

আঁহতগুৰি

শীলভদ্র

বকরা এজেকি
গুৱাহাটী

প্রকাশক :

বকরা এজেন্সি

গুৱাহাটী

আঁহতগুৰি

আঁহতগুৰি

প্রথম প্রকাশ :

জুলাই, ১৯৭৩

মূল্য ৩.৫০ টকা

প্রকাশক

ছপাশাল :

প্ৰেৰক

সত্যবৰা লেন

গুৱাহাটী-১

নেচনেল হাইওৱে, কট নং ৩২। গঙ্গাধৰ নদীৰ পাৰে পাৰে পেৰ-
পেৰীয়া গাঁৱৰ মাজেদি পাক এটা মাৰি ওলাই গৈছে। আগতেও আলি
বাট এটা আছিল, লোকাল বোৰ্ডৰ বাট। নামতহে বাট। বাৰিষা এক
আঁঠু বোকা, খৰালি এক আঁঠু ধূলি। বাঁহৰ দলংবোৰ দিয়াৰ কেইদিনমান
পিছতে ভাঙি যায়। ওচৰৰ মানুহে খৰি খায়। পেৰপেৰীয়া গাঁৱৰ
মাজেৰে এই পুৰণি লোকাল বোৰ্ডৰ বাটটোৰ সূত্ৰ ধৰি নেচনেল হাইওৱে
কট নং ৩২, ওলাই গৈছে। অসমৰ লগত ভাৰতৰ অইন অংশৰ সংযোগ-
কাৰী একমাত্ৰ স্থলপথ।

মাটিৰ কাম শেষ হ'ল। বাটত শিলগুটি পেলোৱাৰ কাম চলি আছে।
শিলগুটি কঢ়িয়াই থকা ট্ৰাকবোৰ বখালে ড্ৰাইভাৰ আৰু মজুতবোৰে নৈৰ
পাৰৰ আঁহত গছজোপাৰ তলত বিশ্রাম লয়, অলপ বাগৰ দিয়ে।
নীলান্ধৰে আঁহত গছজোপাৰ তলত বহি থাকে। গাড়ীবোৰ চায়, মানুহ-
বোৰ চায়, যথেষ্ট কৌতুহল সহকাৰে শিলগুটি পেলোৱা, বক্সিং কৰা ইত্যাদি
কাম লক্ষ্য কৰে। চাই খুব ভাল লাগে। গাড়ীবোৰ অহাযোৱা কৰি
থকা দেখিলে ভাল লাগে, নানাধৰণৰ মানুহবোৰক চাই ভাল লাগে।
কাম কৰি থকা মানুহবোৰেও তাক চিনি পোৱা হৈছে। দিনৰ দিনটো
এই গছজোপাৰ তলতে বহি থাকে। কোন ল'ৰানো এইটো?

“কি নাম হে এই ঠাইডোখৰৰ?”

“পেৰপেৰীয়া।”

“ক্যা?” প্ৰশ্নকৰ্ত্তাজনে হাঁহি দিলে।

নীলান্ধৰ লাজতে বঙা পৰি যায়।

বেলেগ এজনে আকৌ এসময়ত সোধে—“কি নাম নো এই ঠাইডোখৰ?”
“আঁহতগুৰি।”

মালো পেহীৰ ঘৰ আঁহতগুৰিত। আঁহত গছজোপাৰ তলত বহি হঠাতে নীলান্বৰ এই নামটোৱে মনত পৰি যায়। নামটো তাৰ বৰ পচন্দৰ।

এই বিশেষ মুহূৰ্তত পেৰপেৰীয়া গাঁও হৈ গ’ল আঁহতগুৰি। নেচনেল হাইওৱে গৈছে এই আঁহতগুৰিৰ মাজেৰে। বতিয়াদহ পাৰ হৈ পাকটো মাৰি এই বাটেৰে আঁহতগুৰিৰ ফালে গ’লে প্ৰথমেই মানুহৰ চকুত পৰে বাটৰ কাষৰ মন্দিৰৰ চূড়াত থকা ত্ৰিশূলপাত। বাচত থকা মানুহে ছয়ো-হাত যোৰ কৰি সেৱা কৰে।

চাৰফেচিঙৰ কাম আবন্ত হোৱাত ঠাইডোখৰৰ কৰ্মচঞ্চলতা বাঢ়ি গ’ল। মানুহ আহিল, বহু মানুহ। ঠিকাদাৰে আঁহত গছজোপাৰ তলতেই কেম্প পাতিলে। টিনপাত আৰু চাৰি আনি লেবাৰ খেড্ তুলিলে। বোলাৰ ড্ৰাইভাৰ বামু আৰু যোগালিজনে আঁহত গছৰ তলতেই তনু তৰি থাকিবলৈ ল’লে। এই সকলোবোৰ মানুহকে ঠাইডোখৰৰ তৰফৰ পৰা নীৰৱ স্বাগত জনালে নীলান্বৰে। এটা দুৰ্বাৰ আকৰ্ষণে নীলান্বৰক ঠাইডোখৰ এৰিব নোৱাৰা কৰিলে। দিনৰ সবহ ভাগ সময় সি তাতেই পৰি থাকে।

অৱসৰ সময়ত মজদুৰবোৰে কেম্পৰ সমুখত ধেমালি কৰে। খৰিব কাৰণে ট্ৰাকত তুলি সিহঁতে গছৰ মুঢ়া এটা আনি থৈছিল। সেই মুঢ়াটো কোনে দাঙিব পাৰে সেই লৈয়েই এদিনা সিহঁতৰ মাজত প্ৰতিযোগিতা আবন্ত হ’ল। কোনেও নোৱাৰিলে। ইমানপৰে নীলান্বৰে মনেমনে চাই আছিল। সকলোৱে এৰি দিয়াত মুখেৰে একো নামাতি সি আগবাঢ়ি গ’ল। ছয়োহাতেৰে মুঢ়াটো মূৰৰ ওপৰত দাঙি ধৰি আত্ম সচেতন ভাৱে সি কেবাহিকৈ ইফালে সিফালে চাব ধৰিলে। ষ্টীম বোলাৰৰ যোগালি হৰিৰামে ‘চাবাচ’ বুলি চিঞৰি উঠিল। এই ভাৱেই নীলান্বৰে সিহঁতৰ সমাজত প্ৰৱেশাধিকাৰ লাভ কৰিলে।

এই হৰিৰামৰ পৰামৰ্শত নীলান্বৰে আঁহত গছৰ তলত তাৰ

দোকান সজাই বহিল। দোকান মানে এটা পাচিত কল কেইটামান, কেইটামান লেটেকু আৰু তামোল পাণ। বস্তুখিনি তৎক্ষণাত বিক্ৰী হৈ গ’ল।

যোগালি হৰিৰামৰ লগত তাৰ খুব খাতিৰ জমি উঠিল। হৰিৰামৰ কৰিবলগীয়া কামখিনি মহোৎসাহে সিয়েই কৰিবলৈ ললে। কেম্পৰ মানুহে সাৰ পোৱাৰ আগতে সি আহি বোলাৰত কয়লা পানী ভৰোৱা আবন্ত কৰি দিয়ে। বোলাৰ চলিলেহে পিচ দিয়া কাম আবন্ত কৰিব পৰা যায়। পলম কৰাৰ উপায় আছে জানো?

অৱশ্যে হৰিৰামে তাক যথেষ্ট সহায় কৰিছে। হৰিৰামৰ পৰামৰ্শমতে নীলান্বৰে আঁহত গছজোপাৰ তলত চাহৰ দোকান খুলি বহিলে। হৰি-ৰামক সি ঘৰৰ পৰা ভাল চাউল আনি দিছিল। এই চাউলৰ দামেৰে হৰিৰামে তাক দোকানৰ যা-যোগাৰখিনি গোটাই দিলে।

নীলান্বৰে ঘৰলৈ যোৱাও বাদ দিলে। হৰিৰামৰ লগতে থাকে, ভাত পানী ৰান্ধে। তাৰোপৰি ৰাতিপুৱাই কেম্পৰ ইমানবোৰ মানুহক চাহ দিব লাগে। ঘৰৰ পৰা অহা-যোৱা কৰিলে হব কেনেকৈ?

ওচৰৰ গাঁৱৰ মানুহেও আঁহত গছৰ তলত আহি বহে। যথেষ্ট আগ্ৰহ লৈ কাম কৰা মানুহবোৰৰ কাম কাজ লক্ষ্য কৰে। পথাৰত হাল বাই থকা ডেকা ল’ৰাও ছুই এজনে নীলান্বৰৰ দোকানত আহি লাজ লাজ ভাৱ এটা লৈ চাহ খায়। গধূলি কামবন শেষ কৰিও ছুই চাৰিজন আহে। ইয়াত আহি বহিলে অইন জগত এখনৰ ইচাৰা এটা পোৱা যায়। বহুত ৰাতি গান গাই গাই মানুহবোৰে ঘৰলৈ উভতি যায়। গাঁৱত থাকিলে নটবৰো দোতোৰা লৈ আহে। মানুহৰ অনুৰোধত গান গায়।

“ফান্দে পহুৰিয়া বগাহু কাহন্দে।”

নীলান্বৰ দোকানতেই থাকে। হৰিৰামেও তনুত নাথাকি দোকানত থাকে। আঁহত গছৰ তলৰ এই ঠাইখিনিত বহুতেই থাকে। ইতিমধ্যে পি,ডব্লু, ডিয়ে গছজোপাৰ উত্তৰ ফালে মহাবীৰ কোৱাৰ্টাৰ এটাও সজালে। চাদেক মহাবীৰ তাত থাকে।

বাটেৰে দুই চাৰিখন গাড়ীও অহাযোৱা কৰে। কেতিয়াবা একোখন গাড়ী বখায়। মানুহে নামি হাতভৰি পোনাই লয়। বাটৰ কাষত থিয় হৈ পেচাব কৰে। নীলান্ধৰৰ দোকানখন চকুত পৰিলে চাহ একাপ খাবৰো মন যায়। কিছুমানে শাক-পাচলি, হাঁহকণীৰ দৰদাম কৰে। গাঁৱৰ মানুহে বিকিবৰ কাৰণে এইবোৰ বস্তু লৈ আহে।

সূৰজমল চোভাচাৰিয়াই মালভোগ কল কেইটা দেখি ডাইভাৰক গাড়ী বখাবলৈ ক'লে। ডাইভাৰে হঠাতে গাড়ী বখাই দিলে। কল-কেইটা কিনি সূৰজমল বাবুৰ মনটো ভাল লাগিল। বেচ দৰ্শনীয় আকাৰ। কঁকালৰ গাঁঠিটো ঢিলা কৰি তেওঁ চাৰিওপিনে চালে। ধান কটা হৈছে, দিগন্তবিস্তৃত পথাৰ। এটা পৰিকল্পনা তেওঁৰ মনত খেলালে। যান্ত্ৰিক ভাৱে তেওঁ নীলান্ধৰৰ দোকানৰ ফালে আগবাঢ়ি গ'ল। ধানৰ উৎপাদন কিৰকম, দাম কিৰকম, এই ধৰণৰ দুই এটা প্ৰশ্নও সৃষ্টিলৈ। নীলান্ধৰে স্বয়ংক্ৰিয় ভাৱে এক গিলাচ চাহ আগবঢ়াই দিলে। যান্ত্ৰিক ভাৱে তেওঁ চাহৰ গিলাচটো তুলি ললে। এক ঢোক খাই মুখখন বিকৃত কৰি বাকী-খিনি দলিমাৰি পেলাই দিলে।

পিছদিনা এখন ট্ৰাক লৈ বতন সাহা তালৈ আহিল। পথাৰৰ আলি কাটি ট্ৰাকখন গাঁৱৰ ভিতৰলৈ লৈ যোৱা হ'ল। গধূলি ধান ভৰাই ট্ৰাকখন আকৌ চহৰৰ ফালে লৈ গ'ল। এই প্ৰথম বাৰ। তাৰ পিছত ঘনাই ট্ৰাক অহা আৰম্ভ কৰিলে।

ইতিমধ্যে নীলান্ধৰে তাৰ দোকানখন ডাঙৰ কৰি লৈছে। দোকানৰ সমুখত খুটি পুতি তাৰে ওপৰত তক্তা মাৰি দুখনমান বেঞ্চ কৰিও লৈছে। হৰিৰামে এডোখৰ তক্তা কাটি লৈ দোকানৰ আগত আৰি থৈছে:

“আঁহতগুৰি টি ঠুল।

মালিক— শ্ৰীনীলান্ধৰ বায়।”

ঠাইডোখৰৰ গুৰুত্ব বাঢ়ি গৈছে। দোকানপাট হৈছে, দুই চাৰিটা ঘৰো উঠিছে। হাট বহে। সপ্তাহত দুদিন, দেওবাৰে আৰু বুধবাৰে। ওচৰ পাছৰ পমুৱা মুছলমান মানুহে মৰাপাট, সৰিয়হ আনে। আঁহত

গছজোপাৰ তলত হাট বহে। সকলোৱে কয় আঁহতগুৰিৰ হাট। সকলোৰে মাজত এই নামটোৱেই চালু হৈ গৈছে। আঁহত গছৰ তলত ঠায়ে নাটে। দোকান পোহাৰ বাটলৈ বাগৰি আগে। দূৰ দূৰণিৰ পৰা মানুহ আহে। বাছত, ট্ৰাকত, চাইকেলত। গাড়ী থকা মানুহে সস্তাত শাক-পাচলি আৰু চাউল কিনাৰ কাৰণে গাড়ী লৈ আহে। চহৰৰ পাই-কাৰী বেপাৰীবোৰে আহি সোপাকে কিনি লয়। বাটেৰে গাড়ীমটৰ চলোৱাত সাৱধান হ'ব লাগে। বস্ত্ৰৰ বৰদাম কৰি টনা আজোৰা কৰি থাকোঁতে মানুহৰ জ্ঞান নাথাকে। মাডগাৰ্ডখন লগাই লাহেকৈ অলপ ঠেলা মাৰি দিলেহে মানুহৰ হৃৎ হয়। চকু খাই উঠি জাপমাৰি দিয়ে। গালি খাই ডাইভাৰে হাঁহি দিয়ে।

নীলান্ধৰৰ দোকানত খুব ভিৰ হয়। কুলি কামলা, ভিতৰুৱা গাঁৱৰ পৰা এথোক কল বা দুই পাল্লা চাউল লৈ অহা জনজাতীয় বিক্ৰেতা। হালধীয়া বঙৰ কম বহলৰ ঘৰতবোৱা বিশেষ ধৰণৰ কাপোৰ পিন্ধা মেচ সম্প্ৰদায়ৰ তিবোতা মানুহ। নীলান্ধৰৰ দোকানত হাটৰ দিনা খুব ভিৰ হয়! বিক্ৰীও হয় খুব! জিলাপী, নিম্‌কি, ময়দাৰ খুৰ্মা আৰু চাহ।

বাৰ্চত শিলগুটি পেলোৱা কাম শেষ হৈছে। চাবফেচিঙৰ কাম আৰম্ভ হৈছে। ভোলাবাবুয়ে এখন ভগা বাচ চলোৱা আৰম্ভ কৰি দিছে। অঁহতগুৰিৰ পৰা চহৰলৈ। ভোলাবাবু মধুপুৰৰ মানুহ। আগতে মধুপুৰৰ জমীদাৰৰ লগত কলিকতাত আছিল। তেওঁ জমীদাৰৰ নিজস্ব গাড়ী চলাইছিল। সেইবোৰ গাড়ী চলোৱাৰ আৰামেই বেলেগ। বোলচ্ বয়েচ, ইচোট্টা ফ্ৰাচিনি। কলিকতাৰ গল্পৰ এক অফুৰন্ত সংগ্ৰহ ভোলাবাবুৰ। সেইবোৰ গল্প আৰম্ভ কৰিলে তেওঁৰ স্থান আৰু কালৰ জ্ঞান নাথাকে। সেইবোৰ গল্প কৰিয়েই তেওঁ বৰ্তমানক অস্বীকাৰ কৰিবলৈ বিচাৰে। নীলাম্বৰৰ দোকানৰ সমুখত গাড়ী বখাই তেওঁ গল্পত মচণ্ডল হৈ যায়। গল্পত মত্ত হৈ তেওঁ যাত্ৰীবোৰৰ কথাও পাহৰি যায়। যাত্ৰীবোৰে অধৈৰ্য্য হৈ উঠে। পিছে ভোলাবাবুয়ে বাবেবাৰে অতীজলৈ উভতি যায়।

“কি কম? জমীদাৰে মৰম কৰিছিল। ষ্টাৰ থিয়েটাৰত খুব ভিৰ, টিকট পোৱা টান। বাকীবোৰৰ কাৰো সাহস নাই। মোক উঠাই দিলে। মই মূৰটো খজুৱাই জমীদাৰৰ আগত থিয় হ'লো। জমীদাৰৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত সমস্যাৰ কথা ক'লো। তেখেতে ষ্টাৰ থিয়েটাৰৰ মালিকক এক কলম লিখি এডোখৰ কাগজ মোৰ হাতত দিলে। থিয়েটাৰৰ মানুহে খাতিৰ কৰি আমাক একেবাৰে প্ৰথম শাৰীত বহুৱাই দিলে। বিৰতিৰ সময়ত জগন্নাথে হলৰ ভিতৰতে মাটিৰ গিলাচ লৈ ঘূৰি ফুৰা চাহৰালা এজনক মাতিলে। মই তাক ডাবি দি নিবন্ত কৰিলো। একেবাৰে সমুখৰ শাৰীত বহি মাটিৰ গিলাচত চাহ খাব পাৰি নে?”

ভোলাবাবুয়ে নতুনকৈ গল্প কৰাত লাগি যায়।

“দামী চুট পিন্ধি টাই মাৰি বোলচ্ বয়েচ্ গাড়ী লৈ যেতিয়া আৰ্মি এণ্ড নেভিৰ দোকানত বস্তু আনিবলৈ যাওঁ, দোকানৰ মেমচাহাববোৰৰ খাতিৰ কি চাবা।”

ভোলাবাবুয়ে অঁহতগুৰিৰ পৰা চহৰলৈ ভগা সৰু বাচ এখন চলায়। চাইকেলৰ পাইপটো বোধহয় ফটা। ইঞ্জিন ষ্টাৰ্ট দিয়াৰ লগে লগে ভীষণ কাণ-তালমৰা শব্দ আৰম্ভ হয়। মানুহে কয় ভোলাবাবুৰ উড়া জাহাজ। ষ্টাৰ্ট দিবলৈ হ'লেও অন্ততঃ আধা মাইলমান ঠেলিব লাগে। এইটো কাম অৱশ্যে যাত্ৰীবোৰৰ কৰ্তব্যৰ ভিতৰতে পৰে।

বাৰ্চৰ অৱস্থাৰ দ্ৰুত উন্নতি হ'ল। নেচনেল হাইওৱে, কট নং ৩২। পিচ দিয়া মসৃণ বাৰ্চ। পিছত বাৰ্চৰ পৰিবহন ব্যৱস্থা বাস্তৱ্যকৰণ কৰা হ'ল। সময়তে চৰকাৰী বাচ চলে। মানুহৰ সুবিধা হ'ল। অসুবিধা হ'ল কেৱল ভোলাবাবুৰ। তেওঁৰ জীৰ্ণ গাড়ী ইতিমধ্যে জীৰ্ণতৰ হৈছে- অপ্ৰয়োজনীয় জঞ্জাল এটা। ভোলাবাবু আৰু বুঢ়া হৈছে। হাতত পইচা পাতিও নাই। জমীদাৰৰ অৱস্থা পৰি অহাত অৱসৰ লৈ যিখিনি টকা পাইছিল ভগা বাচখন লওঁতে সিখিনি শেষ হৈছে। বুঢ়া মানুহক ড্ৰাইভাৰ কামো কোনেও নিদিয়ে। ঘৰতো তেওঁ থাকিব নোৱাৰে।

জমীদাৰৰ লগত থাকোতে মাজেমধ্যেহে ঘৰলৈ আহিছিল। সন্তান জন্ম দিয়া আৰু টকা দিয়াৰ বাহিৰে পৰিয়ালৰ লগত সম্বন্ধ নাছিলেই। নিজৰ ঘৰতো তেওঁৰ অচিনাকি মানুহৰ দৰে অৱস্থা। আৰু এটা মস্কিল হ'ল তেওঁ কথা পাতে খাঁটি কলিকতাৰ ভাষাত, একেবাৰে সেই সুৰত। আগতে ভোলাবাবুৰ এনেকুৱা কথা শুনি পৰিবাৰে ভাল পাইছিল, এতিয়া কথা শুনিলে গা জ্বলি যায়। ভোলাবাবুয়ে অনিশ্চিত ভাৱে বুজনি দিবৰ চেষ্টা কৰে।

“এছব কি বোলছো তুমি?”

পৰিবাৰে জকি উঠে।

“ছাবো এগিলা ঢং, ভাল নালাগে।”

আঁহতগুৰি বৰ দ্ৰুত গতিত বাঢ়ি গৈছে। নীলান্বৰৰ মাজেমাজে ভয় লাগি যায়। অইন ক'তো যোৱাৰ ঠাই নাই। এই দোকানখনো যে কিমান দিন বাথিব পাৰিব ঠিক নাই। পি, ডব্লু, ডিয়ে বাটৰ কাষৰ পৰা দোকান উঠাই লবলৈ নোটচ দিছে। কিমানদিন ভেটা দি বাথিব পৰা যাব কোৱা টান। আগতে সামৰ্থ্য থাকোঁতে মনকাণ কৰা নাছিল। কিমান সস্তা আছিল মাটি। এডোখৰ লৈ থোৱা হ'লে আজি এই ছশ্চিন্তা নহ'ল হয়। এতিয়া মাটি লোৱাৰ প্ৰশ্নই তুলে। কি জুইছাই দাম হৈছে—মাটিৰ। বজাৰৰ উত্তৰ ফালৰ মাটিডোখৰ হেনো সিদিনা ধৰ্মেশ্বৰ মহাজনে ললে ছ হেজাৰ টকাত। আধা বিঘা হয় নে নহয়।

সূৰজমলে বেঙা দাসৰ পৰা দহ বিঘা মাটি সাতশ এক টকাত লৈ ধানকল বহুৱালে। উনৈশশ পঞ্চাশত ভগনীয়াৰ জাক আহিবলৈ ধৰিলে পূৰ্ব পাৰিস্থানৰ পৰা। গাঁৱৰ মানুহৰ মূৰ ঘূৰি গ'ল। কোনে কাক কিমান মাটি বিকিব পাৰে তাৰ কাৰণে ঠেলাহেঁচ। ছশ, আঢ়ৈশ, পাঁচশ পৰ্য্যন্ত বিঘাত দাম উঠি গ'ল চাওঁতে—চাওঁতে।

নীলান্বৰে তাৰ দোকানৰ সমুখত বহি-চাৰিওপিনে চায়। ইফালে সূৰজমলৰ ধান কল, সিকালে ব্লকৰ অফিচ, কৰ্মচাৰী সকলৰ বাসস্থান। পশ্চিমৰ পথাৰখন খালী আছিল। তাতো চৰকাৰী হাচপাতালৰ ঘৰদুৱাৰ বন্ধা হৈ আছে। উনৈশশ আঠচল্লিশৰ পৰা উনৈশশ বাসন্তৰ চন। মাত্ৰ চৌবিশ বছৰ সময়। হাইস্কুল পতা হ'ল উনৈশশ সাতাৰন চনত। আধা পগলা বীৰেণ মাষ্টৰে প্ৰথমে যেতিয়া স্কুল পতাৰ কথা কৈছিল তেতিয়া সকলোৱে হাঁহিছিল। পিছত অৱশ্যে সকলোৱে উৎসাহিত হৈ উঠিছিল। নীলান্বৰেই এককথাতে দি দিছিল পাঁচশ এক টকা। তাৰ পক্ষে বহুত টকা। এতিয়া হেনো কলেজ এখন পতাৰ কথাও চলি আছে। হওঁক, হওঁক। ভাল কথা। নিশ্চয় বৰ ভাল কথা।

তিনিজন ডেকা ল'ৰা তাৰ দোকানৰ সমুখদি পাৰ হৈ গ'ল।

নীলান্বৰ সজাগ হৈ উঠিল।

“খেং, এইখন লেতেৰা দোকানত চাহ খাব পাৰি নে? ব'ল, ব'ল, সিকালে যাওঁ ব'ল। ভাল দোকান আছে।”

আছে সিকালে ভাল দোকান আছে। নীলান্বৰেও সেই কথা জানে। চকী মেজ, দুৱাৰ খিড়িকীত পৰ্দা, পৰিস্কাৰ কাপ, প্লেট, ডিচ্। নীলান্বৰে মূৰ দাঙি চালে। চিনি নাপায়। নতুন আহিছে বোধহয়। চিনি নাপায়। কেনেকৈ পাৰ? কিমান অফিচ হ'ল। ইণ্ডাষ্ট্ৰি অফিচ, পল্লি চিকিৎসালয়, ডাকঘৰ, পুলিচ আউটপোষ্ট। উনৈশশ আঠচল্লিশৰ পৰা উনৈশশ পঁচপন। এই সময়চোৱাত কিন্তু সকলোৱেই তাৰ দোকানলৈ আহিবই লাগিছিল। অইন গতি নাছিল। সূৰজমলেও তাৰ দোকানত চাহ খাইছিল। চাহ খাই মুখখন বিকৃত কৰিব পাৰে কিন্তু খাইছিল। নীলান্বৰে এতিয়াও মানুহক সেই কথা কয়।

উনৈশশ আঠচল্লিশৰ পৰা উনৈশশ পঁচপন। আঁহতগুৰিৰ জন্ম আৰু দ্ৰুত উত্থানৰ সময়। নীলান্বৰৰ জীৱনৰো আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ সময়। আঁহতগুৰি এই অঞ্চলৰ ধান, মৰাপাট আৰু সবিয়হৰ কিনা-বেচাৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰ। সপ্তাহত দুদিন হাট বহে। দেওবাৰ আৰু বুধবাৰে। গোটেই অঞ্চলৰ মানুহে গৰুগাড়ীত, নাৱত, খোজকাঢ়ি মূৰত বস্ত্ৰ লৈ হাটত আহে। ধান, মৰাপাট, সবিয়হ। শাকপাচলি, কণী। চহৰৰ পৰা জাকে জাকে বেপাৰী আহে। আঁহতগুৰিৰ হাটত ভিৰ লাগি যায়। বতন সাহাই বস্ত্ৰ কিনি গোটাই থোৱাৰ কাৰণে গুদাম এটা সাজিলে। খেলিয়াবাবুও গাদী স্থাপন কৰি বহি গ'ল। নীলান্বৰে মানুহক চাহ দি চম্ভালিব নোৱাৰে।

নতুনকৈ গঢ়ি উঠা ব্যৱসায় ভিত্তিক ঠাই। ধান, মৰাপাট, সবিয়হ কিনাবেচা কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি উঠা ঠাই। বাকী সকলোবোৰ কৰ্মধাৰাৰ প্ৰধান ধাৰাটো হ'ল এই। মানুহ আহিছে, বহুত মানুহ। লগে লগে গঢ়ি

উঠিছে মানুহৰ অইনবোৰ চাহিদা মিটাবৰ প্ৰচেষ্টা। শিক্ষা সংস্কৃতি সকলোৰে কেন্দ্ৰ হ'ল অহঁতগুৰিৰ বজাৰখন। দুৰ্গা পূজা পাতে—বজাৰ কমিটিয়ে, যাত্ৰা থিয়েটাৰ মাতে—বজাৰ কমিটিয়ে, মেলমিটিং হয় বজাৰতে। গণ্যমান্য মানুহ হ'ল বজাৰৰ ডাঙৰ বেপাৰী কেইজন। বজাৰ কমিটিৰ সভাপতি হ'ল সুবজ্জমলবাবু।

তেতিয়া বজাৰত নীলাম্বৰবো এটা প্ৰতিপত্তি আছিল। এটা জন্মগত সততা হ'ল তাৰ এই প্ৰতিপত্তিৰ মূল ভেটি। প্ৰথম চোৱাত অহা প্ৰত্যেকজন মানুহে এই সততাৰ পৰিচয় পাইছে। নীলাম্বৰে সকলোকে নিশ্বাৰ্থ ভাৱে সাধ্যানুসাৰে সহায় কৰিছে। পুৰণি চাম মানুহে এতিয়াও নীলাম্বৰক অবজ্ঞা নকৰে। নতুন চাম মানুহৰ চকুত নীলাম্বৰ এজন তৃতীয় শ্ৰেণীৰ চাহদোকান এখনৰ মালিক মাত্ৰ। শিক্ষাদীক্ষাহীন লেতেৰা কানিকাপোৰ পিন্ধা বাজে মানুহ এজন। পুৰণি চাম মানুহে এতিয়াও নীলাম্বৰক খাতিৰ কৰে। সন্মানৰ মানদণ্ড সমাজভেদে বেলেগ।

কপিল মহাজনে নীলাম্বৰক প্ৰত্যাশ্বান জনাইছিল। নীলাম্বৰে যদি ক'তো নোবোৱাকৈ এক বস্তা চেনি পিঠিত তুলি মহাজনৰ দোকানৰ পৰা তাৰ দোকানলৈ লৈ যাব পাৰে তেনেহ'লে চেনিৰ দাম দিব নালাগে। এক বস্তা চেনিৰ ওজন প্ৰায় আঢ়ৈ মোন।

তামাচা চোৱাৰ কাৰণে তৎক্ষণাত মানুহ গোট খাই গ'ল। নীলাম্বৰে হালি মানুহবোৰক বস্তা এটা তাৰ পিঠিত তুলি দিব ক'লে। শান্ত প্ৰকৃতিৰ মানুহ বতন সাহাই সকলোকে ডাবি দি হাঁক দিলে। “খবৰদাৰ, এনে কাম নকৰিবা। বাজহাড় ভাঙি মৰিব মানুহজন।”

কোনে কাৰ কথা শুনে? শৰীৰৰ উৰ্দ্ধাংশ মাটিৰ লগত সমান্তৰাল কৰি পিঠিত বস্তা এটা লৈ নীলাম্বৰে নিজৰ দোকান পালে। সমবেত জনতাই কিবীলি মাৰি তাক বিজয় অভিনন্দন জনালে। অতি তুচ্ছ বাহাদুৰি। কঁকাল ভগাৰ বিপদ গা পাতি লোৱাৰ জোখাৰে ডাঙৰ কাম একো নহয়। পিছে, সমাজভেদে বাহাদুৰিৰ মানদণ্ড বেলেগ।

জগন্নাথ ডাক্তৰ আহি প্ৰথমতে নীলাম্বৰৰ দোকানত মূৰ গুঁজি আছিল। কাষতলতি সতৰঞ্চিৰে মেৰিওৱা বিছনা আৰু হাতত কেনভাচৰ বেগ এটা। দোকানৰ বেঞ্চিতেই শোৱে। হোমিওপেথি এলোপেথি কোনো চিকিৎসা বাদ নাই। ইন্জেকশ্বনো দিয়ে। ৰোগী মৰিবৰ হ'লে মৰে, আয়ুস থাকিলে ভাল হয়। তথাপিও জগন্নাথ ডাক্তৰক মাতি মানুহে তৃপ্তি পায়। বিনা চিকিৎসাত মৰা নাই বুলি আত্মীয় স্বজনে সান্ত্বনা পায়। জগন্নাথ ডাক্তৰৰ উপস্থিতিৰ ফলত নীলাম্বৰৰ দোকানখন চাহৰ দোকানৰ লগে লগে হোটেলৰ পৰ্যায়লৈ উঠে। মানুহ থকাৰ কাৰণে সি পিছফালে চালি এখন তুলি দিলে। গা-পা ধোৱাৰ কাৰণে নৈ আছে, অন্যান্য নিত্য-কৰ্মৰ কাৰণে দিগন্ত বিস্তৃত পথাৰ। প্ৰথমতে জগন্নাথ ডাক্তৰক কোনে মাতে? ভাতকেইটা নীলাম্বৰেই দিছিল। কি আৰু কৰা যায়? মানুহজন নাখাই মৰিব নে? লাহে লাহে ডাক্তৰী জমি উঠিল। ডাক্তৰে ভগা চাইকেল এখনো ক'বৰাৰ পৰা যোগাৰ কৰি ল'লে। ডাক্তৰে চাইকেলক কৈছিল চাৰ্কেল। চাইকেলৰ কেৰিয়াবত বান্ধি লাও, কোমোৰা, চাউল লৈ আহিছিল। নীলাম্বৰৰ দোকানৰ কাষতে নিজে খেৰৰ সক ঘৰো এটা সাজি ললে। গধূলি নীলাম্বৰৰ লগত গল্প কৰিছিল। চহৰৰ ডাক্তৰে ভাল কৰিব নোৱাৰা ৰোগীক ছদিনতে কেনেকৈ ভাল কৰিলে সেইবোৰ কথা কৈছিল। জাবকালি পৰিবাৰ ল'ৰাছোৱালী সকলোকে লৈ আহিব বুলি ঠিক কৰিছিল। ভালেই চলিছিল। কিন্তু অহঁতগুৰি বৰ সোনকালে জগন্নাথ ডাক্তৰে ঢুকি নোপোৱা ধৰণে বাঢ়ি গ'ল। উৎসাহৰ আতিশয্যত তেওঁ ব্লকৰ পিয়ন সৰ্বেশ্বৰকো পেনিচিলিন ইন্জেকশ্বন এটা দি পেলালে। ভীষণ প্ৰতিক্ৰিয়া আৰম্ভ হ'ল। জগন্নাথ ডাক্তৰক বিচাৰি অথবা খেদি কিছুমানে আহি তেওঁক নাপালে। তেতিয়া অৱশ্যে মাৰপিট কৰাৰ সময় নাই। সৰ্বেশ্বৰৰ অৱস্থা বেয়া। ল'ৰালিকৈ ব্লকৰ জীপত তাক চহৰৰ হাচপাতাললৈ লৈ যোৱা হ'ল। ইতিমধ্যে জগন্নাথ ডাক্তৰ অহঁতগুৰিৰ পৰা পলাল।

হৰিৰামো পলাল। চেনিমাইক লৈ পলাল। হাবামজাদা, বজ্জাত।
কিমান অন্তৰঙ্গ বন্ধু তাৰ। চাৰকেচিঙৰ কাম শেষ হোৱাত কাম এৰি
দি সিও নীলান্বৰৰ লগত চাহৰ দোকানতে লাগি গ'ল। কি উৎসাহ,
কি পৰিকল্পনা। চিঞৰি চিঞৰি হিন্দী চিনেমাৰ গান গায় আৰু চিঙাৰা
মিঠাই বনায়। কিমান বিশ্বাস কৰিছিল নীলান্বৰে তাক। সিয়েই জোৰ
কৰি হৰিৰামক ঘৰলৈ লৈ গৈছিল। সিয়েই জোৰকৈ চেনিমাইক হৰি-
ৰামৰ সমুখলৈ টানি আনিছিল।

“ককাইদেউ বুলি মাতিবি, ককাইদেউ হয়।”

সঁচাই হৰিৰামক তাৰ সহোদৰ ভাই যেন লাগিছিল। তাৰ কাৰণে
কিমানখিনি কৰিছে। সেই হৰিৰামে তাৰ ভনীয়েক চেনিমাইক লৈ
পলাল। চালা বেইমান, গুৱাৰকা বাচ্চা। ক'ত গ'ল, কি হ'ল
ইমানদিনে একো খা-খবৰ নাই। চালা নিমকহাবাম।

শঙ্কৰো পলাই গ'ল। শঙ্কৰ আহিছিল শুবজমলৰ ধানকলত কাম
কৰিবলৈ। লগত আনিছিল পৰিবাৰ বামৰতীয়াক। ধুনীয়া চেহেৰাপাতি।
দুয়ো ধানকলত কাম কৰে। ধান শুকোৱা কাম কৰে তাই। কামৰ
মাজতে শঙ্কৰে পাক মাৰি তাইক একোবাৰ চাই যায়। বাকীবোৰে
এই লৈ তাক জোকায়। তাৰ হ'লে ভ্ৰক্ষেপ নাই। নীলান্বৰৰ দোকানত
চাহ খাবলৈ আহিলে বামৰতীয়াকো টানি লৈ আহে। দোকানত বহি
চাহ খাবলৈ তাই লাজ কৰে। শঙ্কৰে নেৰে।

কিছুদিন পিছত দুয়োজনৰ মাজত খিটিবমিটিৰ লগা হ'ল। শঙ্কৰে
অকলে নীলান্বৰৰ দোকানত আহি গাঞ্জাও খায় মাজেমাজে। হাক
দিলেও হুগুনে। ভালকৈ ইফালৰ কথা কব পৰা হৈছে। কথাৰ পিছে
লাগ বান্ধ নাই। ইফালৰ কথা কৈ নীলান্বৰৰ লগত মস্কৰা কৰে।

“আমবাবুৰ বাৰীত বাম পাকি আছে।”

এই অঞ্চলৰ ভিতৰুৱা গাঁৱৰ কিছুমানে অ'ক 'ব' কয় আৰু ব'ক
'অ' কয়।

জগন্নাথ ডাক্তৰে এদিন ক'লে—“শঙ্কৰটোৰ মূৰৰ কিবা

গণ্ডগোল হৈছে নেকি?

“হয় নেকি?”

“লক্ষ্য কৰিবাচোন।”

নীলান্বৰে লক্ষ্য কৰিলে। তাৰ লগত শঙ্কৰৰ খুব খাতিৰ। শঙ্কৰে
গোপনে তাক ক'লে, “দেও এটাই মোৰ পিছ লৈছে। মই জানো
কোনে মোৰ পিছত দেও লগাইছে। পিছে মোৰ একো কৰিব নোৱাৰে।
মোৰ ডিঙিত এই যে তাবিজটো দেখিছা ই বৰ সাংঘাতিক বস্তু।
এইটো থাকিলে ভূতপ্ৰেত কোনেও মোক চুব নোৱাৰে। মইয়ো চাই
লম। যি চালাই দেও লগাইছে তাকো মই চাই লম।”

শঙ্কৰ সঁচাই পগলা হ'ল। তেতিয়া নীলান্বৰে বামৰতীয়াক ভালকৈ
দেখিলে। শঙ্কৰৰ কাৰণে দৰব লবলৈ জগন্নাথ ডাক্তৰৰ তালৈ আহে।
এদিন গোটগোট ৰূপৰ এসোপা অলঙ্কাৰো লৈ আহিছিল বিকিবৰ
কাৰণে। নীলান্বৰে বতন সাহাৰ তাত লৈ গৈ বিক্ৰী কৰাই দিছিল।
তাই অকলে ধানকলত কাম কৰি খৰচ চলাব নোৱাৰে।

শঙ্কৰ ঘৰত নাথাকে। মাজে মাজে আহি নীলান্বৰৰ দোকানত
ঘণ্টাৰ পিছত ঘণ্টা মনেমনে বহি থাকে। ঘৰত যিখিনি সময় থাকে
মাৰপিট, ছলছুল। বামৰতীয়াক গৰুপিটা দিয়ে। যিহকে হাতৰ
কাষত পায় তাকে দিয়েই পিটে। অইন কাৰো লগত হ'লে কাজিয়া
নাই। বাকী সকলোৰে লগত ভাল।

নীলান্বৰে শুধিলে, “কি অ', কি হৈছে তোৰ?”

পৰিবাৰক এনেকৈ কোবাই থাক কিয়? এইটো কি কথা?”

“সঁচাই ভাই মইয়ো কব নোৱাৰো। তাইক দেখিলেই মূৰটো কিবা
গৰম হৈ যায়। তেঁকু পৰিলেই মূৰটোত কিবা জুই একুৰা জলি উঠে।”

আঁহতগুৰিৰ তিনি মাইলমান পশ্চিমে, গঙ্গাধৰ নৈৰ পাৰত ঢেলখোৱা ঠাকুৰৰ থান। ঢেলখোৱা ঠাকুৰৰ আচল পৰিচয় কি কোনেও নাজানে। এই ঠাকুৰৰ পূজাৰ পদ্ধতি অদ্ভুত, উপাচাৰো অদ্ভুত। মানুহে কাষেৰে পাৰ হৈ যাওঁতে একোটা দলি মাৰি সেৱা কৰে। যুগ যুগ ধৰি এনেকৈ দলি চপৰা পৰি পৰি ঠাইডোখৰ টিলাৰ দৰে ওখ হৈ উঠিছে। গোটেই অঞ্চলতে ঢেলখোৱা ঠাকুৰ অতি জাগ্ৰত দেৱতা বুলি জনাজাত। দূৰ-দূৰান্তৰ পৰা দলি চপৰা লৈ দলবান্ধি মানুহ আহে। মনোভিলাষ পূৰণৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা জনায়। প্ৰাৰ্থনা পূৰ্ণ হ'লে আকৌ আহি দলি মাৰি যাব বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়ে।

মৰ্ষকামী মানুহ পৃথিৱীত আগতেও আছিল, আজিও আছে। দেৱতাকো মানুহে মৰ্ষকামী ৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। আঘাত জৰ্জৰিত বক্তাক্ত দেৱতাই সন্তুষ্ট হৈ আঘাতকাৰীক আশীৰ্বাদ দিয়ে। কোনে বিচাৰ কৰিব? ক্ৰুশবিদ্ধ হোৱাটো নিগ্ৰহ নে সৌভাগ্য, মস্তকত কণ্টক মুকুট ধাৰণ কৰাটো অভিশাপ নে আশীৰ্বাদ?

এদিন গ'ল, দুদিন গ'ল, তাৰপিছত ঘনাই যোৱা আবস্ত কৰিলে। এক অশৰীৰী শক্তিয়ে শঙ্কৰক বাবেবাৰে ঢেলখোৱা ঠাকুৰৰ থানলৈ টানি লৈ যাবলৈ ধৰিলে। খোৱাবোৱাত মন নাই। বামৰতীয়াই টানি আজুৰিও ঘৰলৈ আনিব নোৱাৰে। কান্দি কাটি তাই নীলাম্বৰৰ সহায় বিচাৰিলে।

শঙ্কৰে ছুটামান দলি বুটলি আনি নীলাম্বৰৰ হাতত দিলে। দলি হাতত লৈ নীলাম্বৰে বেকুবৰ দৰে ক'লে—“কি হ'ল?”

শঙ্কৰে আদেশ দিলে, “মোৰ গালৈ দলি মাৰি দিয়া। খুব জোৰে, গাত যিমান জোৰ আছে।”

নীলাম্বৰক হতবুদ্ধি হৈ থকা দেখি ডাবি দি উঠিল। “কি চাই আছা? মই ঢেলখোৱা ঠাকুৰ। মাৰা দলি মাৰি দিয়া। কি চাই আছা?”

শঙ্কৰ উন্মত্ত পাগল হৈ গৈছে।

কিবা এটা কৰিব লাগে। নীলাম্বৰ যমুনাপ্ৰসাদ, কুঞ্জলাল সকলোৱে এই কথাটোৱেই আলোচনা কৰে। মানুহ এজনে অনাহক

নিজৰ সুখ সম্পদ কিয় নিজেই এনেকৈ নষ্ট কৰে? ইয়াৰ অন্তৰালত কোনো গুঢ় বহুস্ত আছে?

নীলাম্বৰ, যমুনাপ্ৰসাদ, কুঞ্জলাল সকলোৱে কি কৰা যায় সেই লৈ চিন্তা কৰে। কিন্তু ইতিমধ্যে শঙ্কৰ ঢেলখোৱা ঠাকুৰৰ থানৰ পৰাও নোহোৱা হ'ল। এদিন গ'ল, দুদিন গ'ল, তিনিদিন গ'ল। বামৰতীয়া কান্দি কান্দি বাউলী হ'ল। পৃথিৱী এপাক ঘূৰে চৌবিশ ঘণ্টাত। পৃথিৱীৰ এই ছবস্ত ঘূৰ্ণাৱৰ্ত্তত বামৰতীয়াৰ কান্দোন দুৰ্বল হৈ পৰিল। তাইক সান্ত্বনা দিবৰ কাৰণে বহুতে আগবাঢ়ি আহিল। বামৰতীয়াও সান্ত্বনা লাভ কৰিবলৈ মান্তি হ'ল। আঁকৌ তাইৰ মুখত হাঁহি ওলাল। কিন্তু অতিশয় উগ্ৰ এই হাঁহি, অতি ভয়ঙ্কৰ। বাঢ়ি অহা আঁহতগুৰিৰ অতিশয় প্ৰয়োজনীয় আদিমতম অভাৱ এটা পূৰণৰ দায়িত্ব লবলৈ তাই আগবাঢ়ি আহিল।

নীলাম্বৰৰ বৰ বেয়া লাগিল। বাটত লগ পাই এদিন বামৰতীয়াক খুব গালি পাৰিলে। যি আহে মুখত তাকেই ক'লে।

“দেশত নগ'লা কিয়? মাৰৰ ঘৰলৈ যাব নোৱাৰিলা?” বামৰতীয়াই প্ৰথমে উগ্ৰমূৰ্ত্তি ধৰি ফোচকৈ উঠিলে কিন্তু নীলাম্বৰৰ নিষ্কাম দৃষ্টিলৈ চাই হঠাতে কান্দি পেলালে।

“দেশলৈ যোৱাৰ কোনো উপায় নাই ভেইয়া। দেউতা মানী আদমি। লিচুবাগান আছে, ভইসা আছে পাঁচঠো। উ দেউতাৰ নোকৰ আছিল। মোৰ গাত ভূত লগিছিল। তাৰ লগত পলাই আহিলো। মোৰ ক'তো যোৱাৰ ঠাই নাই। মৰিবৰ সাহসো নাই।”

মৰিবৰ সাহস নাই কাৰণেই বামৰতীয়াই আকুল হৈ কান্দিবলৈ ললে।

বহুদিনৰ মূৰত নীলাম্বৰৰ চেনিমাইৰ কথা মনত পৰিল। হৰি-বামৰ স্বভাৱৰ কথা সি ভালকৈ জানে। কিমান বাহাদুৰিৰ কাহিনী সি তাক শুনাইছে। কোনো দায়দায়িত্ব নাই। ত্ৰিসংসাৰত আপোন বুলিবৰ তাৰ কোনো নাই। কলিকতাৰ উপকণ্ঠত শিল্পাঞ্চলৰ চাহৰ

দোকানত কাম কৰিছিল। জন্ম অশ্বৰী। কলিকতাৰ বাটত ঠেলা-গাড়ীও চলাইছিল। ডলাৰ বগৰী। ঘূৰি ঘূৰি অসম পাইছেহি। কৰিতকৰ্ম্মা মানুহ। কামো যোগাব কৰিছিল। সেইকামো সহজতে এৰি দিলে। সঙ্গী হিচাবে ভাল কিন্তু ন্যায় অন্যায় বোধ তাৰ অতি দুৰ্বল।

বামবতীয়াৰ কান্দোন দেখি নীলান্থৰ চেনিমাইব কথা মনত পৰিল। ক'ত বা আছে তাই, কেনেকৈ বা আছে, ? বিপদত পৰিলে তাই জানো আকৌ এই ঠাইলৈ ঘূৰি অহাৰ সাহস গোটাৰ পাৰিব? আজলী গাঁৱলীয়া ছোৱালী। হুনিয়াৰ একো ভূ-ভা নাপায়। একমাত্র সম্বল সবল বিশ্বাস। সেই সম্বল হেৰালে তাইব নো থাকিব কি? নীলান্থৰ হঠাতে আতঙ্কিত হৈ উঠিল। বাটৰ পৰাই ঘূৰি আহি এড়িচাঁদৰখন গায়েমূৰে মেৰিয়াই বিছনাত শুই থাকিল। হে ভগবান, তাইব যেন মৰিবৰ সাহসৰ অভাৱ নহয়। যিজনী ভনীয়েকক জীৱনত সজ্ঞানে একাৰাৰ মৰমেৰে মাত মতা নাছিল তাইব কাৰণে ইমান দিনৰ মূৰত নীলান্থৰে উচুপি উচুপি কান্দিবলৈ ললে।

৬

নেচনেল হাইওৱে, কট নং ৩২। অজস্র মানুহ আহিল এই বাটেৰে আহতগুৰিলৈ— মাৰোৱাৰী, বিহাৰী, বঙালী। অসমীয়াও। কত বিভিন্ন ঠাইৰ মানুহ, কত বিভিন্ন উদ্দেশ্য। চবিত্ৰবান কৰ্ম্মঠ মানুহ আহিল, চোৰ বদমাচ লম্পটো আহিল। ধৰ্ম্ম আহিল, অধৰ্ম্ম আহিল; পাপ আহিল, পুণ্যও আহিল। আশাৰ দীপ্তিও আহিল, হতাশাৰ হাহাকাৰো আহিল। কত নতুন জীৱনে গঢ় ললে, কত পুৰণি ব্যৱস্থা ভাগি গ'ল। হাটখোলাত গাঞ্জা চলিছিল; মদখোৱা তেনেকৈ চালু হোৱা নাছিল। মদ ভালকৈ চালু কৰে সীতানাথে। সি প্ৰথমতে আহিছিল দজ্জী হিচাবে। নীলান্থৰৰ দোকানৰ বাবান্দাত বহি কাম কৰিছিল। ওপৰকি কাৰবাৰ হিচাবে মনেমনে মদো বিক্ৰী কৰিছিল। কিছুদিন পিছত হাটখোলাৰ মানুহে মদ খাবলৈ শিকিলত দজ্জী কাম বাদ দি পূৰাপূৰিকৈ মদ বিক্ৰী কৰাত লাগিল। অভিজ্ঞতাই শিকালে এইটো কাম অধিকতৰ লাভজনক। ভ্ৰাম্যমান মদৰ দোকান। হলো চোলা পিন্ধি পকেটত মদৰ বতল আৰু সৰু এটা আইনাৰ গিলাচ লৈ ফুৰে। বতলত দাগ কটা আছে। গ্ৰাহকৰ পৰা পইচা লৈ দাগ চাই বাকি দিয়ে। জমজমাট কাৰবাৰ সীতানাথৰ।

সকলোকে কিবা এটা নিচাত মত্ত হৈ থকাৰ সুযোগ লাগে। সিবাৰ বজাৰৰ সকলোৱে নাম-কীৰ্ত্তনত মত্ত হৈ উঠিল। পগলাবাবাৰ উদ্যোগত সাত দিন ধৰি অষ্টপ্ৰহৰ নাম চলিল। অষ্টপ্ৰহৰ মানে বিবতিহীন ভাৱে চৌবিশ ঘণ্টা। এটা দলে শেষ কৰাৰ লগে লগে অইন এটা দলে আৰম্ভ কৰি দিয়ে। কোন দলৰ পিছত কোনটো দলে আৰম্ভ কৰিব কাৰ্য্যসূচী ঠিক কৰা থাকে। হালাকুবাৰ পৰা দল এটা আহিছিল। সেই দলৰ

ধুনীয়া লৰা এটাই আত্মহাৰা হৈ একেটা ফাকি নানা ধৰণে গাই গৈছিল।

“হবে কৃষ্ণ, হবে কৃষ্ণ,
হবে বাম, হবে বাম,
কৃষ্ণ কৃষ্ণ হবে হবে।
বাম বাম, হবে হবে।”

শব্দকেইটাৰ ছন্দৰ যান্ত্ৰিক পোনঃপুনিকতাত সমবেত মানুহ সন্মোহিত হৈ পৰে। গানৰ থলীৰ পৰা দূৰলৈ আঁতৰি গ'লেও শব্দকেইটাই মগজুৰ ভিতৰতে পাক খাই ফুৰে। বজাৰৰ সকলোবোৰ মদাহী বাতিটোৰ ভিতৰতে মহা ভক্ত হৈ উঠিল। গেন্ধাই ফুলৰ মালা এধাৰ মূৰত মেৰিয়াই উদাল হৈ নাচি নাচি গান গাই থকাত সীতানাথৰ মাতেই নোলোৱা হ'ল। হাতৰ বিভিন্ন মুদ্ৰা দেখুৱাই বাক্যলাপ চলায়। পগলাবাবাৰ কথা উঠিলেই ছয়োহাত যোৰ কৰি কপালত লগাই শিৰনেত্ৰ হৈ অলপ সময় বৈ থাকে।

নামকীৰ্ত্তন শেষ হ'ল, পগলাবাবাও গুচি গ'ল। বজাৰৰ মানুহৰ উৎসাহ উদ্দীপনাও কমি গ'ল। নাচি বাগি সকলোৱে ক্লান্ত। যি সকলৰ কাম কাজ আছে তেওঁলোকে আকৌ কাম কাজত লাগিল।

নীলাস্বৰৰ দোকানত আহি সীতানাথে চাহ একাপ দিয়াৰ মুদ্ৰা দেখুৱালে। দিনটো দোকানতে শুই বহি উচপিচাই থাকিল। অসহ হৈ গধূলিৰ ফালে ওলাই গ'ল। বাতি ন মান বজাত মাজ বজাৰত মহা হুলস্থূল। সীতানাথে আকণ্ঠ মদ খাই বক্তৃতা দিয়াৰ চেষ্টা কৰিছে কিন্তু মুখেৰে মাত নোলায় কাৰণে শ্বোৰতৰ উত্তেজিত হৈ উঠিছে। বক্তৃতা দিব নোৱাৰি খঙতে বলীয়াৰ দৰে হৈ সমবেত জনতাক হাতেৰে সবেগে যৌন-ক্ৰিয়াৰ মুদ্ৰা দেখুৱাবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। সীতানাথক ঘেৰি ধৰি সকলোৱে তামাচা উপভোগ কৰিছে। বিৰত হোৱা যেন দেখিলে কোনো বাই কিবা কৈ আকৌ তাক উচটাই দিছে। নাম-কীৰ্ত্তন বন্ধ। বজাৰৰ মানুহকো কিবা এটা লৈ মত্ত হৈ থকাৰ সুযোগ লাগে।

৭

মহেন্দ্ৰই তেতিয়া আঁহতগুৰিত নতুনকৈ চাহৰ দোকান খুলিছে। তাৰ দোকানত বস্ত্ৰবাহানিও ভাল, বাৰস্থা পাতিও ভাল। তথাপিও সি সুবিধা কৰিব পৰা নাই। তেতিয়াও আঁহতগুৰিত তথাকথিত ভদ্ৰসমাজ এটাৰ সৃষ্টি হোৱা নাছিল। বজাৰখনেই ঠাইডোখৰৰ প্ৰধান প্ৰাণকেন্দ্ৰ। বজাৰৰ মানুহ, ধানকলৰ মজুতৰ আৰু ধানকললৈ ধান কঢ়িয়াই অনা গৰু গাড়ীৰ গাবোৱান—এইবোৰেই হ'ল গ্ৰাহক। হাটবাবৰ কথা বেলেগ। সিদিনা নীলাস্বৰৰ দোকানত ভিৰ লাগি যায়। সকলোৱে নীলাস্বৰৰ দোকানতে চাহ খায়। ইমানদিনে তাতেই খাই আছিল এতিয়ানো বাদ দিব লগা হৈছে কিয়? ইমানদিনে সীতানাথে নীলাস্বৰৰ লগতে আছিল। বাকীও হৈছে বহু। সদায় মদ খাই গগুগোল কৰাৰ কাৰণে নীলাস্বৰে সাৱধান কৰিও দিছে কেইবাবাৰো। বাকী পইচা পাতি একো নিদিয়াকৈ সীতানাথে মহেন্দ্ৰক লভিলে।

গধূলি সীতানাথে নীলাস্বৰৰ দোকানৰ সমুখত থিয় হৈ তাক মন্ত গালি আৰম্ভ কৰি দিলে। অশ্লীল কুশ্লীল যত বকমৰ গালি হব পাৰে। নীলাস্বৰে একো নামাতি শুনি আছিল। নীলাস্বৰে যিমানেই মুখেৰে একো নামাতে সীতানাথ সিমানেই উত্তেজিত হৈ উঠে। সজোৰে হাতভৰি জোকাৰোতে ছুৰাৰমান বাগৰি পৰি গ'ল। মেজাজ আৰু গৰম হ'ল। বেচ কিছু মানুহ গোট খাইছে। কামবন বিশেষ নাই মানুহৰ গধূলিখন। বিনা পইচাত তামাচা চোৱাৰ মতলব। ছুই এজনে হাক দিয়াৰ নামত সীতানাথক উচটাই দিছে। উত্তেজনাত সীতানাথৰ মুখেৰে ফেন ওলাই আহিছে।

“চালা নপুংসক। নপুংসক নহ'লে নো কাৰোবাৰ বিয়া কৰোৱা ভিৰী মুখত মুতি দি গুচি যায় নে?”

হঠাতে নীলান্বৰে ছবমূৰকৈ দোকানৰ পৰা খেদা মাৰি ওলাই আহিল। উপস্থিত সকলোৱে আতঙ্কিত হৈ উঠিল। নীলান্বৰৰ গাৰ বলৰ কথা সকলোৱে জানে। শেষ কৰিলে সীতানাথক। নীলান্বৰৰ খালী গা, পিঙ্কনত নীলা লুঙি এখন। দৌৰি সীতানাথৰ সমুখত আহি ছয়োহাতেৰে লুঙিখন মূৰৰ ফালে দাঙি ক'লে, “চা, চালা চা।”

সীতানাথ তৎক্ষণাৎ চুপ। ইমান চিঞৰ বাখৰ, মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে ঠাণ্ডা। থতমত খাই অলপ পিছত ক'লে—“ভাই নীলান্বৰ, তোৰ আগৰ বাকীখিনি দিব লাগিছিল। বহুতদিন হ'ল। এতিয়া হাতত এটা পইচা নাই, কেইদিনমান বাট চাব লাগিব।”

৮

কথাটো সঁচা। নীলান্বৰৰ পৰিবার সঁচাই নীলান্বৰক এৰি গুচি গৈছে। বাঁহতলীত মাকৰ ঘৰত থাকে। কোনো সম্বন্ধ নাই নীলান্বৰৰ লগত।

তেতিয়া আঁহতগুৰিলৈ বহুতে পৰিবারক লৈ অহা আৰম্ভ কৰিছে। প্ৰথমে বতন সাহাই পৰিবারক আনিলে, তাৰ পিছত আনিলে গৰুগাড়ীৰ চকা বনোৱা মিস্ত্ৰী যমুনাপ্ৰসাদে। যমুনাপ্ৰসাদৰ লগত থকা গৰুগাড়ীৰ গাবোৱান কেইজনেও তিৰী-ছলি লৈ আহিলে। মধুবাবুয়ে পৰিবারক আনিলে। আচলতে মধুবাবুৰ পৰিবারজনীয়ে জোৰকৈ আহিল। ঘৰত জায়েকহঁতৰ লগত সদায় ধুম কাজিয়া—নাথাকে তাত। দজ্জী কেইঘৰ তো তিৰী-ছলি লৈ হঠাতে যেন মাটিৰ তলৰ পৰা ওলাই আহিল। আঁহত গছজোপাৰ সিমালৰ পৰা আৰম্ভ কৰি পূবফালৰ মাটি গোটেই-খিনি কিনি লৈছিল মধুবাবুয়ে। পাঁচপুৰা মাটি পাঁচশ এক টকাত। সদায় আক্ষেপ কৰি আছিল—“টকাখিনি নষ্ট কৰিলো, বৰ ভুল কাম এটাকে কৰিলো।” তেওঁ বজাৰৰ কাষতে লাইন কৰি এশাবী চালি তুলি দিলে। দজ্জী কেইঘৰ আহি সেইটো লাইনত বহি গ'ল। মুচলমান মানুহ। উপাধি লিখে মিৰ্খা। আগফালে দোকান, পিছফালে ঘৰ সংসাৰ। কাবো কোনো কথাতো নাই, কাবো লগত আড্ডা দিবো নাই। মতা মানুহ-বোৰে বাতিপুৰাৰ পৰা মাজবাতিলৈ কাম কৰি থাকে। পেণ্ট বনায়, হাফ-চাৰ্ট বনায়। পাইকাৰী বেপাৰীয়ে সেইবোৰ লৈ গাঁৱৰ হাটত বিক্ৰী কৰে। মতা মানুহবোৰে দিনেবাতি কাম কৰে। মাইকী মানুহবোৰে পিছফালে গড়ালত সোমাই দিনটো কি কৰি থাকে ঈশ্বৰেহে জানে। আক আছে। তিবোতামানুহ আক এজনী আছে। বহুতো অকলশৰীয়া মানুহৰ নিসঙ্গতা তাই অকলে দূৰ কৰিবৰ চেষ্টা কৰে। শঙ্কৰৰ লগত বাউলি হৈ ওলাই অহা বিহাৰৰ এক মানী আদমিৰ ছোৱালী বামৰতীয়া।

নীলান্ধবৰ আপোন মানুহ কোনো নাই। ভনীয়েকজনীকো হৰিৰামে পলুৱাই লৈ গ'ল। সি বাহিৰা কামত লাগি ফুৰে। সিৰাব সকলোৱে লগ লাগি বজাবত দুৰ্গাপূজা পাতিলে। ভাওনাও হ'ল। ভাওনাৰ খবচ সুৰজমলে দিলে। একেদিনাই ভাওনা কৰা ডেকা ল'ৰা অক্ষয়ৰ লগত নীলান্ধবৰ বন্ধুত্ব হ'ল। যাক কয় নলে গলে লগা বন্ধু। মনিক দোকান চলাবলৈ কৈ আহতগুৰিৰ নীলান্ধবে সখিয়েকৰ লগত এদিনৰ কাৰণে সখিয়েকৰ গাঁৱলৈ ফুৰিবলৈ গ'ল। সাতদিনৰ মূৰত ঘূৰি আহিল— সপৰিবাৰে। সখিয়েকৰ ভনীয়েক তাৰাক বিয়া কৰাই একেবাৰে পৰিবাৰক লৈয়েই উপস্থিত। নীলান্ধবৰ চালচলন বেলেগ। কথা বতৰা বেলেগ। পোচাক পাতিৰ বাহাৰ দেখি মনিয়ে মিচিকমাচাক হাঁহে।

তাৰা কিন্তু দুদিনতে অতিষ্ঠ হৈ উঠিল। মাজবজাবত দুদিন থাকিয়ে তাইৰ চুৰ্ভি হেৰাই গ'ল। ইফালে মানুহ, সিফালে মানুহ, সমুখৰ দোকানতো মাজৰাতিলৈ মানুহৰ জুম, জলস্থল, কিৰীলি। গাঁৱৰ ছোৱালী, গাঁৱৰ শান্ত নিৰ্জন পৰিবেশত মানুহ। ই কি কাণ্ড? চাৰিওপিনে অপৰিচিত অনাত্মীয় মানুহৰ জলস্থল। তাৰাই সঙ্কোচত পিছফালৰ ঘৰ-টোৰ পৰা এখোজ ওলাব নোৱাৰে। দম বন্ধ হৈ তাই মৰা যেন পালে। কেইদিনমানৰ ভিতৰতে তাইৰ চকুমুখ উদ্ভ্ৰান্তৰ দৰে হৈ উঠিল। পগলা হৈ যাব যেন বোধ হ'ল।

কেইদিনমান পিছতে অক্ষয় ফুৰিবলৈ আহিছিল। পিছদিনা যাবলৈ ওলাওঁতে তাৰাই তাইৰ কাপোৰ দুখন টোপোলা বান্ধি লগতে যাবলৈ ওলাল। আগতে কাকো একো কোৱা নাছিল, ককায়েকৰ পিছে পিছে তায়ো বাচৰ ফালে খোজ ললে। নীলান্ধব আচৰিত হ'ল।

“কি হ'ল? ক'ত যাব?”

কোনো উত্তৰ নাই। ককায়েকেও বুজালে। মুখত একাধাৰ মাত নাই কিন্তু সঙ্কল্পত অটল। ককায়েকে শেষ পৰ্য্যন্ত সেমেনা সেমেনিকৈ ভনী-জোঁৱায়েকক ক'লে— “গাঁৱৰ ছোৱালী, গাঁওৰ পৰা কেতিয়াও এখোজ ওলোৱা নাই। মনটো বেয়া লাগিছে বোধহয়। আহক দিয়া দুদিন-

মান ঘৰত থাকি। ময়েই লাগে থৈ যাম দুদিনমান পিছত। তুমিয়েই নহয় লৈ আহিবা কেইদিনমানৰ মূৰত।”

কেইদিনমানৰ মূৰৰ কথা বাদেই, তাৰা কিন্তু আক ঘূৰি নাছিল। নীলান্ধব কেইবাবাৰো গৈছিল। অহাৰ কথা শুনিলে আতঙ্কত তাই বিহ্বল হৈ উঠে। ভ্ৰূণাওৱাৰে কান্দিবলৈ আৰম্ভ কৰে। “না যাইম, মুই মৰি গেলোঁও নাযাইম। অটি গেলোঁ মুই দম ফাটি মৰি যাইম।”

এবাৰ ধৰি বান্ধি অনাৰ চেষ্টাও কৰা হৈছিল। খোজকাটি অহা বাটডোখৰ তাই কটা ছাগলীৰ নিচিনাকৈ ধৰফৰাই আহিল। বাটত লগ পোৱা মানুহক তাইৰ বিননিৰ কৈফিয়ৎ দি প্ৰধান আলিবাটত বাচ ধৰিবলৈ আহোঁতে নীলান্ধব অধৈৰ্য্য হৈ উঠিল। ককায়েকেও অস্বস্তি বোধ কৰিলে। বাচৰ কাৰণে কিছু সময় বৰ লগা হ'ল। হাত এৰা পৰাত তাৰাই দিলে লৰ। পথাৰৰ মাজেমাজে উজুটি খাই উৰ্দ্ধ্বাসে লৰ।

“ওৰে বাপ্ৰে মলুৰে, ওৰে বাপ্ৰে মলুৰে।”

ভয়ঙ্কৰ ত্ৰাসত তাইৰ মুখত এই অনবচ্ছিন্ন আৰ্ত্তনাদ।

সীতানাথে নীলান্ধবৰ এক অতি কোমল ঠাইত আঘাত কৰিছিল।

নেচনেল হাইওৱে, কট নং ৩২। অসমৰ লগত ভাৰতৰ অইন অংশৰ সংযোগকাৰী একমাত্ৰ স্থলপথ। উনৈশ শ আঠচল্লিশ চনত কাম আৰম্ভ হয়। অত্যন্ত দ্ৰুত গতিত কাম আগবাঢ়ি যায়।

পৃথিৱীত চক্ৰযান আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ লগে লগে ৰাজআলিৰ প্ৰয়োজন আহি পৰিল। বথচক্ৰৰ ঘূৰ্ণনৰ ধ্বনিত দিবাৰাত্ৰি ৰাজপথ মুখৰিত হৈ উঠিল। আগলৈ কট নং ৩২ বেও দিনেৰাতি গাড়ী চলিব। অসমৰ লগত যোগাযোগৰ একমাত্ৰ পথ। অতি দ্ৰুত গতিত কাম আগবাঢ়ি গ'ল।

আঁহতগুৰিৰ জন্ম লগ্ন সেই সময়খিনি। গঢ়ি উঠিবলৈ ধৰিছে মাত্ৰ। নীলাম্বৰৰ চাহৰ দোকান চালু হৈ গৈছে। শুবজমল বাবুয়ে ধানকলৰ ঘৰ ছুৱাৰ আৰম্ভ কৰিছে মাত্ৰ। অইন দোকানপাট, গাদী থাকিলেও নীলাম্বৰৰ চাহৰ দোকানখনেই জনসংযোগৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰ।

ভাৰতবৰ্ষ স্বাধীন হোৱাৰ পিছত দলেদলে ভগনীয়া আহিবলৈ ধৰিলে। আঁহতগুৰিৰ মাজেৰে তেতিয়া নেচনেল হাইওৱে নাথাকিলেও তেওঁলোকে আঁহতগুৰিলৈও আহি পালে।

স্বাধীন হোৱাৰ ঠিক পিছৰ কথা। পৰিস্থিতি তেতিয়াও অস্থিৰ। মানুহৰ মনত আশা আৰু অনিশ্চয়তা। মনত সপোন আছে কিন্তু সেই সপোন সফল হোৱা সম্বন্ধে প্ৰত্যয়ৰ অভাৱ। প্ৰতিবেশী দুখন ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত ঘৃণা আৰু বিদ্বেষ, আক্ৰোশ আৰু সন্দেহ। দেশৰ সাধাৰণ মানুহ সম্বন্ধে নেতৃবৃন্দৰ উদাসীনতা। জনসাধাৰণৰ আশা আকাংক্ষাৰ চেহেৰাৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ দৃষ্টি নাই। জাতিৰ জীৱনৰ এই এক শুভলগ্ন নিষ্ফল হৈ গ'ল। দেশৰ মানুহৰ নবজাত উৎসাহ উদ্দীপনাক কাৰ্য্যকৰী ভাৱে পৰিচালনা কৰাৰ দায়িত্ব লবলৈ নেতৃবৃন্দই

অস্বীকাৰ কৰিলে। ব্যক্তিগত স্বার্থ লৈয়েই বাস্তৱ হৈ থাকিল। অস্পষ্ট শব্দ কিছুমান শুনাই জনসাধাৰণক সন্মোহিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে মাত্ৰ।

অস্থিৰ পৰিস্থিতি, মানুহৰ মনত অনিশ্চয়তা। এই অস্থিৰ অৱস্থাত মানুহৰ শাস্ত ভাৱে চিন্তা কৰাৰ ক্ষমতাও নাই। বিষাক্ত বৃত্তৰ পৰিধি এটাত সকলোৱে পাক খাই ঘূৰি ফুৰিছে। পৰিচালনাৰ অভাৱত যিকোনো হুজুগত সকলোৱে সাময়িক ভাৱে মত্ত হৈ উঠে।

ভগনীয়াৰ সোঁত ইতিমধ্যে প্ৰায় বন্ধ হৈ গৈছিল। হঠাতে আকৌ ঢেউৰ দৰে ভগনীয়াবোৰ আহিবলৈ ধৰিলে। পমুৱা মুচলমানবোৰে এই অঞ্চলৰ মাটিবোৰ স্বৰ্ণপ্ৰসু কৰি তুলিছে। ইকালৰ হিন্দুবোৰকো স্বার্থজড়িত মানুহে উত্তেজিত কৰি তুলিলে। জনসাধাৰণৰ সাময়িক উচ্ছাসৰ অন্তৰালত আছিল এটা সুপৰিকল্পিত অভিযান।

এই অঞ্চলৰো পমুৱা মুচলমান মানুহৰ মাজত আতঙ্কৰ বিৰাট ঢেউ এটা ভাগি পৰিল। এই ঢেউৰ আঘাতত সকলোৱে বিমূঢ় হৈ গ'ল। আতঙ্কই এনে এটা চূড়ান্ত অৱস্থা পালে যে মানুহৰ উশাহ বন্ধ হৈ আহিল। এই আতঙ্কৰ মাজত আৰু এক মুহূৰ্ত থাকি অসহ্য হতুনা ভোগ কৰাতকৈ মৃত্যুকো আশীৰ্বাদ হিচাবে বৰণ কৰি লবৰ তীব্ৰ প্ৰেৰণা হ'ল। আতঙ্কত এইবোৰ মানুহৰ হিতাহিত জ্ঞান লোপ পালে। পমুৱা মুচলমান মানুহবোৰে হঠাতে ঘৰছুৱাৰ মাটিবাৰী সকলো এবিধ থৈ দলেদলে পূৰ্ব পাৰিস্থানলৈ যাত্ৰা কৰিলে। ল'ৰা-ছোৱালী তিৰোতা, কণ্ঠ আৰু পদু, বুদ্ধ আৰু অক্ষম। হতভাগ্য মানুহৰ বিৰাট শোভাযাত্ৰা। কেইদিনমানৰ কাৰণে কট নং ৩২'ত গাড়ী ঘোঁৰা চলা টান হ'ল। যিমানদূৰ দৃষ্টি যায় মানুহ আৰু মানুহ। অনিশ্চয়তাৰ ফালে, মৃত্যুৰ ফালে হতভাগ্য মানুহৰ নীৰৱ সমদল।

তাৰে এটা সমদল আঁহতগুৰিত নৈৰ পাৰত বাতিটো কেম্পু কৰি থাকিল। মনুষ্যত্বৰ এই শোচনীয় অবমাননা দেখি কিছুমানে লাজ ঢাকিবলৈ বাহাতুৰি দেখুৱালে।

“ঠিক হৈছে, উচিত শিক্ষা হৈছে। পাকিস্তানত হিন্দুবোৰক কম

অত্যাচাৰ কৰি আছে? এইবোৰ আটাইবোৰ পাকিস্তানৰ চৰ।
ইয়াত কিয়? যা, চালাইত, নিজৰ দেশলৈ যা। ইয়াত তো ভাল।
আমি তো অন্ততঃ প্ৰাণ লৈ ভালে ভালে যাবলৈ দিছো।”

আঁহতগুৰি বজাৰৰ মাজেৰে নেচেনেল হাইওৱেৰে সমদল এটা
পাব হৈ গ’ল। নীৰব সমদল। কেৱল অসংখ্য মানুহৰ শুদা ভৰিৰে
ক্লান্ত ভাৱে খোজকাটাৰ এক বিশেষ শব্দ। হঠাতে কোনোবা কণ
মানুহৰ অক্ষুট কাতোৰোক্তি। এই কাতোৰোক্তিতো নাই কাৰো প্ৰতি
কোনো অভিযোগ। ল’ৰা-ছোৱালীয়ে উঠি খেলিবৰ উপযুক্ত কাঠৰ
গাড়ী এখনত বহুৱাই অক্ষম বৃদ্ধ এজনক টানি লৈ যোৱা দেখি
নীলান্থৰে চকু ঘূৰাই ললে।

বজাৰৰ মাজেৰে সমদলটো পাব হৈ যোৱাৰ সময়ত কিছুমানে
কটুক্তি কৰিলে, ইতিকিং কৰিলে। কিন্তু গৈ থকা মানুহবোৰে কাৰো
পিনে এবাৰো ঘূৰি নাচালে। বৃদ্ধ আৰু অক্ষম, কণ আৰু পঙ্গু।
হতভাগ্য মানুহৰ নীৰব সমদল।

নীলান্থৰৰ দোকানত কামকৰা ল’ৰা মনিয়ে ঠেলাগাড়ীত উঠি
যোৱা বৃদ্ধজনক দেখি খুব বস পাই হাঁহি দিলে। নীলান্থৰে ঠাচ
কৰে তাৰ গালত চৰ এটা মাৰি দিলে।

“বজ্জাত চালা, কি চাই আছ? গাখীৰখিনি গৰম কৰিছ?”
বাতি নীলান্থৰৰ টোপনি অহা নাছিল। হঠাতে সি কাণ থিয়
কৈ শুনিলে। কোনোবাই খুব লাহে লাহে ছুৱাৰত টুকুৰিয়াই আছে।

“কোন? কোন?”

কোনো উত্তৰ নাই কিন্তু টোকৰ বন্ধ নহ’ল। বিবক্ত হৈ উঠি নীলান্থৰে
ছুৱাৰ খুলি দিলে।

“কোনহে? কি লাগে এই বাতিখন?”

হাচান মিঞাই ভিতৰলৈ সোমাই আহি পোনতে নীলান্থৰৰ হাততখন
সাৱটি ধৰিলে। বুঢ়া মানুহ। ল’ৰাবোৰ ডাঙৰ হৈছে। খেতি-
বাতিৰ কাম সিহঁতেই কৰে। বুঢ়াই গাখীৰৰ ভাৰ লৈ আঁহতগুৰিলৈ

আহে। নীলান্থৰৰ দোকানত সিয়েই গাখীৰ দিয়ে। বুঢ়াই নীলান্থৰৰ
হাততখন সাৱটি ধৰি কলে “ভাই, মোৰ টোপোলা এটা তোমাৰ
তাতে থৈ যাওঁ। সাততোলা সোণ আৰু তিনি হাজাৰ টকা আছে।
ফিৰি আহো যদি দিবা। লগত লৈ যোৱাৰ সাহস নহয়। বৰ্ভাৰত
হেনো সকলো বয়বস্তু কাটি লয়।”

নীলান্থৰে ভীষণ অস্থিৰ বোধ কৰিলে, যোৱাৰ কথা লৈ প্ৰতিবাদ
কৰিলে, বজাৰৰ চেষ্টা কৰিলে। কোনোবাক যুক্তিত কাণ দিয়াৰ মানসিক
অৱস্থা হাচান মিঞাৰ নাই।

“বাক তোমালোকে গৈছা কিয়? কোনে কি কৰিছে কোৱাচোন।
তোমালোকৰ গাঁৱত কিবা হৈছে জানো?”

“নাই, একো হোৱা নাই।

“তেনেহ’লে?”

“যাওঁ। খোদাই দিলে আৰ্কা আহিম। বস্তুখিনি অইন কাৰো
তাত থবৰ সাহস নহয়। তুমিয়েই ৰাখা।”

হাচান মিঞাই নীৰবে কান্দিবলৈ ধৰিলে। মাজৰাতিৰ নিৰ্জনতাত
এক অক্ষম বৃদ্ধ মুচলমানে যথেষ্ট শাৰীৰিক শক্তি সম্পন্ন এক হিন্দু
যুৱকৰ সমুখত থিয় হৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে।

হাচান মিঞাক আঘাত কৰাৰ সামান্যতম ইচ্ছা নীলান্থৰৰ মনত উদয়
নহ’ল। সহানুভূতিত তাৰ মনটোও বেয়া লাগি গ’ল। অজ্ঞাতসাৰে
তাৰ চকুৰেও পানী ওলাই আহিল। কিন্তু এক সামগ্ৰিক মন্ততাত
ব্যক্তিগত চেতনা কাম নকৰা হৈছে। দলগত চেতনাই ব্যক্তিগত চেতনাক
নিসাব কৰি পেলাইছে। দলৰ লগত যোৱাৰ কাৰণে হাচান মিঞা
দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ। কাৰো কোনো কথা শুনিবলৈ তেওঁ প্ৰস্তুত নহয়। বৃথা চেষ্টা।

কম অশান্তি গৈছে নীলান্থৰৰ? নিজৰ হাতত একেলগে একশ
টকাও গোট নাখায়। হাচান মিঞাৰ টকা পইচা চম্ভালি থাকোতে
থাকোতে মানুহজন অতিষ্ঠ হৈ উঠিল। মেজাজ কক্ষ হৈ গ’ল। কম এটা
দায়িত্ব? হাচান মিঞা উভতি অহাত যেনিবা বন্ধা পৰিল।

ভগনীয়াবোৰ অহা আবন্ত কৰিছিল নেচনেল হাইওৱেৰ কাম আবন্ত হোৱাৰ আগৰ পৰাই। আঁহতগুৰিৰ দক্ষিণ ফালটো ভগনীয়া চুবুৰি। তাৰে দুই চাৰিজন বজাবতো দোকানপাতি দিলে। হৰিপদ দত্তই বজাবৰ কাষতে কাঠৰ গোলা এটা খুলিলে। আঁহতগুৰিত দ্রুতগতিত ঘৰহুৱাৰ বন্ধাৰ কাম চলি আছে। মানুহক বাটাম লাগে, তক্তা লাগে। মধুপুৰৰ ধৰ চোঁধুৰীৰ তিনি বিঘা মাটি লিজ লৈ হৰিপদ দত্তই বেৰ দি ঘেৰি ললে। কৰতীয়া লগাই কাঠ ফালে। বিভিন্ন চাইজৰ বাটাম আৰু তক্তা। নৈৰে ভুৰ বান্ধি কাঠ লৈ আহে। পাবত লগাই পানীত কাঠ বান্ধি থয়। প্ৰয়োজনমতে উঠাই লয়।

ভগনীয়া চুবুৰিত যত্নবাবুৰ খুব খাতিৰ। পিছে এই ভগনীয়া চুবুৰিৰ পৰাই যত্নবাবুয়ে উৰ্দ্ধ্বাসে লৰি আহিছিল। ভৰিৰ জোতা কৰবাত ছিটিকি গৈছে, খুলি পৰা চুবীয়াখন কোনো প্ৰকাৰে কঁকালত মেৰিয়াই লৈছে। উজটি খাই ছবাবমান বাগৰি পৰাত গোটেই গা বোকা পানীত লুতুৰি পুতুৰি। লৰি আহি তেওঁ নীলাম্বৰৰ দোকানত সোমাল। পিছে পিছে ভগনীয়া চুবুৰিৰ ডেকা কেইজনো আহি পালে। কাৰোবাৰ হাতত লাঠী, কাৰোবাৰ হাতত দা। বাটতে ধৰিৰ পাৰিলে যত্নবাবুৰ ফালে হৈছিল।

ভগনীয়া চুবুৰিত যত্নবাবুৰ খুব খাতিৰ। ভগনীয়াহঁতৰ দৰে সুৰ লগাই কথা কৰ পাৰে। যত্নবাবুয়ে ভগনীয়া গাঁৱৰ পৰা বস্ত্ৰ কিনি আনে। সিহঁতৰ মাজত কঁহাৰ আছে, তাঁতী আছে, বেতৰ কামকৰা মানুহ আছে।

যত্নবাবুয়ে হেনো ফুটগধূলিতে যোগেশ সমদাৰৰ ছোৱালীজনীক অকলে পাই হেঁচা মাৰি ধৰিছিল।

বজাবৰ মানুহ ওলাই আহিল। নানা জনে নানান ধৰণে মন্তব্য

কৰিবলৈ ধৰিলে। কিছুমানে ক'লে যত্নবাবুয়ে বৰ বেয়া কাম কৰিছে। কিছুমানে প্ৰতিবাদ কৰি উঠিল।

“কিহৰ বেয়া কামহে? এইটোৱেই তো ভগনীয়াবোৰৰ আচল কাৰাবাৰ। এই কৰিয়েই পইচা ঘটে। দিনতো আজ্ঞে, বাতিও আজ্ঞে।” যত্নবাবুয়ে অলপ উশাহ লব পৰা হৈছে। তেওঁ ক'লে “মিছা কথা। মই একোৱেই কৰা নাই। বেটাহঁতে আখেজত এনেকুৱা কৰিছে।”

জন-মত তেতিয়াও গঢ় লোৱা নাই। ইফালে নে সিফালে? যত্নবাবুৰ পক্ষ লব নে যত্নবাবুৰ কাৰ্য্যৰ গৰিহণা দিব? হঠাতে ভগনীয়া ল'ৰা এজনে ইমান মানুহৰ মাজতো যত্নবাবুক খেদা মাৰি আহিল।

“খবৰদাৰ।”

ইফালৰ পৰাও বলবামে বুকু ফিন্দাই আগবাঢ়ি গ'ল। অৱস্থা বেয়াৰ ফালে ঢাল খালে। ইমানবোৰ মানুহ দেখি ভগনীয়া ডেকা কেইজন থমকি ব'ল। যত্নবাবুৰ সাহস বাঢ়ি গ'ল। তেওঁ যথেষ্ট প্ৰতাপ দেখুৱাব আবন্ত কৰিলে। তেওঁৰ মতে ইহঁতক যথেষ্ট বাঢ়িবলৈ দিয়া হৈছে। লাই পাই মূৰত উঠিব খুজিছে। ইহঁতক ভাল শিকনি দিব লাগে। উপস্থিত এই ডেকা কেইজনক লৈ কামটো আবন্ত কৰা উচিত। ইতিমধ্যে ভগনীয়া চুবুৰিৰ বয়সস্থ মানুহ কেইজনমান আহি পালে। ডেকা কেইজনক বুজাই বঢ়াই লৈ গুচি গ'ল। ভগনীয়া আৰু বজাবৰ মানুহৰ মাজত বেচ কিছুদিন এটা উত্তেজনাৰ ভাৱ চলি আছিল।

উত্তেজনা প্ৰত্যেকৰে মনতে। প্ৰথমতে আঁহতগুৰিলৈ মানুহ আহিছিল পইচা ঘটাৰ সুবিধা বিচাৰি। একেটা মাত্ৰ উদ্দেশ্য লৈ। অইন কথা চিন্তা কৰাৰ ফুৰচত নাছিল। ইফালে অলপ থানথিত লগাত অইন কথাও ভাবিব পৰা হ'ল। অইন ভাৱনা চিন্তাই মূৰ দাঙি উঠিবলৈ ধৰিলে। আমোদ আহ্লাদ সুখ স্বাচ্ছন্দ্যৰ কথাও ভাবিবলৈ আহি পালে। ৰাজনীতি সমাজনীতি ইত্যাদিবোৰ কথাতো মতামত জাহিৰ কৰিব পৰা হল।

আধা পগলা বীবেণ মাষ্টৰ আহিছিল এই সময়তে। গোলকগঞ্জৰ হাইস্কুলৰ হেডমাষ্টৰৰ লগত কাজিয়া কৰি কাম এৰি দি ব্যৱসায় কৰিব বুলি স্থিৰ কৰিলে। মূলধন নাই, ব্যৱসায়িক জ্ঞান নাই কেৱল এটা অস্পষ্ট ইচ্ছা। কাৰ বুদ্ধিত তেওঁ মৰাপাট কিনাৰ কাৰণে আঁহতগুৰিলৈ আহিছিল কোৱা টান। এদিন হাটবাবে ভোলাবাবুৰ ভগা বাচত উঠি তেওঁ আঁহতগুৰি পালেহি। ইয়াৰ তাৰ পৰা দুই সেৰ, পাঁচ সেৰ মৰাপাট কিনি বাটৰ কাষত দম কৰি তাৰে ওপৰতে গধূলিলৈ বীৰদৰ্পে লেপেটা কাটি বহি থাকিল। বীবেণ মাষ্টৰৰ মৰাপাটৰ কাৰবাবৰ আৰম্ভনিও এই, শেষো এই। গধূলি নীলাম্বৰক কৈ মৰাপাটখিনি তাৰ দোকানত থৈ ভোলাবাবুৰ বাচতে গুচি গ'ল। পিছৰ হাটৰ দিনা আৰু কিছু মৰাপাট কিনি একেলগে লৈ যাব। গ'ল যে গ'লেই। কোনো পাত্ৰ নাই। নীলাম্বৰৰ অশান্তি। বিড়ি খাই কোনে জুই শলাকাটি পেলায় কি ঠিক?

এমাহৰ মূৰত আকৌ উপস্থিত। আহি নীলাম্বৰক বেচিকৈছে মস্তিলত পেলালে।

“এহ, বিক্ৰী কৰি দিবহে।”

“কি দৰ পালে বিক্ৰী কৰিম?”

“যি দৰ পায় দিব। আৰু কি?”

মৰাপাট বিক্ৰী কৰি পোৱা পইচাখিনি লৈও বহুদিন বহি থাকিব লগীয়া হ'ল। ইয়াক তাক দি কিমান খবৰ পঠোৱাৰ চেষ্টা। বহুদিনৰ মূৰত হঠাতে আহি বীবেণ মাষ্টৰে নীলাম্বৰক সুধিলে—“পাইছে নে অলপ পইচা মৰাপাটখিনি বিক্ৰী কৰি?”

নীলাম্বৰৰ লগত বীবেণ মাষ্টৰৰ খুব খাতিৰ জমি উঠিল। ভোলাবাবুৰ বাচত উঠি মাজেমধ্যে আছে। ব্যৱসায় কৰাৰ কাৰণে নহয়, ফুৰিবলৈ।

ইতিমধ্যে আঁহতগুৰি ঠাইডোখৰ ডাঙৰ হৈ আহিছে। বহু মানুহ আহিছে। ৰুৰ অফিচ হৈছে। তিৰী-ছলিকো কিছুমানে লৈ আহিছে। বহুতৰে কাৰণে ল'ৰাছোৱালী লৈ অনাৰ প্ৰধান অসুবিধা হ'ল ঠাইডোখৰত শিক্ষানুষ্ঠান নাই। বজাৰৰ মহাজনবোৰেও এই কথা লৈ আলোচনা কৰে। নীলাম্বৰে কথাই কথাই বীবেণ মাষ্টৰক অসুবিধাৰ কথা ক'লে। বীবেণ মাষ্টৰে তৎক্ষণাৎ সমস্যাৰ সমাধান দেখুৱাই দিলে।

“পাতি দিয়ক স্কুল এখন। ইমানবোৰ পইচা থকা মানুহ আছে, অসুবিধা কি?”

পাতি দিয়ক বুলিলেই স্কুল এখন পাতিব নোৱাৰি। পিছে স্কুল এখন হোৱাটো বহুতৰে কাম্য। ৰুৰ পৃষ্ঠপোষকতাত মাইনৰ স্কুল এখন আৰম্ভ কৰি দিয়া হ'ল। বীবেণ মাষ্টৰ অৰ্থাৎ বীবেণ অধিকাৰী হ'ল এই মাইনৰ স্কুলৰ হেডমাষ্টৰ। পিছে মানুহে তেওঁক পগলা মাষ্টৰ বুলিয়েই উল্লেখ কৰে। বীবেণ অধিকাৰী বুলি ক'লে বহুতেই চিনি নাপাব। পগলা মাষ্টৰ বুলি নকবই বা কিয়?

স্কুল আৰম্ভ হোৱাৰ আগতে স্কুলৰ কাৰণে আশ্ৰাণ চেষ্টা কৰি থাকোঁতে তেওঁ নীলাম্বৰৰ তাতেই আছিল। লুঙি এখন পিন্ধি খালী ভৰিৰে ৰাজ্যখন ঘূৰি ফুৰে। নীলাম্বৰৰ দোকানৰ সমুখৰ বেঞ্চৰ দুয়োফালে ভৰি মেলি ঘোঁৰাত উঠাৰ দৰে বহি লৈ বলবামৰ লগত দৰা খেলে। আপোন পাহৰা হৈ যায়।

পিছে আপোন পাহৰা হৈ কোনেও থাকিব নোৱাৰে। নতুন পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়, নতুন সমস্যাৰ উদ্ভৱ হয়। ৰাজ্য পুনৰ্গঠন আয়োগ গঠন কৰাৰ লগে লগে আকৌ এটা অস্থিৰতাৰ সৃষ্টি হ'ল। গজেন মণ্ডল হাতে কমতাপুৰ ৰাজ্যৰ দাবী লৈ আন্দোলন আৰম্ভ কৰিলে। অল্প সংখ্যক কিছুমানে এই অঞ্চলটোক পশ্চিমবঙ্গৰ লগত চামিল কৰাৰ প্ৰস্তাব দিলে। সবহভাগ মানুহে এইবোৰ দাবীৰ বিৰুদ্ধে দাবী তুলিলে। পৰিস্থিতি আকৌ অস্থিৰ হৈ উঠিল। গজেন মণ্ডল বীৰেণ অধিকাৰীৰ বন্ধু। অধিকাৰীক এইবোৰ কথাত নিৰপেক্ষ হৈ থকা দেখি মণ্ডলে এদিন আহত-গুৰি পালেহি। তেওঁকো উত্তেজিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

“তই ইয়াতে আহি মনে মনে বহি আছ? আমাৰ ভিতৰত শিক্ষিত মানুহ আছে কেইজন? বহি থাকিলে হব?”

বীৰেণ মাষ্টৰে হাঁহে।

“কি কৰিব লাগিব?”

“কি কৰিব লাগিব মানে? নিজৰ ভৱিষ্যত নিজে গঢ়িব পৰাৰ সুযোগ এটা আদায় কৰি লব লাগিব। নহলে অনুন্নত অঞ্চল বা সম্প্ৰদায় আপেক্ষিক ভাৱে চিৰকাল অনুন্নত থাকিয়েই যাব। উন্নত কাৰণেই উন্নত সম্প্ৰদায়ৰ হাতত গোটেইখিনি ক্ষমতা। সামাজিক ভাৱে, মানসিক ভাৱে, শ্ৰেণীগত স্বার্থৰ বাবেও নিজ সম্প্ৰদায়ৰ মানুহৰ স্বার্থ সম্বন্ধে তেওঁলোক অধিকতৰ সচেতন হবলৈ বাধ্য। তেওঁলোকৰ দৃষ্টিভঙ্গী বেলেগ। অৱচেতন ভাবে থাকিলেও পৰম্পৰাগত ধাৰা এটাৰ প্ৰচণ্ড এটা হেঁচা আছে। দেশৰ সম্পদ ইমান অপৰ্যাপ্ত নহয় যে নিজ সম্প্ৰদায়ৰ স্বার্থ পূৰণ কৰাৰ পিছতো কিবা উদ্ধৃত থাকিব। গতিকে অনুন্নত সম্প্ৰদায় চিৰকাল অনুন্নত হৈ থাকিবই।”

বীৰেণ মাষ্টৰে প্ৰতিবাদ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে। মণ্ডলে উত্তেজিত হৈ আকৌ আৰম্ভ কৰিলে।

“ব'-গোন। সেই যুগতো বিশ্বামিত্ৰক সহজতে ব্ৰাহ্মণ সমাজে স্বীকৃতি দিয়া নাছিল। একেটা ব্যৱস্থাত ভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ মানুহৰ একেধৰণৰ উন্নতি হোৱা কথাটো বিসঙ্গতিপূৰ্ণ। উন্নত সম্প্ৰদায়ৰ ল'ৰা এজনে স্বাভাৱিকভাৱে যিবোৰ সুবিধাৰ উত্তৰাধিকাৰী হয় অনুন্নত সম্প্ৰদায়ৰ ল'ৰা এজনে সেই সুবিধা আৰ্জিব লাগিলে তাক বহুতো বেচি পাবদৰ্শিতা দেখুৱাব লাগিব। এইটো হ'ল প্ৰথম নম্বৰ বিসঙ্গতি। অনুন্নত সম্প্ৰদায়ৰ ল'ৰাই বাটপথ নাজানে, কায়দাকৌশলো নাজানে। পিছল বাটেৰে হাতত ধৰি কোনেও লৈ নাযায়। কোনোবাই কিবাকৈ ক্ষমতা পালেও তেওঁ ক্ষমতাত থকা দলৰ গোষ্ঠীভুক্ত হৈ যায়। তেতিয়া সেই দলটোক সহায় কৰাটোৱেই হয় তেওঁৰ দায়িত্ব বা কৰ্তব্য। গুৰুতাই কথাটো শুনিছ নে নাই? কোনোবা অনুন্নত সম্প্ৰদায়ৰ এজন মন্ত্ৰী বা ছজন উচ্চপদস্থ বিষয়াক আঙুলিয়াই সম্প্ৰদায়টোৰ উন্নতি হৈছে বুলি আত্মপ্ৰসাদ লাভ কৰিলেও অনুন্নত শ্ৰেণীৰ মানুহক ভুৱা দিব নোৱাৰিব।”

মাষ্টৰে গজেন মণ্ডলৰ বিশ্বাসৰ আন্তৰিকতাক উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰে। বিদ্বেষ বাঢ়িব, ভুল বুজাবুজি আৰু বেচি হব। ব্যক্তিগত ভাৱে কৰা যিকোনো অন্যায় সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতি অন্যায় হিচাবে গণ্য হব। আৰু বৰ্তমান ব্যৱস্থাত এনেকুৱা ঘটনা ঘটিয়েই থাকিব। মাষ্টৰৰ মনটো গধুৰ হৈ উঠিল।

মাষ্টৰৰ মনটো বেয়া হৈ গ'ল। হৰিপদ দত্তৰ কান্দোন দেখি তেওঁৰ বেয়া লাগি গ'ল। আদহীয়া মানুহ জনক এনেকৈ কন্দা দেখি তেওঁ বৰ অস্বস্তি বোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এনেয়ে মানুহজনৰ প্ৰতি যে খুব শ্ৰদ্ধা আছে তেনে নহয়। স্কুলৰ ফাণ্ডত দিম দিম বুলি আজিলৈ এক পইচা দিয়া নাই। অথচ তেওঁৰ তিনিজন ল'ৰা স্কুলত পঢ়ে।

“মাষ্টৰ বাবু, মোৰ কি দোষ? মোৰ ল'ৰাছোৱালী কেইটাই ভালকৈ বঙালী কবই নোৱাৰে। ইচ্ছাকৃত অসমীয়া পঢ়ে। আপুনি তো জানেই। আপোনালোকৰ আশ্ৰয়ত আছে, চিৰকাল ইয়াতেই থাকিম। পশ্চিম বঙ্গত যোৱাৰ ঠাইও নাই, উপায়ো নাই।”

মাঠৰে শঙ্কিত হৈ হৰিপদ দত্তক লৈ নীলান্ধৰৰ তালৈ আহিলে। নীলান্ধৰে দত্তক প্ৰশ্ন কৰিলে—“পিছে হ’ল কি আপোনাৰ তাকে কওঁক।”

“ল’ৰা কিছুমানে বৰ উৎপাত আৰম্ভ কৰিছে। গধূলি টিওৰ চালত দলি মাৰে। চিঞৰি চিঞৰি ভয় দেখুৱায়। কাঠৰ গোলাত জুই লগাই দিব বুলি ভাবুকি দিছে। পৰিবাৰে বৰ ভয় খাইছে। উৎপাতৰ মাত্ৰা ক্ৰমে বাঢ়ি গৈ আছে। কওঁকচোন কি কৰো।”

“বাক কোন ল’ৰা কওঁকচোন।”

হৰিপদ দত্ত মনেমনে থাকিল। নীলান্ধৰে আকৌ প্ৰশ্ন কৰিলে—“ঋব চৌধুৰীৰ অঘাইত ল’ৰাটো ইফালে আহিছে নেকি?” হৰিপদ দত্ত নিৰ্বাক।

নীলান্ধৰে তেওঁক ভাবসা দিলে।

“বাক, আপুনি এই লৈ চিন্তা নকৰিব। যি কৰিব লাগে আমি কৰিম। পিছে এটা কথা। চৌধুৰীৰ মাটিডোখৰ আপুনি উচিত দাম দি কিনি নলয় কিয়? কিমান দিন এনেকৈ দখল কৰি থাকিব? বাক এইবোৰ গুণ্ণগোল মিটি যাওক। পিছত কিবা এটা কৰিব লাগিব। মাটিৰ দাম বাঢ়ি গৈ আছে। মানুহৰ অন্যায়ে কৰিব নাপায়।”

দত্তই ক’লে—“মই তো কিনি লবলৈ ৰাজী। তিনি বিঘা মাটিত তেওঁ পঞ্চাশ হাজাৰ টকা বিচাবে। ক’ব পৰা দিওঁ?”

“পঞ্চাশ হাজাৰ টকা বিচাবিলেই পাব নে? সেই ঠাইৰ মাটিৰ যিটো বজাৰ দৰ তাকেহে পাব। বাক এইবোৰ গুণ্ণগোল কমক। আমি কিবা এটা ফয়চালা কৰি দিম।”

হৰিপদ দত্ত নিশ্চিত মনে গুচি গল। ঘোৱাৰ আগতে কেৱল নীলান্ধৰক এবাৰ সকাঁয়াই দিলে।

“মই আপোনালোকৰ তালৈ আহিছো বুলি ঋব চৌধুৰীৰ ল’ৰাক নকব দেই।”

ঋব চৌধুৰীৰ বহু মাটি আছিল এইখিনিতে। ইয়াৰ মানুহে আধিত খেতি কৰিছিল। আহতগুৰিৰ গুৰুত বাঢ়ি আহিবলৈ ধৰিছে। বেপাৰী মানুহৰ বাহিৰেও অইন মানুহো অহা আৰম্ভ কৰিছে। ঋব চৌধুৰী চহৰৰ মানুহ, জুনা মানুহ। তেওঁ তেওঁৰ পশ্চিম ফালৰ মাটিখিনি পৰিকল্পিত ভাবে ভাগ ভাগ কৰি, আলি পদূলিৰ ব্যৱস্থা কৰি আৱাসিক অঞ্চল ৰূপে গঢ়ি তুলিলে। বহুতে একোভাগ মাটি লৈ ঘৰ সজা আৰম্ভ কৰিলে। তেওঁ ভাল দাম পালে।

কাশীবাবু ক’ববাৰ পৰা আহি তাতেই মাটি লৈ ঘৰ সাজিলে। কিছুদিন পিছত পৰিবাৰকো লৈ আনিলে। পৰিবাৰ আৰু ছোৱালী এজনী। গাভৰু ছোৱালী। খবৰটো জানিব পাৰি বজাৰৰ সকলোৱে তেওঁক চাবৰ কাৰণে ব্যস্ত হৈ উঠিল। ডেকাবোৰৰ প্ৰত্যেকে কিবা এটা চেলু লৈ সিকালৰ পৰা একোপাক একোপাক ঘূৰি আহিল। ইমান চেষ্টা চৰিত্ৰ কৰাৰ দৰকাৰ নাছিল। ছোৱালীজনী সপ্ৰতিভ। দৰকাৰ হ’লে অকলে বাটতো ওলায়, বজাৰৰ মাজেৰেও যায়।

কাশীবাবুৰ বয়স হ’লেও চেহেৰাপাতি ভালেই আছে। বুঢ়া মানুহ এজনো যে ধুনীয়া হব পাৰে তেওঁক দেখিলেহে বুজিব পাৰি। বেচ সবববহী মানুহ। গধূলি বজাবতো ফুৰিবলৈ আহে। সকলোৰে লগত নিজৰ উপযাচি কথা কয়। ধুনীয়া গাভৰু ছোৱালী এজনীৰ দেউতাক বুলি ডেকাবোৰে খাতিৰ কৰিবৰ চেষ্টা কৰে। যহুবাবুয়ে বজাবত এখন কাপোৰৰ দোকান দিছে। তেওঁ কাশীবাবুক জনাই দিয়াৰ চেষ্টা কৰে যে এইটো তেওঁৰ এটা ধেমালিহে মাথোন। ইচ্ছা কৰিলে চহৰত বিৰাট দোকান দিব পাৰে। দিবও।

মানুহে কাশীবাবুয়ে আগতে ক’ত কি কৰিছিল জানিবৰ চেষ্টা কৰে। অসমৰ বাহিৰত কিবা এটা কাম কৰি অসমৰ লৈছে কাশীবাবুয়ে

মাত্র এইখিনিহে কয়। তেওঁ কি পৰ্য্যায়ৰ মানুহ ঠিক জানিব নোৱাৰি
মানুহে অস্বস্তি বোধ কৰে। পিছে কাশীবাবু বৰ ভাল মানুহ।
সকলোৰে লগত ব্যৱহাৰ পাতি ভাল। নীলাশ্বৰৰ দোকানতো এদিন
আহিছিল ক'ৰ পৰা গাখীৰ বাথে খবৰ কৰিবলৈ। নীলাশ্বৰে হাচান
মিঞাক ঠিক কৰি দিলে। যত্নবাবুৰ দোকানতো যায়। খা-খবৰ
লয়।

যত্নবাবু এদিন সন্ধোচৰ সৈতে তেওঁৰ ঘৰলৈ গ'ল। সন্ধোচৰ
কাৰণ নাছিল। কাশীবাবুয়ে ভালকৈ আদৰ আপ্যায়ন কৰিলে। যত্ন
বাবুৰ গা সাতখন আঠখন হ'ল। অভিভূত হৈ কৈ পেলালে—
“মোক নো আপুনি আপুনি কৰিছে কিয়?”

কাশীবাবুয়েও ক'লে—“ঠিক কথা। তুমি মোৰ ল'ৰাৰ বয়সৰ।
তোমাকনো কি আপুনি বুলি কব লাগে?”
পিছলৈ যত্নবাবু প্ৰায়েই কাশীবাবুৰ ঘৰলৈ যোৱা হ'ল। ছোৱালী-
জনীৰ লগতো কথাবতৰা হ'ল।

সকলোখিনি ঠিকেই চলি আছিল। মাজতে এদিনা গধূলি কাশী-
বাবুয়ে আহি যত্নবাবুৰ দোকানত সোমালে। খা-খবৰ কৰিলে। যোৱাৰ
আগতে ভেপৰ পৰা কাগজ এডোখৰ উলিয়াই কলে—“হেৰা, তোমাৰ
এইখন চিঠিত ভাৱটো ঠিকেই ফুটি উঠিছে পিছে ইমানবোৰ বানান
ভুল কৰিছা কিয়? আক এটা কথা নহয়। মোৰ ছোৱালীজনীৰ
বিয়া হৈ গৈছে হে। এম এচ চি পৰীক্ষা পাচ কৰাৰ পিছতে তাইৰ
বিয়া হৈ গ'ল। জোঁৱাই আমেৰিকাত আছে। তাইও অলপতে
যাব। বাক যাওঁ দিয়া।”

যত্নবাবুৰ দোকানত আড্ডা মাৰি থকা সকলে হাঁহিব নে কান্দিব ঠিক
কৰিব নোৱাৰিলে। পিছে ওলোটাই যত্নবাবুৰহে খঙ।

“বিয়া হোৱা ছোৱালীয়ে শিবত সেন্দূৰ নলয় কিয়?”

এইবোৰ কি কথা? মানুহক জুলুম কৰা কথা।”

যত্নবাবুৰ অভিযোগ শুনি আটাইকেইজনে হাঁহি বাগৰি পৰিল।

প্ৰথম অৱস্থাত টকা ঘটিবৰ কাৰণে মানুহ আহিছিল আঁহতগুৰিলৈ।
সংশয়াচ্ছন্ন বৰ্ত্তমান, অনিশ্চিত ভবিষ্যত। জীৱনত বহুতো প্ৰচেষ্টাত
বাৰ্থ হৈছে, অনেক সম্ভাৱনাৰ মৃত্যু দেখিছে। জীৱনৰ তলনিত শেষ
বিন্দু যিখিনি আশা অৱশিষ্ট আছিল সেইখিনিকেই মূলধন কৰি মানুহ
আহিছে এই আঁহতগুৰিলৈ। এই শেষ চেষ্টা, জুৱাখেলৰ শেষ চাল।
এইবাৰ খেলত হাবিলে দেউলীয়া হব লাগিব। টকা পইচা কাৰো
তেনেকুৱা নাছিল। কিন্তু এইবাৰ বাৰ্থ হ'লে নতুনকৈ আশা কৰাৰ
শক্তিখিনিও হেৰাই যাব। আশাৰ বিন্দুটোৱেই এই জুৱাৰ শেষ দান।

টকা ঘটিবৰ কাৰণে মানুহ আহিছিল আঁহতগুৰিলৈ। প্ৰেৰণাবীয়া
গাঁৱৰ ল'ৰা লালমোহনেও অলপকৈ হ'লেও টকা ঘটিলেই আছে।
ব্ৰহ্মৰ ঘৰ সজাৰ সময়ত লালমোহনে মদিনা বাজমিস্ত্ৰীৰ লগত যোগালিৰ
কাম কৰিছিল। আগ্ৰহ আছিল। মদিনা মিস্ত্ৰীৰ লগত থাকি ভালকৈ
কাম শিকিলে। হাতখন ভাল। ধানকলৰ মালিক সুৰজমলেও লাল-
মোহনক কামত লগালে। খেলিয়াবাবুৰ কামো কৰিবলগীয়া হ'ল। পিছত
অইন মানুহেও ঘৰজুৱাৰ সজা আৰম্ভ কৰিলে। সকলোকে ভাল মিস্ত্ৰী
এজন লাগে। আগৰ পৰা বন্দোবস্ত নকৰিলে লালমোহনক পোৱা
টান। ভাল কাম কৰে, ফাকিফুকা দিয়াৰ চেষ্টা নাই। কাণেৰে অলপ
কম শুনে কাৰণে কথাবতৰাও কম কয়। কলেও ফুচ্‌ফুচাই খুব গোপন
বথা কোৱাৰ দৰে কয়। খুব যেন আচৰিত হৈ আছে মুখত সদাই
এনেকুৱা এটা ভাৱ।

ককায়েক ছজনে মাটিবাৰী বিক্ৰী কৰি বালাজানৰ ফালে গুচি গৈছে।
আগতে য'ত জগন্নাথ ডাক্তৰ আছিল লালমোহন এতিয়া তাতেই থাকে।
কামৰ সময়ত মনপুতি কাম কৰে, অইন সময়ত চূপচাপ বহি থাকে।

নীলান্ববে সোধে “কি অ’? কি ভাৰি আছ?”

শুনা পায় নে নাপায় বুজা টান। একো নকয়, কেৱল অলপ হাঁহে। কীৰ্ত্তি চিহ্ন এটা বাখি যোৱাৰ প্ৰেৰণা বহুতৰে আছে। কাৰোবাৰ সাধো কুলায়, কোনোবাই নোৱাৰে। শাহজাহানে পাৰিছিল, বহুতেই নোৱাৰিলে। নিজ সত্তা বিস্তৃততৰ কবিবৰ কামনা বহুতৰে হয়। লালমোহনৰো হৈছিল। নিজে গম পোৱা নাছিল, কিন্তু হৈছিল। মাজতে জটীয়াৰী বাবা এজন আহি কিছুদিন ঢেলখোৱা ঠাকুৰৰ থানত আছিল। তেখেতে কৈছিল যে ঢেলখোৱা ঠাকুৰ হ’ল দেবাদিদেৱ মহাদেৱ। নীলকণ্ঠ। আশ্বাত সহ কবিবৰ শক্তি আৰু নো কোন দেৱতাৰ আছে? কথাৰ শুনাৰ পৰাই লালমোহনৰ মনত অস্পষ্ট চিন্তা এটাই বাহ লৈছে। দিনে দিনে চিন্তাটো স্পষ্টতৰ হৈ আহিছে। সকলোৱে লক্ষ্য কৰিলে কাম নাথাকিলে লালমোহনে একান্তমনে কিবা ভাৰি থাকে। হঠাতে এদিন চিন্তাটোৱে এটা স্পষ্ট ৰূপ ললে। ভয় সঙ্কোচ দলি মাৰি পেলাই লালমোহনে চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত ললে। ঢেলখোৱা ঠাকুৰৰ থানত মহাদেৱৰ মন্দিৰ এটা সাজিব।

সিদ্ধান্তমতে কাম। একক প্ৰচেষ্টা। এদিন একটোক ইটা আৰু চিমেন্ট আনি লালমোহনে কাম আৰম্ভ কৰি দিলে।

কামৰ গতি অতিশয় মন্থৰ। অসম্ভৱ কষ্ট কৰি থাকি কিছু পইচা জমায়ে, কাম সামান্য আগবাঢ়ে। প্ৰথমতে সকলোৱে তামচা চাই বঙ পাইছিল পিছত লালমোহনৰ এই প্ৰচেষ্টা কাৰো চকুত নপৰা হ’ল। কেৱল সচেতন থাকিল নীলান্বব আৰু নটবৰ। প্ৰথমতে নীলান্ববে নিবৃত্ত কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল পিছত লাভ নাই কাৰণে কোৱা বাদ দিলে।

আৰু নটবৰে উচটাই দিলে।

“এটা ভাল কাম হৈছে।”

নটবৰে দোতোৰা এটা লৈ গান গাই ঘূৰি ফুৰে। ইফালে কোচবিহাৰ সিকালে মধুপুৰ। স্থানীয় মানুহ। মাটিবাৰী আগতেও নাছিল এতিয়াও

নাই। ভিক্ষা কৰি ফুৰে বুলি কব পাৰি কিন্তু ভিক্ষা কৰাটো ঠিক বৃত্তি নহয়। বৰং ভ্ৰাম্যমান কবি বুলি কোৱাই ভাল। ভঙ্গীত ভিখাৰীৰ দীনতা নাই।

নটবৰৰ মূল স্থিতি অঁহতগুৰিত। ঘূৰি ঘূৰি হঠাতে নীলান্ববৰ দোকানত উপস্থিত হয়।

“কায়, বাও নীলান্বব? আইসলং।”

মানে আহিলো। ছদিনমান থাকে। নীলান্ববৰ লগত সুখ দুখৰ কথা কয়। বয়স হৈছে এনেকৈ আৰু ঘূৰি ফুৰিব নোৱাৰি। নীলান্ববৰ দোকানত কামচাম অলপ কৰিলে নীলান্ববে তাক ভাতমুঠি নিদিবনে? গধূলি দোকানৰ সমুখৰ বেঞ্চত বহি গান আৰম্ভ কৰে।

“হস্তীৰ কণ্ঠাবে,

খানিকো দয়া নাই মাহুতৰ লাগিয়াৰে।”

মানুহৰ ভিৰ লাগি যায়।

পিছে তৃতীয় দিনা নটবৰ আকৌ অস্থিৰ হৈ উঠে। সলজ্জ ভাৱে নীলান্ববক কৈফিয়ৎ দিয়ে।

“যাং, একপাক ঘূৰি আইসং। এইবাৰে শেষ বাৰ।”

১৫

আহতগুৰি ইতিমধ্যে যথেষ্ট ডাঙৰ হৈছে। মানুহ এজন ডাঙৰ হোৱাৰ লগে লগে তাৰ চাৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্যবোৰে যেনেকৈ এটা নিৰ্দিষ্ট ৰূপ লয়, তেনেকৈ গঢ়ি উঠাৰ লগে লগে ঠাই এডোখৰৰো নিৰ্দিষ্ট ব্যক্তিত্ব আৰু মেজাজ গঢ়ি উঠে। প্ৰথম পৰ্যায়ত যদিও তাৰ মানুহে ঠাইডোখৰৰ চৰিত্ৰ নিৰ্দিষ্ট কৰে। পিছত ঠাইডোখৰেহে তাৰ মানুহক প্ৰভাৱান্বিত কৰে। এই ঠাইৰ মানুহ এলেছৱা, এই ঠাইৰ মানুহ টেঙৰ, ইত্যাদি। ভৌগলিক কাৰণ যিয়েই নহওক প্ৰত্যেক ঠাইৰ এটা চাৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্য আছে।

আহতগুৰি বজাৰত খুব জুৰাখেল হয়। নীলান্ধৰেও খেলে। ভিতৰুৱা গাঁৱৰ ল'ৰা নীলান্ধৰ। মোমায়েকে চহৰৰ অফিচ এটাত পিয়ন কাম কৰিছিল। চেমনীয়া কালত মোমায়েকৰ লগত চহৰলৈ গৈছিল। চহৰৰ বৈচিত্ৰ্য দেখি তাৰ তৰুণ মনত এটা আমেজ লাগিছিল। এটা ভিন্ন জীৱনৰ সন্মত পাইছিল। অভাৱবোধ এটাই মনত শিপা লৈছিল। অভাৱটো কি নিজৰে সঠিক ধাৰণা নাছিল।

নীলান্ধৰেও জুৰা খেলে। উত্তেজনাৰ অভাৱ অভিযোগ সকলো-খিনিয়েই পাহৰি যায়। মাক দেউতাক নাই, একমাত্ৰ ভনীয়েক চেনিমাই। আহতগুৰিত অৰ্থাৎ আগৰ পেৰপেৰীয়া গাঁৱত বৰদেউতাকৰ ঘৰত থাকি ডাঙৰ হৈছে। জীৱনত যথেষ্ট কষ্ট আৰু লাঞ্ছনা পাইছে, যদিও এই কষ্টবোধ সন্মুখে সজাগ নাছিল। এনেকুৱাই হ'ল জীৱন।

মানুহৰ লগ ভাল পায়। ভনীয়েকজনীক হৰিৰামে পলুৱাই লৈ গ'ল। চালা, নিমকহাৰাম। হৰিৰামক সি ভাল মানুহ বুলি জানিছিল। চালা, বেইমান। চাহৰ দোকানখন একৰকম হৰিৰামেই কৰি দিয়া। চাইনবোৰ্ড এখনো লগাই দিছিল সিয়েই।

“আহতগুৰি টি ষ্টল,

মালিক—শ্ৰীনীলান্ধৰ বায়।”

হৰিৰামে আগতে হেনো কলিকতাৰ উপকণ্ঠৰ কোনোবা চাহৰ দোকানত কাম কৰিছিল। খোৱা বস্তু বনোৱা, চাহ কৰা সিয়েই হাতত ধৰি শিকাইছে। ওস্তাদ ল'ৰা। কিন্তু চালা বেইমান, একমন্ত্ৰৰ হাৰামী।

দোকানত নীলান্ধৰৰ আগৰ দৰে উৎসাহ নাই। মানুহ আহে, বহে, চাহ খায়, গল্প পাতে, একেই যথেষ্ট। ভাল লাগে। জুৰা খেলতো বহুত লগ পোৱা যায়। ভাল লাগে। তাৰা গুচি যোৱাৰ পিছত তাৰ দোকানৰ কামত মুঠেই মন নোহোৱা হ'ল। আচলতে কোনো কামতে আগ্ৰহ নাই। চাহৰ দোকানো হ'ল কেইবাখনো। মহেন্দ্ৰৰ দোকানখনেই ডাঙৰ। নতুনকৈ অহা ভদ্ৰলোক শ্ৰেণীৰ মানুহে মহেন্দ্ৰৰ দোকানত চাহ খায়। ব্লকৰ কৰ্মগৰী, হাইস্কুলৰ ল'ৰা সকলোৱে তাতেই খায়। পুৰণি মানুহবোৰে এতিয়াও তাৰ দোকানলৈ আহে। হাটৰ দিনা হাটকৰা মানুহৰ ভিৰ হয়। ইহঁতৰ পইচাও কম, দাবীও কম। এক গিলাচ চাহ, এখন নিমকি। এক গিলাচ চাহ আৰু চাৰিটামান ময়দাৰ খুৰমা। সীতানাথে আকৌ নীলান্ধৰক লগুিছে। ভদ্ৰ সজ্জন মানুহ আহে মহেন্দ্ৰৰ দোকানলৈ। মাতাল এটাই দোকানত ষিটমিটাই থাকিলে মানুহে বেয়া পায়। অসহ্য হৈ মহেন্দ্ৰই এদিন তাক ডিঙিত ধৰি দোকানৰ পৰা বাহিৰ কৰি দিলে। সীতানাথে আকৌ নীলান্ধৰৰ দোকানত আড্ডা জমাইছে। মাজে সময়ে অইন দৰ্জীৰ মেচিনত বহি কাম কৰে। হাত খুব ভাল। পিছে সাহস কৰি তাক কোনেও কাম নিদিয়। চিলাই কৰিবৰ কাৰণে কাপোৰ দিলে কাপোৰখিনি বিক্ৰী কৰি দি সেই পইচাৰে মদ খাই বহি থাকে। নীলান্ধৰৰ দোকানতে থাকে। হাটৰাৰ বাহিৰে নীলান্ধৰৰ দোকানৰ বিক্ৰী বিশেষ নাই। কিন্তু দোকানত বহু ধৰণৰ মানুহ গোট খায়। গধূলি তাৰ দোকানত জুৱাৰ আড্ডা বহে। জমি থাকে মজ্জবাতিলৈ। নেচনেল হাইওৱে, কট নং ৩২। চৰকাৰী পৰিবহন বিভাগৰ বাচ চলে। বিৰাট বিৰাট বাচ, বাটেৰে গ'লে বাটৰ কাষৰ ঘৰজুৱাৰ কঁপি উঠে।

প্রত্যেকখন বাচ আঁহতগুৰিত বয়। মানুহে মহেন্দ্ৰৰ দোকানত চাহ খায়। মানুহৰ খুব সুবিধা হৈছে। চৰকাৰী বাচত বহামিলাৰ ব্যৱস্থা ভাল, যোৱা অহাত সময় লাগে কম। এই বাচত আঁহতগুৰি এখন গুৰুত্বপূৰ্ণ ঠাই, প্রত্যেকখন বাচ আঁহতগুৰিত বয়। আঁহতগুৰিৰ উন্নতি হৈছে, যথেষ্ট উন্নতি। এই অঞ্চলটোৰ যথেষ্ট উন্নতি হৈছে। পিছে এই উন্নতিৰ ভাগ লব নোৱাৰিলে হতভাগ্য ভোলাবাবুয়ে।

ভোলাবাবুৰ সৰু ভগা বাচখন নীলাম্বৰক দোকানৰ সমুখতে বাটৰ দাঁতিত অচল হৈ বৈ থাকিল। ভোলাবাবু গাড়ীতে থাকে। নিজৰ ঘৰতো তেওঁ যেন এজন অপৰিচিত মানুহ। ঘৰত থাকিব নোৱাৰে, গাড়ীতে থাকে। নীলাম্বৰক দোকানত বাকী কৰি চাহ খায়। কেতিয়াবা গাড়ীৰ ভিতৰতে প্ৰাইমাচ ষ্টোভ এটাত ছুটামান চাউল সিজাই লয়। ডাঙৰ ডাঙৰ কথা কয়। আগৰ দৰে বাহাজুৰি মাৰে। নতুন লাইনত নতুন বাচ চলাব বুলি বাহাজুৰি মাৰে। কোনেও তেওঁৰ কথা বিশ্বাস নকৰে কিন্তু প্ৰতিবাদ নকৰে।

ভোলাবাবুয়ে টুকটাক কৰি গাড়ীত কিবাকিবি কৰি থাকে। ষ্টাৰ্ট দিয়াৰ চেষ্টা কৰে। ছুটামান কাহ মাৰি ইঞ্জিন আকৌ বন্ধ হৈ যায়।

আগদিনা হাটবাৰ আছিল। ভোলাবাবুৰ ডাঙৰ ল'ৰাজনে পইচা বিচাৰি তেওঁৰ তালৈ আহিছিল। ঘৰত এটা পইচা নাই, ছদিনৰ পৰা ভাতপানী বন্ধ। মাকে কাৰোবাৰ পৰা খুজি মাগি বাচত অহাৰ ভাৰাখিনি দি তাক পাঠিয়াই দিছে।

তেওঁৰ হাততো এটা পইচা নাই কাৰণে ল'ৰাজনক দেখি ভোলাবাবুৰ মেজাজ ভীষণ গৰম হৈ গ'ল। মিছা কথাতে ল'ৰাজনক গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে। বিশুদ্ধ কলিকতাৰ ভাষাত। ল'ৰাজনৰ বয়স চৈধ্য পোন্ধৰমান হব। ইমান মানুহৰ মাজত অনাহক গালি খাই সি বেচৰাও কান্দোনমুৱা হৈ নিশ্চলভাৱে থিয় হৈ থাকিল।

নীলাম্বৰে তাক হাতত ধৰি টানি আনিলে। ভাতপানী খুৱাই কেইটামান টকা দি টিকট কৰি বাচত পাঠিয়াই দিলে। ভোলাবাবুৱে

এইলৈ নীলাম্বৰকো খং কৰিলে। তেওঁৰ মতে তেওঁৰ তিৰী-ছলি সকলোৱে অতিশয় বজ্জাত। তেওঁৰ মঙহ ছিঙি খাব পাৰিলেহে সিহঁতৰ শান্তি।

গোটেই দিনটো মানুহজনে কাৰো লগত বিশেষ কথাবতৰা পতা নাছিল। গাড়ীখনতে খুটখাট কিবা কৰি আছিল। হঠাতে বাতি গাড়ীখনত কিবাকৈ জুই লাগিল। ভগা গাড়ী এখন পুৰিল, একো ডাঙৰ কথা নহয়। কিন্তু গাড়ীখনৰ লগতে ভিতৰত ভোলাবাবুও পুৰি মৰিল। দাউদাউকৈ জুই জ্বলি উঠাত সকলোৱে লৰি আহিল। ভগা গাড়ী, ছুৱাৰখন ভিতৰৰ পৰা ইমান জ্বাম হৈ ধৰিছিল যে চেষ্টা কৰিও ভোলাবাবুক বাহিৰ কৰিব পৰা নগ'ল।

দোকানৰ ল'ৰা মনিয়ে কবৰ চেষ্টা কৰিলে। “ভোলাবাবু আপোন-ঘাতী হৈছে। মই শুনিছো। হয়, বিৰবিৰ কৰি ছপৰীয়া তেনেকুৱা কিবা কথা কৈ আছিল। মোৰ কাণত পৰিছে।”

মনিয়ে কথা শেষ কৰিব নাপাওঁতে অকস্মাতে ঘূৰি লৈ নীলাম্বৰে ঠাচ্ কৰে তাক এটা চৰ সোধাই দিলে।

ভোলাবাবুয়ে সিদিনাই নীলাম্বৰক জীয়াই থকাৰ বিড়ম্বনাৰ কথা কৈছিল। সি মন কৰা নাছিল। তাৰ আক সজাগ হৈ থকা উচিত আছিল। নিজৰ গালত ঠাচ, ঠাচ্ কৰে চৰ মাৰাৰ অদম্য প্ৰেৰণাত সি মনিকেই ঠাচ্ কৰে চৰ এটা মাৰি দিলে।

১৬

লালমোহনেও ব্যাকুল হৈ উঠিছে। মন্দির এটো সাজি উলিওরা সহজ কথা? বিশেষ কৈ তাৰ দৰে সামান্য মানুহ এজনৰ প্ৰচেষ্টাত? অসীম কষ্ট কৰি অলপ পইচা জমায়, সামান্য কাম হয়। আকৌ বন্ধ। প্ৰথমতে মানুহে তাৰ এই প্ৰচেষ্টাক কোঁতুহলেবে চাইছিল, পিছত সকলোৱে উদাসীন হৈ পৰিল। পগলাৰ কাণ্ডকাৰখানা। অশেষ কষ্ট কৰি লালমোহনৰ শৰীৰ ভাগি পৰিল। দুইবেলা ভাত মুঠি খাইও পইচা নষ্ট কৰাৰ অনাগ্ৰহ। প্ৰায়েই চাহ আৰু মুড়ি খাই থাকে। আগতে বিড়ি খাইছিল, কেতিয়াবাই বাদ দিলে।

ইমান চেষ্টা চৰিত্ৰ সকলো বোধহয় অথলে গ'ল। কুচলু সাধন কৰাৰ ফলত লালমোহনৰ শৰীৰ সম্পূৰ্ণৰূপে ভাগি পৰিল। পেটত অসহ্য বিষ এটাও উঠা হ'ল, পিত্তশূলৰ বিষ। কামবন কৰিব নোৱাৰে। মন্দিৰ কৰিব ক'ত নিজকে জীয়াই বখা টান। অলপ ভাল পালে হেঁপাই কোঁপাই গৈ মন্দিৰৰ খটখটিত বহি ছৰাওৱাৰে কান্দে। নীলাম্বৰে বুজনি দিও তাক শান্ত কৰিব নোৱাৰে। কেতিয়াবা খঙতে ভেঙুচাই উঠে।

“মন্দিৰ কৰে! কিহৰ মন্দিৰ কৰাত লাগিছ তই? কি হব নো মন্দিৰ কৰি?”

লালমোহনৰ অসহায় আৰ্ত্ত দৃষ্টিৰ ফালে চাই তৎক্ষণাৎ নিজকে সম্বৰণ কৰে।

হঠাতে নটবৰ আহি উপস্থিত।

“কি বাও, নীলাম্বৰ। কেমন আছিস?”

লালমোহনৰ মন্দিৰ সম্বন্ধে নটবৰৰ উৎসাহ এতিয়াও ঠিকেই আছে। নীলাম্বৰক সুধিলে—“লালমোহন কোটে? উয়াৰ মন্দিৰেৰ কি হইল?”

লালমোহন সম্পূৰ্ণ ৰূপে শয্যাশায়ী। মৰাৰ কাৰণে দুখ নাই। পিছে অসাকল্য আৰু অপূৰ্ণতাৰ ক্ষোভে তাক মৰ্মাহত কৰি তুলিছে। নটবৰক দেখি কান্দিবলৈ ধৰিলে।

“মন্দিৰটো শেষ নহ'ল।”

“কিয় শেষ নহব?”

“কোনে শেষ কৰিব?”

“মুই শেষ কৰিম।”

নটবৰৰ মাতত দৃঢ় প্ৰত্যয়। তাৰ এই উক্তিত সন্দেহৰ অৱকাশ নাই। যথার্থতা সম্বন্ধে যুক্তিৰে বিচাৰ বিবেচনাৰ কুশল নাই।

লালমোহন মিস্ত্ৰী মৰিল। এটা পৰম শান্তি আৰু তৃপ্তিৰ ভাৱ লৈ মৰিল। মৰাৰ আগতে সি আকৌ এবাৰ নটবৰৰ চকুৰ ফালে চালে। চোৱাৰ পিছতেই পৰিপূৰ্ণ বিশ্বাস আৰু নিৰ্ভৰতাৰে লালমোহন মিস্ত্ৰীয়ে শেষ নিশ্বাস ত্যাগ কৰিলে। দুদিন পিছতে নটবৰো নোহোৱা হ'ল। গ'ল যে গ'লেই। আগতে মাজেমধ্যে হঠাতে নীলাম্বৰৰ দোকানত উপস্থিত হৈছিল। ইবাৰ ঘোৱাৰ পিছত তাৰ আকি কোনো পাত্ৰ নাই। ক'ত গ'ল, কি হ'ল কোনেও কব নোৱাৰে।

আঁহতগুৰি ক্ৰমে ডাঙৰ হৈ আহিছে। আলিপদূলি হৈছে, আৰা-
সিক অঞ্চলো বাঢ়ি গৈ আছে। নতুন নতুন মানুহ আহিয়েই আছে।
পকী ঘৰো হ'ল কেইবাটাও। ধানকলৰ কাষতে সুবজমলৰ বিৰাট
দালান। বজাৰত বতন সাহাই জুপুৰী ঘৰ ভাঙি পকীঘৰ তুলিলে।
ভগনীয়া চুবুৰিতো কেইবাটাও পকীঘৰ উঠিল। কি আছিল, কি
হ'ল। উনৈশ শ আটচল্লিশৰ পৰা উনৈশ শ বাসন্তৰ চন। চৌবিশ
বছৰ সময়। চকুৰ আগতে নতুন চহৰ এখন গঢ়ি উঠিল। গৰ্ব
কৰিবলগীয়া কথা। কিন্তু কিবা এটা গঢ়ি উঠিবলৈ হ'লে কিবা
এটা ভাঙিবও লাগিব। ভাঙিলও, বহুতখিনি ভাঙিল।

স্থানীয় বাসিন্দা সকলে খবৰখোঁদাকৈ মাটি বিক্ৰী কৰি দিলে।
চৰকাৰে দখল কৰি ললে কিছু—নানা তৰহৰ মানুহে কিনি ললে
বাকীখিনি। স্থানীয় মানুহে মাটি বিক্ৰী কৰি দি অইন ঠাইলৈ উঠি
গ'ল। কিছুমানে ইয়াৰেই আক ভিতৰুৱা গাঁৱলৈ গুচি গ'ল।
মঙলহঁতৰ চুবুৰিৰ এঘৰ মানুহো নাই। পতিৰাম মঙল, নিংনা মঙল
এঘৰ মঙলো নাই। সৰ্ব্বেশ্বৰ বায়, নীলকান্ত বায়। ক'ত গ'ল
সিহঁতৰ চুবুৰিৰ মানুহ কেইঘৰ? আঁহতগুৰিৰ উপকণ্ঠত ছই এঘৰ
এতিয়াও কলচোপ কলচোপকৈ আছে। সিহঁতৰ মানুহবোৰে দা হাতত
লৈ হাজিৰা কাম বিচাৰি আহে। ল'ৰাবোৰে মানুহৰ ঘৰত লগুৱা
হিচাবে কাম বিচাৰি আহে। দল বান্ধি বজাৰত ঘূৰি ফুৰে। সক-
লোৱে সন্দেহৰ চকুৰে চায়, সুবিধা পালে সকলোবোৰ বস্তু চুৰ কৰে।
সিহঁতৰ চুবুৰিটো চোৰৰ আড্ডা বুলি জনাজাত। আঁহতগুৰিত চুৰি-
চমাৰি হ'লে পুলিচে প্ৰথমে তাতেই ধৰপাকড় আৰম্ভ কৰে। সিহঁতৰ
চুবুৰিটো হ'ল আঁহতগুৰিৰ কলঙ্ক। খেতিবাতি নাই। খেতি কৰিব
কেনেকৈ? মাটি কত?

বেঙা দাসৰ মাটি আছিল বিশ পুৰা। কিছু মাটি বিক্ৰী কৰে আৰু
একো একোজনী বিয়া কৰে। তেনেকুৱাকৈ গোটেইখিনি মাটিয়েই বিক্ৰী
কৰি দিলে। পঞ্চাশ বছৰত বুঢ়া হৈ গ'ল মানুহজন। নীলাম্বৰৰ
দোকানত আহি ধমকি দি চাহ খায়।

“গাঁৱৰ ল'ৰা তই, তোক কিহৰ পইচা দিম?”

দোকানৰ সমুখৰ বেঞ্চত বহি পুৰণি কথাৰ বকলা মেলে। হাত দাঙি
আঙুলি টোৱাই মানুহক দেখুৱায়।

“উত্তৰৰ সেইয়া—সেই যে শিৰীষ গছজোপা দেখা পায়, সেইখিনিলৈ
গোটেই আছিল মোৰেই মাটি। মাটি নহয় লখিমী, বিঘাত ধান হৈছিল
কমেও দহমোন।”

বেঙাদাসে ল'ৰাহঁতৰ লগত বেলেগ হৈছে। ল'ৰাহঁতে কোনেও
নাচায়। ভিক্ষা কৰিবলৈ আহে বজাৰৰ ফালে। ভিক্ষা বুলি নকয়।
সহায়। সহায় বিচাৰি আহে বজাৰৰ ফালে। ভিক্ষা বুলি ক'লে জঁকি
উঠে।

“মই কিবা ভিক্ষাবী নেকি? উত্তৰত সেইয়া—সেই যে শিৰীষ গছ-
জোপা দেখা পায়………।”

বজাৰৰ ল'ৰাবোৰে জোকায়। বুঢ়াক নিৰীহভাৱে কয়, “আতা,
আছিল? ভিক্ষা কৰিবলৈ আহিলা?” বেঙা দাসে খঙতে তিৰবিৰাই উঠে।
মানুহে মজা পায়।

সেই বেঙা দাসো মৰিল। বৰষুণৰ বতৰত ভিক্ষা কৰিবলৈ আহি
মুখ খেকেচা খাই পৰিল। আঁহতগুৰিত তেতিয়া হাচপাতাল হৈছে মাত্ৰ।
নীলাম্বৰে ছই এজনৰ সহায়ত ল'ৰালৰিকৈ হাচপাতাললৈ দাঙি লৈ গ'ল।
বেঙা দাস চহৰৰ হাচপাতালত থকা সৰ্বপ্ৰথম বেমাৰী। চহৰখনে যেন
এই এটা ভঙ্গী দেখুৱাই বেঙা দাসৰ খণ শোধ কৰিলে। বেঙা দাস যেনিবা
বাৰ্তত নমৰি হাচপাতালত মৰিল।

স্থানীয় মানুহ কালিদাসো শেষ পৰ্য্যন্ত ক'ববালৈ গুচি গ'ল। কালি-
দাসৰ মাটিখিনি চৰকাৰে ব্ৰকৰ অফিচৰ কাৰণে লৈ লয়। সদানন্দ মহাজন

ধাৰ্মিক মানুহ। বজাবত নাম প্ৰসঙ্গৰ প্ৰৱৰ্ত্তন তেৱেঁই কৰে। কেতিয়াবা অষ্টপ্ৰহৰ ধৰি নামকীৰ্ত্তন চলি থাকে। নিজেও শুদ্ধাচাৰী মানুহ। নীতি নিয়ম মানি চলে। মানুহৰ উপকাৰ কৰাৰ কাৰণে আগবাঢ়ি আহে। ক'ত কাক ধৰিব লাগে, ক'ত কি কৰিব লাগে জানে। তেৱেঁই খাটিমিলি চৰকাৰৰ ঘৰপৰা কালিদাসৰ অধিগ্ৰহণ কৰা মাটিৰ টকাখিনি মোকোলাই আনিলে। কালিদাসক তেৱেঁই সদৰলৈ লৈ যায়। কালিদাসক যি কৰিব কয় তাকেই কৰে। য'তে টিপচহী দিবলৈ কয় তাতেই দিয়ে। সদানন্দ মহাজন ভাৰসা। মহাজনে কয় কালিদাসে টকা পাইছে, কালিদাসে কয় নাই পোৱা। মহাজন শুনি বেবুৰ।

“এই গাৱলীয়া হোজা মানুহবোৰক লৈ মহা জুলুম। ক'ত পেলালা টকাৰ টোপোলাটো? বাচতে এৰি থৈ বাচৰ পৰা নামিলা নেকি? কি সৰ্বনাশ!”
সদানন্দ মহাজন ভাতৃকত শিয়ৰি উঠিল।
কালিদাসে তপাপিও মোগোৰামি কৰি কলে—“ক'ত দিলা আপুনি মোক টকা? কাগজপত্ৰবোৰহে মোক দিলা। হেৰাব পাৰে বুলি টকাখিনি দেখোন আপুনিয়েই ৰাখিলা।”
মহাজনে ধৈৰ্য্য ধৰি ক'লে—“চাওঁ। দিয়াচোন কাগজপত্ৰবোৰ চাওঁ।”

“নাই কাগজৰ টোপোলাটো ক'বাত হেৰাল।”
“এয়া, হ'ল নহয়? তাতেই আছিল টকা। একেলগে গোটেইখিনিয়েই দিলো দেখোন তোমাক। হেকৰালা? সৰ্বনাশ কৰিলা। বাম, বাম, বাম। কি সাংঘাতিক কাণ্ড। এতিয়া?”
কালিদাসে তথাপিও নামানে।

“টকা আপুনি ৰাখিলা। কিয় মিছা কথা কোৱা?”
সদা মহাজনে উগ্ৰ মূৰ্ত্তি ধৰিলে। ভকত মানুহৰ যে ইমান খং থাকিব পাৰে কোনে জানিছিল? পিছে খং নুঠিব কিয়? এনেকুৱা বদনাম এটা দিব খুজিলে কাৰ মেজাজ ঠিক থাকে?

কাগজৰ টোপোলাটো হেৰাইছে নে নাই? হেৰাইছে। তেনেহলে? তাতেই আছিল কালিদাসৰ টকা। সোপাই গ'ল। কি কৰিব—কপাল। কপালত নাথাকিলে কোনে কি কৰিব পাৰে?

মহাজনে পুৰাণৰ আখ্যান শুনায়।

“মহাদেৱ আৰু পাৰ্ব্বতীয়ে এদিন আকাশেৰে গৈ আছিল। ভিক্ষাৰী এজনক দেখি দেৱীৰ দয়া হ'ল। মহাদেৱক খাটিলে ভিক্ষাৰীজনক কিবা দি অৱস্থা ভাল কৰি দিবলৈ। মহাদেৱে ক'লে দি লাভ নাই। মানুহজনৰ কপালতে নাই। দেৱীয়ে নুশুনে। দিলে বাটতে এটা টকাৰ টোপোলা পেলাই। ঠাই-ডোখৰ পাই অন্ধ এজনে কেনেকৈনো যায় সেইটো চাবৰ কাৰণে ভিক্ষাৰীজনে চকু বন্ধ কৰি খোজকাটিব ধৰিলে। তেনেকৈ চকু বন্ধ কৰি টকাৰ টোপোলা থকা ঠাইডোখৰ পাৰ হৈ গ'ল। আচল কথা হ'ল কপাল। কপালত নাথাকিলে একো নহয়।”

কালিদাসে কপালৰ লগতে যুঁজ কৰে বোধহয়। প্ৰকাণ্ড লাঠী এডাল লৈ বজাবৰ মাজত ঘূৰি ফুৰে। মানুহক কাকো একো নকয়। শূন্যতে লাঠী ঘূৰাই ভোৰভোৰাই গালিগালাজ কৰে। উত্তেজনাৰ মুখেৰে ফেন ওলাই আহে। কপালৰ লগতে বোধহয় কালিদাসে যুঁজ কৰে।

মাজেমধ্যে সদা মহাজনৰ গাদীত হাজিৰ হয়।

দাবী কৰে : “আপুনি মোৰ মাটিৰ টকাখিনি দিয়া।”

মহাজনে এতিয়া আৰু খং নকৰে। বেচেৰা পগলা এটাৰ ওপৰত খং কৰিব পাৰি জানো? উপস্থিত অইনবোৰৰ ফালে চাই মহাজনে এটা প্ৰশ্নৰ হাঁহি মাৰে।

“কি খবৰ কালিদাস? কেনে আছা? ভাল নে?”

“ভাল বেয়া বাদ দিয়া। পাঁচশ টকাকে দিয়াচোন। বাকীখিনি এৰি দিছো।”

সদা মহাজনে সহানুভূতিৰ হাঁহি এটা মাৰে। কালিদাসে বিবৰ্ত্তন হৈ কয়—“হাঁহিব নালাগে দিয়া। এশ টকাই দিয়া। বাদবাকী নালাগে।”

পগলাৰ কথা শুনি মহাজনে নাইহিনো কি কৰে ?

“বাক হব। দিয়া দহটা টকা। বাকীখিনি আপুনিৰে খাবা।”
মহাজনৰ বোধহয় দয়া হয়। এটা টকা নহ'লে আঠখনা পইচা কালিদাসৰ
হাতত দিয়ে।

“যোৱা, চাহ মিঠাই কিবা খাবা, যোৱা।”

কালিদাসে মহোৎসাহে নীলাম্বৰৰ দোকানত আহি ভালকৈ বহি
লয়। চাহ জিলাপি খায়। চাহ খাই ওলাই আহি আকৌ শূণ্যতে লাঠী
ঘূৰাব আৰম্ভ কৰে। মানুহৰ একো অনিষ্ট নকৰে। কপালৰ লগতেই
বোধহয় যুঁজ কৰে। কিছুপৰ লাঠী ঘূৰাই অলপ শান্ত হয়। মিচক-
মাচাক হাঁহে।

কালিদাসো হঠাতে এদিন বজাৰৰ পৰা নোহোৱা হ'ল। এতিয়া
নীলাম্বৰ হ'ল অঁহতগুৰিৰ পুৰণি স্থানীয় বাসিন্দাৰ একমাত্র প্ৰতিনিধি।

১৮

পুৰণি পেৰপেৰীয়া গাঁও অৰ্থাৎ বৰ্তমানৰ অঁহতগুৰিৰ উন্নতি হৈছে।
যথেষ্ট উন্নতি হৈছে। এই উন্নতিৰ প্ৰমাণ লবলৈ অঁহতগুৰিত থাকিব
নালাগে। নেচনেল হাইওৱেৰে বাচত উঠি সিকালেদি গ'লেই গম পায়।
ধুনীয়া ধুনীয়া ঘৰ ছুৱাৰ চকুত পৰে।

পেৰপেৰীয়া গাঁৱৰ খিলঞ্জীয়া মানুহখিনি স্থানচ্যুত হৈ কোনে ক'ত
গৈছে বিচাৰি উলিওৱা টান। দোষ সিহঁতৰ নে সিহঁতৰ অক্ষমতাৰ নে
সিহঁতৰ অদূৰদৰ্শিতাৰ এইটোৰ বিচাৰ কৰাও টান। পিছে কথাষাৰ ঠিক
যে বাহিৰৰ পৰা অহা অধিকতৰ কৰ্মক্ষম আৰু বুদ্ধিমান মানুহৰ লগত
প্ৰতিযোগিতাত সিহঁতে হাৰি গৈছে, পশ্চাদপসৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে।
এইটো এটা নতুন কথা নহয়। ইতিহাসৰ ধাৰাই এই।

পেৰপেৰীয়া গাঁৱৰ মানুহে হাৰি গৈছে যদিও ওচৰ পাজৰৰ গাঁৱৰ
মানুহৰ পৰোক্ষ ভাৱে কিছু লাভো হৈছে। অঁহতগুৰিৰ জনসংখ্যা বাঢ়ি
গৈ আছে। ওচৰ পাজৰৰ মানুহে ভাৰ বান্ধি বস্ত্ৰ লৈ আহে। গাখীৰ
আৰু তামোল পাণ। লাও, কোমোৰা, ঢেকীয়া শাক। ঔ টেঙা আৰু
মালভোগ কল। কোনো বস্ত্ৰ বিক্ৰী নোহোৱাকৈ নাথাকে।

আৰু এটা সুবিধা হৈছে। ওচৰ পাজৰৰ গাঁৱৰ মানুহে অঁহতগুৰিত
হাজিৰা কাম কৰে। মুচলমান গাঁৱৰ মাটিয়াইও কাম কৰিবলৈ আহে।
প্ৰথমচোৱা অঁহতগুৰিত বাঁহ বিক্ৰী কৰিয়েই সি বহুত টকা পাইছিল।
বাঁহৰ বাৰী এখন আছিল তাৰ। একৰকম অপ্ৰয়োজনীয় বস্ত্ৰ।
আগতে বাঁহ বিক্ৰী কৰিবলৈ হ'লে গৰুগাড়ীৰে চহৰলৈ লৈ যাব
লাগিছিল; যাওঁতে বাতি পাৰ হৈ গৈছিল। গ্ৰাহকৰ মজ্জীৰ ওপৰতে
দামদৰ। কেতিয়াবা তৎক্ষণাৎ বিক্ৰী হৈ গৈছিল কেতিয়াবা কা কাকৈ
ঘূৰি ফুৰিব লাগিছিল। বিবক্ত হৈ শেষত যি দাম পোৱা যায় তাতেই
দিব লাগিছিল।

অঁহতগুৰিত মাটিয়াই মনৰ আনন্দেৰে বাঁহ বেচিলে। বাঁহৰ বাৰী

প্রায় শেষ। পইচা কিছু পালে। কামৰ কাম এটাও হ'ল। মানুহ থাকিব পৰাকৈ ঘৰটো ভালকৈ ললে, ঘৰত পাটকুঁৱা এটাও দি ললে।

আজিকালি অহতগুৰিত হাজিৰা কামৰ অভাৱ নাই। নতুনকৈ অহা ভদ্রলোক মানুহৰ ঘৰত কাম কৰি মাটিয়াই বৰ মজা পায়। পিঙ্কন উৰণ, চাল-চলন, কথা বতৰা। কোঁতুকৰ অফুৰন্ত উৎস।

বমেশ বৰুৱাৰ ঘৰত মাটিয়াক চকোৱাৰ বেৰ দিবলৈ লগাইছিল। বৰুৱাই প্ৰত্যেক কামতে ভুল ধৰে। কামত ভুল ধৰি বৰুৱাই খং কৰে, ডাবি দিয়ে। মাটিয়া নিৰ্বিকাব। বৰুৱাই যেনেকৈ নিৰ্দেশ দিব মাটিয়াই তেনেকৈ কৰিব। কি কৰিব লাগে ভালকৈ বুজাই দিলেই হয়। খং কৰাৰ কি আছে? মাটিয়াই বৰ কোঁতুক বোধ কৰে। বৰুৱাই যিমান খং কৰে সিমানে তাৰ হাঁহি উঠিব খোজে।

“অত বাগ খান কেনে?”

বৰুৱাক চিগাৰেট খোৱা দেখি তাৰো এটা চিগাৰেট খাবৰ বৰ ইচ্ছা হ'ল।

“বাবু, দেন, মোকো একটা বিড়ি দেন।”

খঙতে বৰুৱাৰ গা জলি গ'ল।

“নাই বিড়ি চিৰি।”

বয়সীয়াল মানুহ এজনে ইমান মিছা কথা কব পাৰেনে? মাটিয়াই অতিশয় কোঁতুক বোধ কৰে। এটা খাই চাব খুজিছিল কেনেকুৱা লাগে। নিদিলে নাই। লুঙিৰ খোচনাৰ পৰা বিড়ি এটা উলিয়াই কলে—

“শলাইটা দেন তো বাবু।”

বমেশ বৰুৱাই খঙতে তাৰ পৰা গুচি গ'ল। এইটো নো কেনেকুৱা বাবু? কোঁতুকত মাটিয়াৰ চকুহুঁচা নাচি উঠিল।

মাটিয়াই কাশীবাবুৰ ঘৰত কাম কৰিবলৈ বৰ ভাল পায়। চালচালন বৰ আচৰিত ধৰণৰ হলেও মানুহ ঘৰ বৰ ভাল। আইদেউজনীও ভাল, বাইদেউজনীও ভাল। বাইদেউৰ ইমান দিনে বিয়া হোৱা নাই নেকি? হোৱা নাই কিয়? মনত কিবা প্ৰশ্ন উদয় হ'লে উত্তৰ নোপোৱা পৰ্য্যন্ত মাটিয়াৰ মনত শান্তি নাই। প্ৰশ্ন কৰি পেলালে।

“তোমাৰ এলাও বিয়া হয় নাই!”

বিয়া হোৱা বুলি শুনি আৰু আচৰিত। তৎক্ষণাৎ প্ৰশ্ন কৰিলে—“মাথাত সেন্দূৰ নাই কেনে?”

মাটিয়া বৰ ভাল কামলা। ফাকি দিয়াৰ চেষ্টা নাই, দিব নাজানেও। কাশীবাবুৰ লগতো কথা পাতে। বৰ ভাল বাবু। অসীম কোঁতুক মাটিয়াৰ, অসংখ্য প্ৰশ্ন। কাশীবাবুৰ পৰিবাৰৰ লগতো কথা পাতে। ছোৱালী মন্দিৰাৰ লগতো কথা পাতে। তেওঁলোকেও মাটিয়াৰ লগত কথা পাতি বৰ মজা পায়।

মন্দিৰাই ক'লে—“মাটিয়া, তোমাৰ পৰিবাৰক এদিন লৈ আহিবা।” অহাৰ তো খুব ইচ্ছা, পিছে আহে কাৰ লগত? কিয়? মাটিয়াৰ লগতেই তো আহিব পাৰে। আকনো লগ লাগিছে কিয়? মাটিয়াৰ হাঁহি বন্ধ নহয়।

“কি হ'ল?”

“তোমাৰো যে কথা।”

গিৰিয়েকৰ লগত পৰিবাৰে বাটেৰে ঢং ঢং কৈ খোজকাটি আহিব এই অভাৱনীয় কোঁতুকপ্ৰদ দৃশ্যৰ কল্পনা কৰি মাটিয়াই হাঁহি বন্ধ কৰিবলৈ টান পায়।

মন্দিৰা আমেৰিকালৈ যাব বুলি শুনি তাৰ মনত অসংখ্য প্ৰশ্নৰ ভিৰ লাগি গ'ল। আমেৰিকা? অ' বিলাত, তাকে কওঁক। কিহেৰে যাব? ট্ৰেনত উঠি যাব পাৰি নে? সমুদ্ৰ পাৰ হব কেনেকৈ? এবোপ্লেনেৰে যাব? বাপ্ৰে। আকাশেদি উৰি? কাৰ লগত যাব? অকলে? কথা হ'ল নেকি? মাটিয়াই কাশীবাবুক স্পষ্ট নিৰ্দেশ দিলে যে তেওঁ যেন বাইদেউৰ কথা নুশুনে। বাইদেউক যেন অকলে কেতিয়াও যাবলৈ নিদিয়ে। মাইকী মানুহে কিহৰ অকলে যায়? কথা হ'ল নেকি?

কাশীবাবুয়ে পৰিবাৰক এক কাপ চাহ দিবলৈ কৈছিল। পৰিবাৰে কৃত্ৰিম খং দেখুৱাই কলে যে মানুহজনে তেওঁক অলপো বহিব নিদিয়ে। এক দণ্ড তেওঁ কামৰ পৰা আহিব নাপায়। কথা শুনি মাটিয়াই হাঁহি অস্থিৰ।

মন্দিবাই সুধিলে—“কি হ’ল?”

“তোমাৰ আৰু কাম! কাম কৰে আমাৰ ঘৰৰ মানুহিগুলা।”

“খুব কাম কৰে নেকি?”

কৌতুকত মাটিয়াৰ চকুটো উজ্জল হৈ উঠিল।

“কি যে কন? না কলে হইবে? বিয়ান থাকি গৰু দেখা, খৰি ফালা, ধান ভুকা। এগিলা তো আছে। তাৰ ওপৰি মাইৰ ডাং।”

মাইৰ ডাং অৰ্থাৎ প্ৰহাৰ।

কাশীবাবুৰ ঘৰত কাম কৰি মাটিয়াৰ খুব ভাল লাগে। তেওঁলোকেও তাক পচন্দ কৰে। কাশীবাবুৰ বাগানৰ চখ আছে। মাটিয়াই নিগাজীকৈ তাতেই কাম কৰে।

মন্দিবাই আমেৰিকাৰ পৰা চিঠি লিখে। মাটিয়াৰো খবৰ লয়। এবাৰ মন্দিবাই লিখিলে যে তেওঁ সকলোৰে কাৰণে সৰুসুৰা বস্তু পঠিয়াব। কাৰোবাৰ বিশেষ কিবা ফৰমাইচ থাকিলে তেওঁক যেন জনোৱা হয়। কাশীবাবুই ধেমালি কৰি মাটিয়াক সুধিলে—“তোমাৰ পৰিবাৰৰ কাৰণে কিবা লাগিব নেকি?”

মাটিয়াই নকয়, কাশীবাবুয়ে নেৰে। শেষত লাজ সন্ধোচ এৰি কৈ পেলালে—“তাঁতৰ নীলা বঙৰ শাড়ী এখন।”

পিছদিনাই কাশীবাবুয়ে চহৰৰ পৰা তেনেকুৱা শাড়ী এখন অনাই তাক দিলে।

বিলাত চাহাবৰ দেশ। কি বস্তু নাই তাত? শাড়ী নাই যদি তাৰ মাইকী মানুহবোৰে পিন্ধে কি? কথা হ’ল নে? ছোৱালী জনীক অকলে যাবলৈ দিয়াৰ পৰাই কাশীবাবুৰ জ্ঞান-বুদ্ধি, বিচাৰ-বিবেচনা সম্বন্ধে মাটিয়াৰ মনত অলপ সন্দেহ আছিল। এইবেলি নিশ্চিত হ’ল। কৌতুকত তাৰ চকুৰ তৰাটো নাচি উঠিল।

দিনবোৰ পাৰ হৈ গৈ আছে। মানুহে নতুনকৈ ভাগ্য বিচাৰি আঁহতগুৰিলৈ আহি আকৌ নতুনকৈ আবস্ত কৰিছিল। বজাৰৰ প্ৰায় সকলোৰে গুৰিৰ পৰা আবস্ত কৰিছিল। আৰ্থিক অৱস্থা সকলোৰে প্ৰায় সমান। গতিকে মানুহক বিচাৰ কৰিবলৈ হ’লে তাৰ কাৰ্য্যদক্ষতা আৰু উৎসাহ, এয়েই আছিল বিচাৰৰ মানদণ্ড।

অফিচ কাছাৰী নাছিল। বগা কামিজ পিন্ধা বিষয়াও নাছিল। সকলোৰে নিজহাতে কাম কৰিছিল। কপিল মহাজনে গাৰোৱানৰ লগত গৰুগাড়ীৰ পৰা ধৰাধৰিকৈ সৰিয়হৰ বস্তা নমাইছিল। বতন সাহাই নিজ হাতে বাঁহ কাটি বেৰ দিছিল।

বৰ্ত্তমানে আঁহতগুৰিৰ সামাজিক অৱস্থাই এটা স্থিৰতা লাভ কৰিছে। কোনে কিমানখিনি সফলতা লাভ কৰিছে সেই অনুসাৰে সমাজত তাৰ স্থান নিৰ্দিষ্ট হৈ গৈছে। পৰীক্ষাৰ ফল ওলাই গৈছে। নীলাম্বৰে পৰীক্ষাত ফেল কৰিছে।

আঁহতগুৰিত বহুতো ভদ্ৰলোক মানুহে বাস কৰিবলৈ লৈছে। সমাজৰ ভৰকেদ্ৰ বহুখিনি স্থানান্তৰিত হৈ গৈছে।

অকল মাইনৰ স্কুলখনেৰে নচলে, আঁহতগুৰিত হাইস্কুল এখন লগা হৈছে। লাগিলেই তো নহয়, হাইস্কুল এখন পতা সহজ কথা নহয়। বীৰেণ মাঠৰে অকলে চেষ্টা কৰি কি কৰিব? পিছে কামটো সহজ হৈ গ’ল কাশীবাবুৰ কাৰণে। কাশীবাবুৰ মনতো এটা জটিলতা আছিল। গোটেই জীৱনটো তেওঁ অসমৰ বাহিৰত কটাই দিলে। অসমৰ কাৰণে একো কৰিবৰ নহ’ল। টকা পইচা তেওঁৰ যথেষ্ট আছে। তেওঁ অনাড়ম্বৰ জীৱন যাপন কৰাত অভ্যস্ত। ল’ৰাজন

নামকৰা গাইনোকোল জিষ্ট। ইউ, কেত থাকে। ছোৱালীজনী আমে-
ৰিকাত। তেওঁৰ একমাত্ৰ চখ বাগানৰ। মাটিয়াক পাই সেই বিষয়েও
তেওঁ নিশ্চিন্ত। অতিশয় নিৰ্ভৰযোগ্য কামলা।

কাশীবাবুৰ নাতি নাতিনীয়ে কেতিয়াও অঁহতগুৰি স্কুলত পঢ়িবলৈ
নাহে কিন্তু স্কুলখন একবকম তেওঁৰ কাৰণেই হ'ল।

বীৰেণ মাষ্টৰহঁতে স্কুলৰ পুঁজিৰ কাৰণে বৰঙনি বিচাৰি কাশীবাবুৰ
তালৈও গ'ল। বীৰেণ মাষ্টৰৰ লগত কথা পাতি কাশীবাবুয়ে বৰ ভাল
পালে। তেওঁ যি পাৰে দিব, নিশ্চয় দিব। বীৰেণ মাষ্টৰহঁতক
আশ্বাস দিলেও শেষ পৰ্য্যন্ত যে তেওঁ দহ হাজাৰ টকা দিব এই
কথা কোনেও ভাবিব পৰা নাছিল।

স্কুলখন কাশীবাবুৰ নামতে পতাৰ কথাবতৰা হৈ থকা বুলি
শুনি কাশীবাবুৰ মেজাজ গৰম হৈ গ'ল। শান্ত, অমায়িক মানুহজনৰ
খং দেখি সকলোৱে হতবুদ্ধি হ'ল।

কাশীবাবুয়ে স্পষ্টকৈ জনাই দিলে—“এইবোৰ মতলব কৰিলে
মই এক পইচাও নিদিওঁ।”

বীৰেণ মাষ্টৰহঁতে ভয় খাই লবালবিকৈ তেওঁলোকৰ প্ৰস্তাৱ
উঠাই ললে।

স্কুল হ'ল। কাশীবাবুৰ উদাহৰণ দেখি বাকীবোৰেও উৎসাহিত
হৈ উঠিল। স্কুলৰ কাৰণে বহুতে টকা দিলে। নীলাম্বৰৰ নিচিনা মানুহেও
দিলে পাঁচশ এক টকা। হৰিপদ দত্তই তেতিয়া প্ৰব চৌধুৰীৰ মাটিখিনি
কিনি লৈ বিবাট দালান বান্ধি আছিল। টকাৰ বৰ টনাটনি। এক
পইচাও দিব নোৱাৰিলে। অক্ষমতাৰ কাৰণে যথেষ্ট দুখ প্ৰকাশ কৰিলে।

কাশীবাবুয়ে স্কুল পৰিচালনা সমিতিৰ সভাপতি হবলৈও
দৃঢ়ভাৱে অস্বীকাৰ কৰিলে। সদানন্দ মহাজনে কেনেকৈ সভাপতি হৈ
বহি থাকিল।

স্কুলৰ কাৰণে বীৰেণ মাষ্টৰে অক্লান্ত পৰিশ্ৰম কৰিছিল। তেওঁ
বৰ তৃপ্তি পালে, খাটনি অথলে যোৱা নাই। স্কুলখন হ'ল।

বীৰেণ মাষ্টৰ স্কুলৰ হেডমাষ্টৰ হব বুলি সকলোৱে ধৰি লৈছিল।
কাৰো মনত এই সম্বন্ধে কোনো সন্দেহ নাছিল। কিন্তু হেডমাষ্টৰ হৈ
আছিল বৰীন বায়। সদানন্দ মহাজনৰ ভতিজাক। এইটো কোনো স্বজন
প্ৰীতিৰ কথা নহয়। সদানন্দ মহাজনে কি কৰিব? এম, এ পাচ প্ৰাৰ্থী
থাকোঁতে বি, এ পাচকৰা মানুহ এজনক কেনেকৈ কামটো দিব পাৰি?
বৰীন বায় অৰ্থনীতিত তৃতীয় শ্ৰেণীৰ এম, এ। মেট্ৰিকত তৃতীয় বিভাগ,
আই, এত এবাৰ ফেল, বি, এত দুবাৰ। বীৰেণ অধিকাৰীয়ে প্ৰথম
বিভাগত মেট্ৰিক আৰু আই, এ পৰীক্ষা পাচ কৰি অস্বত সন্মান লৈ বি, এ
পাচ কৰিছে।

ইতিমধ্যে নীলাম্বৰৰ দোকানৰ বিক্ৰী কমি আহিছে। জহ কালি। ঘৰৰ ভিতৰত অসহ্য গৰম। অলপ বতাহ পাব বুলি শেষৰাত্তি নীলাম্বৰে দোকানৰ সমুখৰ বেঞ্চখনত শুবৰ কাৰণে ওলাই আহিল। বেঞ্চত কোঁচমোচ খাই মাইকীমানুহ এজনী বহি আছে। এইটো কি কথা? কোঁতুহল হ'ল, ভয়ো লাগিল। এইটো নো কি এটা ফেচাং ওলালহি তাৰ দোকানৰ সমুখত?

“কোন হা?”

কোনো উত্তৰ নাই। মানুহজনীয়ে আক কোঁচমোচ খাই ওলোটো ফালে মুখখন ঘূৰাই ললে। অ' আই, কি কথা? মাতিম নেকি যমুনাপ্ৰসাদক?

“কোন হে তুমি? কি কৰা ইয়াত বহি?”

“কি আৰ কৰিম? একো নাকৰং।”

চাটাং চাটাং উত্তৰ। বাপৰে।

সোণেশ্বৰী আচলতে পলাই আহিছিল। বাতিতে গিৰিয়েকৰ ঘৰৰ পৰা পলাই আহিছিল। এইখিনি পাই কোনকালে যাব একো তলানলা নাপাই বাটৰ কাষৰ আঁহত গছজোপাৰ তলত বেঞ্চখন দেখি উৰাদিহ নাপাই তাতেই বহি আহিল।

গিৰিয়েকৰ অত্যাচাৰ প্ৰাণান্তকৰ হৈ উঠিছিল। গাঁৱৰ বিধবা গাভৰু এজনীত গিৰিয়েকৰ মন খাইছিল। ঘৰত স্তম্ভুৰাই ললেও সোণেশ্বৰীয়ে একো কৰিব নোৱাৰিলে হয়। কিন্তু সোণেশ্বৰীক দেখিলেই গিৰিয়েকৰ মূৰটো গৰম হৈ যায়। উধাই মুখাই কোব। সিদিনাও বাতি অভিসাৰৰ পৰা আহি সোণেশ্বৰীক গৰু পিটন দি ঘৰৰ পৰা বাহিৰ কৰি দিলে। ছৱাৰ বন্ধ কৰি নিজে ভিতৰত শুই থাকিল। শোৱাৰ

আগতে সমুখৰ আমগছ জোপাত ডিঙিত জৰী লগাই মৰাৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়াই তাইৰ সুবিধাৰ কাৰণে এদাল জৰীও দলি মাৰি তাইৰ গাত পেলাই দিলে।

তাই পিছে গিৰিয়েকৰ পৰামৰ্শ আওকাণ কৰি বাপেকৰ ঘৰলৈ বুলি খোজ ললে। বাপেকৰো ছোৱালীৰ প্ৰতি টান সেই পৰ্য্যন্ত। বিয়া দি যে ঘৰৰ পৰা বাহিৰ কৰি দিছে তাৰ পিছত এদিনাও খা-খবৰ লোৱাৰ নাম নাই। পশ্চিমৰ ফালে গুলে বদমতলি পাব পাৰি সাধাৰণভাৱে তাইৰ এইখিনি মাত্ৰ ধাৰণা আছে। আঁহতগুৰিৰ বজাৰখন পাই তাইৰ চৰ গোলমাল হৈ গ'ল। ইতিমধ্যে ইফালৰ কথাও অলপ ভাৱিব পৰা হৈছে। মাহীমাক বাঘিনী, কেঁচাই খাব তাইক। একো ভাৱিব নোৱাৰা হৈ গা এৰি দি তাই এই বেঞ্চখনতে বহি আছে। গিৰিয়েকৰ পৰামৰ্শ মানি আমগছ জোপাত ডিঙিত জৰী লগাই মৰাটোৱেই ভাল আছিল নেকি তাকেই ভাৱিছে। ঠিক ভৱা নাই। ইমান শৃঙ্খলা তাইৰ চিন্তাত নাই। জৰীদাল যেন তাইৰ চকুৰ আগত লৰি আছে আৰু তাই জৰীদালৰ প্ৰতি অদ্ভুত এটা আকৰ্ষণ অনুভৱ কৰিছে। ডিঙিত চিপজৰী লগায়েই মৰিলে তাই শেষ পৰ্য্যন্ত কিন্তু সেইটো হ'ল তিনিবছৰ পিছৰ কথা। গিৰিয়েকৰ কথা শেষ পৰ্য্যন্ত তাই ঠিকেই বাখিছিল।

পূব আকাশ মুকলি হৈ আহিছে। নীলাম্বৰে আকো এবাৰ সুধিলে—“ক'তনো যাবা?”

“নাযাং কোনোটো।”

আৰে বাপৰে। কি উত্তৰ! ইমান খংনো কিহৰ? ভাল লেঠা এটাত পৰা গ'ল। নীলাম্বৰে দাড়ি খজুৱাই ভিতৰলৈ সোমাই যাব খুজিলে।

“পানী একঘটি নাদেন কেনে?”

কিয় নিদিম পানী এঘটি? নীলাম্বৰে পানী আনিবলৈ গ'ল। মাইকী মানুহজনীও তাৰ পিছে পিছে দোকানৰ ভিতৰলৈ সোমাই আহিল।

ঢক্ ঢক্ পানীঘটি তাই খালে। তাৰপিছত নিশ্চিন্তমনে

কান্দিবলৈ আবন্ত কৰিলে। ই তো মহা জুলুম। ভাগ্য ভাল সীতানাথ আজিকালি দোকানত নাথাকে। সি আজিকালি বামবতীয়াৰ বখীয়া সাজিছে। বাতিটো তাতেই থাকে। গধূলি বামবতীয়াৰ তাত মদো ভাল বিক্ৰী হয়। কিন্তু কাৰৰ চাইকেলৰ দোকানৰ যতীনৰ আহিবৰ হলেই চাহৰ কাৰণে। মটৰ গেৰেজৰ কৃপাল সিঙেও দোকমোকালিতে চাহ খাবলৈ আহে। নীলান্ধৰ বিব্রত হৈ পৰিল। একো নভৱা নিচিন্তাকৈ সোণেশ্বৰীক ক'লে “যোৱা, ভিতৰৰ ফালে যোৱা। মুখহাত ধুই লোৱা।”

অপৰাধৰ চিন মটি পেলোৱাৰ মনোভাৱেৰে তাইক ভিতৰৰ ফালে পঠিয়াই দিলে।

সোণেশ্বৰী তাতেই থাকিল। কেইদিন আক লুকুৱাই ৰাখিব? সিদিনাই ছপৰীয়া কঁকাল ঘূৰাই গান গাই গাই ভিতৰৰ ফালে সোমাই তৎক্ষণাৎ গান বন্ধ কৰি বেকুব হৈ সীতানাথ লৰালবিকৈ ওলাই আহিল। নীলান্ধৰৰ কাণত মুখ লগাই ফুচফুচাই শুধিলে যে ঘটনা কি।

সকলোৱে গম পালে। ভাল হৈছে বুলিয়েই কলে। এই ক্ষেত্ৰত নীলান্ধৰে নো কি কৰিব পাৰে?

“থাকে যদি ৰাখি থোৱাহে। ক'ত নো খেদাই দিবা?”

বীৰেণ মাষ্টৰেও ৰাখি থবলৈ পৰামৰ্শ দিলে। নীলান্ধৰৰো কোনো নাই তাইৰো কোনো নাই। থাকক।

ইয়াৰ আগতে সোণেশ্বৰীয়ে জীৱনত কোনোদিন কাৰো পৰা অলপো ভাল ব্যৱহাৰ পোৱা নাছিল, একাধাৰ মৰমৰ মাত শুনা নাছিল। আজিলৈকে পাই আছিল কেৱল লাঞ্ছনা আৰু অত্যাচাৰ। নীলান্ধৰ মানুহজন ভাল। তাৰ সামান্য প্ৰশ্নৰ পাই তাই প্ৰাণ ঢালি সংসাৰ কৰাত লাগি গল। লাহে লাহে দোকান ঘৰৰ ফালেও আগবাঢ়ি আহিল। যোৱা দহ বাৰ বছৰে জমি থকা ধূলি মাকতি গুচাই সাৰি মটি তাই নিকা কৰিলে। দোকানৰ কাষৰ ঠাইডোখৰত বছৰি বছৰি জমি থকা চাহপাত গেলি পটি গোক্ৰ ওলাইছিল। সেইবোৰ চাফ

চিকুন কৰাৰ কথা কাৰো মূৰত সোমোৱাই নাছিল। কোৰ এখন লৈ নিজে তাই সেইবোৰ গুচালে। গাঁত এটা খান্দি দিলে। দোকানৰ চেহেৰাই বদলি গ'ল। নীলান্ধৰৰ পৰা শিকি লৈ খোৱা বস্তু তায়েই বনাব ললে। ভিতৰতে চাহ কৰি পঠিয়াই দিয়া কৰিলে। মহা আৰাম নীলান্ধৰৰ। কিন্তু তাৰ দোকানত চলি থকা জুৱাৰ আড্ডা নজমা হ'ল—আড্ডা ভাগি গ'ল।

কিছুদিন পিছত নীলান্ধৰে উচ্চপিচাব আবন্ত কৰিলে। আজিকালি মাখনৰ চাহৰ দোকানত জুৱাৰ আড্ডা বহে। নীলান্ধৰ এনেকৈ ঘৰত সোমাই বৰ নোৱাৰে। তাক দহজনৰ লগ লাগে। এইটোৱেই তাৰ জীৱনৰ একমাত্ৰ বিলাস। শেষ পৰ্য্যন্ত বৰ নোৱাৰিলে। সিও আড্ডালৈ যোৱা আবন্ত কৰিলে।

ইতিমধ্যে সোণেশ্বৰীৰ বহুতো পৰিবৰ্ত্তন হৈছে। প্ৰশ্নৰ আৰু সহানুভূতি পাই তাইৰো মনৰ অনুভূতিবোৰৰ উন্মেষ হবলৈ ধৰিছে। নিতৌ মাৰ নাখাই তাইৰ মনটো জীয়াই উঠিছে। তায়ো খং কৰিব পৰা হৈছে, অভিমান কৰিবলৈ শিকিছে। নীলান্ধৰৰ দোকানৰ ফালে মন নাই। আগতে দোকানত আছিল কাৰণে দোকানৰ ফালে চকু দিবলৈ বাধ্য হৈছিল। এতিয়া তাৰো প্ৰয়োজন নাই। মনিক লৈ সোণেশ্বৰীয়ে যি কৰে সেয়েই। ভিতৰৰ পৰা সোণেশ্বৰীয়ে চাহ কৰি দিয়ে, মনিয়ে গ্ৰাহকক চন্তালে।

নীলান্ধৰে সোণেশ্বৰীক মাৰপিট নকৰে। খাবলৈ দিয়াত টানি নধৰে। পইচাপাতি সোণেশ্বৰীৰ হাতত। পিছে এইটোৱেই হল কাল। তাই খং কৰিব পৰা হল, অভিমান কৰিবলৈ শিকিলে।

সোণেশ্বৰীয়ে নীলান্ধৰক ভয় দেখুৱালে—“এমন কৰি গোটাই ৰাতি বায়ৰাত থাকিলে মুই গালাত দৰি লাগে মৰিম। ঘৰেৰ মানুহ জনেৰ যদি ঘৰত মন নাই তাহিলে কিসেৰ মোৰ বান্দন বাঢ়ন, কিসেৰ মোৰ ঘৰ-সংসাৰ?”

কথা শুনি নীলান্ধৰে ঢেকঢেকৈ হাঁহে। হাঁহি শুনি সোণেশ্বৰীৰ গাটো চিটচিটাই উঠে।

আগদিনা বাতি নাহিল, পিছদিনাও নীলাম্বব পাত্তা নাই। বাতি মনি দোকানত নাথাকে। যতীনৰ চাইকেলৰ দোকানৰ লবাজনৰ হতুৱাই মাখনৰ দোকানত থকা নীলাম্ববক ছৰাবমান মাতি পঠিয়ালে। আহো আহো বুলি কৈও নীলাম্বব নাহিল।

পিছদিনা বাতিপুৱা নীলাম্বব আহি দেখিলে সোণেশ্বৰীয়ে সঁচাকৈ ডিঙিত চিপ্‌জ্বৰী লগাই মৰি আছে। আমগছ নাই, ঘৰৰ ভিতৰতে মৰি আছে। মজিয়াৰ পৰা এক ফুটমান ওপৰতে তাইৰ ভৰিছখন ওলমি আছে। ঘৰৰ গোটেইখিনি কামবন তাই নিয়াবিকৈ কৰি থৈছে। নীলাম্ববৰ ভাতপানী একাষে সজাই থোৱা আছে। হাত-ভৰি ধোৱাৰ পানীখিনি বাৰ্ণিটত থৈ গামোচা এখনেৰে ঢাকি থৈ দিছে। বিছনাৰ ওপৰত বানবাটি এটাত তাইৰ হাতত থকা পইচাখিনি আৰু অলঙ্কাৰপাতি থৈ দিছে।

জীৱনত যেতিয়া অকথ্য শাস্তি পাইছিল তেতিয়া তাই মৰিবৰ কাৰণে ভয় কৰিছিল, নীলাম্ববৰ অলপ মৰম পায়েই সোণেশ্বৰীৰ মৰাৰ ভয় গুচি গ'ল। গিৰিয়েকৰ পৰা পোৱা শাস্তিখিনি তাই যেন ভুলতে নীলাম্ববকে ঘূৰাই দিলে, তিনি বছৰ আগতে পোৱা গিৰিয়েকৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি।

বুঢ়া হৈ গ'ল মানুহজন। কিমান বাক বয়স হব নীলাম্ববৰ? চল্লিশ? আৰু নো কিমান হব? গাতো শক্তি নাই, মনতো জোৰ নাই। দোকানত খোৱাবলু কৰিবৰ নহয়েই। মনিয়ে মহেন্দ্ৰৰ দোকানত কাম লৈছে। নীলাম্ববে অকলে দোকান চলায়। চলায় মানে কি? কেটলিৰ পানীখিনিও গৰম কৰাৰ ইচ্ছা নাই। আগফালৰ বেঞ্চখনত মনেমনে বহি থাকে। দুই চাৰিজন গ্ৰাহক এতিয়াও আহে। কেতিয়াবা চাহ এগিলাচ দিয়ে, কেতিয়াবা তাকো দিব নোৱাৰে। কুপাল সিং এতিয়াও আহে, বাতিপুৱা নিজে জুই ধৰি চাহ কৰি খাই পইচা দি গুচি যায়। নাথাকিলে চাহপাত চেনিও কিনা আনে।

উৎসাহ উদ্দীপনাৰ মাজেদি অঁহতগুৰি হাইস্কুলৰ কাম আবন্ত হৈছিল। কাম এটা হুলস্থূল কৰি আবন্ত কৰি দিয়েই মানুহ উদাসীন হৈ পৰে। সকলোৱে গা এৰা দিয়ে। মাত্ৰ কেইজনমানেহে নিস্বার্থ ভাৱে বা স্বার্থ প্ৰণোদিত হৈ কামৰ দায়িত্ব লয়। এইটোৱেই নিয়ম।

এই কেই বছৰৰ ভিতৰতে অঁহতগুৰি স্কুলঘৰৰ বেৰৰ পেলেস্তাৰা খহি পৰিছে, মজিয়া বহি গৈছে। ছৰাৰ খিড়িকীৰ কৰ্জা খুলি গৈছে। কিছুমান নায়েই।

স্কুলঘৰ বন্ধাৰ ঠিকা দিয়া হৈছিল পঞ্চানন দাসক। মদানন্দ মহাজনে জোৰকৈ দিয়ালে। নিজৰ মানুহ, ফাকিফুকা নিদিয়ে। পঞ্চানন দাস মহাজনৰ খুলশালিয়েক।

পঞ্চানন দাসৰ কাম কাজৰ নমুনা দেখি বীৰেণ মাষ্টৰৰ মূৰ গৰম হৈ গ'ল। মানুহজন পগলা নেকি? কৰিছে কি? তলৰ পৰা কংক্ৰিট ঢালাই কৰি ক্লিট বছৰাই খুঁটাবোৰ লগোৱাৰ কথা। মাটিৰ তলত গাঁত কৰা অংশখিনিৰ আধাখিনি কেৱল শিলগুটিৰে ভৰোৱা দেখি মাষ্টৰে ব্যস্ত হৈ হাক দিলে—“কৰে কি? কৰে কি?”

বাকী অংশ ঢালাই কৰা কামতো চিমেন্টৰ সন্মত দেখি তেওঁ শঙ্কিত হৈ উঠিল।

“এইবোৰ কি কথা? দুদিন পিছতে ঢালাই ফাটি যাব দেখোন।”

পিৰালিৰ ভিতৰখিনি বালিৰে ভৰাব লাগে। কাষৰ পৰাই কাটি আনি মাটিৰ ডাঙৰ ডাঙৰ চপৰাৰে ভৰোৱা দেখি মাষ্টৰে আপত্তি কৰিলে।

“কি কৰিছে? মজিয়া বহি যাব দেখোন?”

বীৰেণ মাষ্টৰে কামৰ ভুল ধৰে, চিঞৰ বাখৰ হুলস্থূল কৰে। হেড-মাষ্টৰ ববীন বায় স্কুলৰ চেফ্ৰেটাৰীও। তেওঁ বীৰেণ মাষ্টৰক ক'লে—“ঠিকাদাৰে বৰ আপত্তি কৰি আছে। আপুনি বোলে কামৰ সময়ত

মানুহবোৰক বৰ জুলুম কৰে। গালি গালাজো কৰে। এনেকুৱা কৰিলে ঠিকাদাৰে কাম কৰিব নোৱাৰে বুলি কৈছে।”

বীৰেণ মাষ্টৰে তেওঁ কিয় জুলুম কৰে ক'লে।

“আপোনাক কেইবাবাৰো কৈছো নহয়। মহা ফাকিবাজ এই ঠিকাদাৰজন।”

চেফ্ৰেটাৰীয়ে মাষ্টৰৰ কথা মানি লৈ ক'লে—“নকব আক এই ঠিকাদাৰ-বোৰৰ কথা। ফাকি দিয়াৰ তালতে থাকে। ফাকি অলপ দিবই। কি কৰিব? মই বাক সানধান কৰি দিম। আপুনি কামৰ ঠাইত গৈ গোলমাল কৰিব নালাগে। বাৰিষাৰ আগতে কাম শেষ নহলে মহা জুলুম হ'ব।”

পিছলৈ বীৰেণ মাষ্টৰে ঠিকাদাৰক জুলুম কৰা নাছিল। তথাপিও বাৰিষাৰ আগতে কাম শেষ নহল। আধাতকৈ কম কাম শেষ হোৱাৰ আগতে গোটেইখিনি টকা উলিয়াই লৈ ঠিকাদাৰে কাম পেলাই থৈ গুচি গ'ল।

পিছে ইতিমধ্যে হেডমাষ্টৰ ববীন বায়ৰ ঘৰৰ কাম শেষ হ'ল। তেওঁ নিগাজীকৈ আঁহতগুৰিত থাকিব বুলি ঠিক কৰিছে।

তাৰ পিছত ঠিকাদাৰে কিবাকিবি যুক্তি দেখুৱায়, কামৰ চুক্তিৰ ধাৰা বিশ্লেষণ কৰি শুনায়। এইবোৰ বৰ জটিল কথা।

ববীন বায়ে ঠিকাদাৰক গালি পাবে। পিছে আক্ষেপ কৰে যে ঠিকাৰ চুক্তিপত্ৰত মাৰাত্মক ভুল এটা থাকি গৈছিল। মামলা কৰিও লাভ নাই।

“ছিঃ ইমান বদমাচ মানুহ থাকেনে? বিশ্বাসৰ ওপৰত কাম দিয়া হৈছিল। ভাল শিক্ষা হ'ল দিয়ক।”

ইমানখিনি বয়স হোৱাৰ পিছত ববীন বায়ে শিকিলে যে মানুহক বিশ্বাস কৰিলে ঠগ খাব লাগে। দ্বিতীয়বাৰ ক'ৰবাত স্কুলঘৰ বান্ধিলে তেওঁ হয়তো তেওঁৰ অভিজ্ঞতা কামত লগাব পাৰিব কিন্তু ইতিমধ্যে আঁহতগুৰি স্কুলঘৰ আধকৰা হৈ ব'ল।

সদানন্দ মহাজনেও পঞ্চানন দাসৰ এই ব্যৱহাৰত মনত বৰ দুখ পালে “সি চালাই এনেকুৱা কৰিব বুলি ভৱাই নাছিলো।”

অৱশ্যে সদানন্দ মহাজনৰ পঞ্চানন দাসক ‘চালা’ কোৱাৰ অধিকাৰ আছে।

হেডমাষ্টৰ ববীন বায় কবিতকৰ্মা মানুহ। ভগনীয়া চুবুৰিৰ সিকালে খেতিৰ মাটি লৈছে। মাহমৰীয়া সম্প্ৰদায়ৰ ভগনীয়া কিছুমানৰ হতুৱাই সমবায় সমিতি পাতি ঢেপঢেপি বিলটো ডাকি লৈছে। আচলতে তেৱেঁই লৈছে। খেতিয়কক দানন দি মৰাপাট, সবিয়হ সংগ্ৰহ কৰে। ইমান-বোৰ বিভিন্ন কামলৈ ব্যস্ত থকা কাৰণে ববীন বায়ে স্কুলৰ সকলো ফালে চকু দিবৰ সময় নাপায়। পইচা কড়িৰ লেনদেনৰ দায়িত্বখিনিহে তেওঁ নিজৰ হাতত ৰাখিছে। স্কুলৰ সা-সজুলি, লাইব্ৰেৰীৰ কিতাপ কিনিবলৈ নিজেই চহবলৈ যায়। বছৰি বছৰি স্কুলৰ ডেচক বেঞ্চ ভাঙে, গতিকে তেওঁৰ নিজৰ ঘৰত আচৰাব পত্ৰ বখাৰ ঠাই নোহোৱা হ'ল।

বীৰেণ মাষ্টৰৰ প্ৰতিবাদ বা অভিযোগত কাণ দিবৰ সময় নাই ববীন বায়ৰ। অতিশয় ব্যস্ত মানুহ তেওঁ।

তথাপিও কাজিয়া লাগে। পাঠ্যপুথিৰ তালিকা লৈও এবাৰ লাগি গ'ল। বীৰেণ মাষ্টৰে কিতাপ এখন হেডমাষ্টৰৰ মেজত দলি মৰি দি কলে— “ইখন কি কিতাপ দিছে? সাতপাটি ভুল। প্ৰকাশক জনে মোৰ ঘৰলৈ গৈছিল। এইখন কিতাপ আমাৰ স্কুলত দিলে মোৰো অলপ কিবা সুবিধা কৰি দিব বুলি কৈছিল। মই পৰিষ্কাৰকৈ কৈ দিছিলো যে সুবিধা অসুবিধাৰ কোনো কথা নুঠে। কিতাপ ভাল হ'লে নিশ্চয় লোৱা হ'ব। সুবিধাৰ লোভত যেই সেই কিতাপ এখন দিলেই হ'লনে?” হেডমাষ্টৰ ববীন বায়ে উত্তেজনাত থিয় হৈ উঠিল।

“আপোনাৰ এই কথাৰ মানে কি?”

“মানে আক কি? মই যি কৈছো সিয়েই।”

হেডমাষ্টৰক নামানে আক কামত সহযোগিতা নকৰে বুলি স্কুল কৰ্তৃপক্ষৰ তাত বীৰেণ মাষ্টৰৰ বদনাম আছে।

আঁহতগুৰি ক্ৰমে ডাঙৰ হৈ আহিছে। আৰু ডাঙৰ হব। ইতিমধ্যে বহু চৰকাৰী অফিচ স্থাপিত হৈছে। অলপতে পি, ডব্লু, ডিৰ এচ, ডি অ'ব অফিচ বহিছে। ইন্ডাষ্ট্ৰিজ অফিচ আগতেই বহিছে। ইন্ডাষ্ট্ৰিয়াল ষ্টেট হব বুলি শুনা গৈছে।

ইফালে সুবৰ্ণমল বাবুৰ কাৰবাবো ডাঙৰ হৈ আহিছে। ধান-কলৰ কাষতে তেওঁ তেলকল এটাও পাতিছে। চিনেমা হল এটা কৰিব বুলি গুজব ওলাইছে। খবৰটো শুনি ডেকাচামে খুব উৎসাহিত হৈ উঠিছে।

আঁহতগুৰিত মিউনিচিপালিটিৰ ব্যৱস্থাৰ কাৰণে চেপ্টা চলি আছে। এচ, ডি, চিয়ে তথ্য পাতি সংগ্ৰহ কৰি আছে।

বামবতীয়াৰ বয়স বাঢ়িছে। বাঢ়ি অহা চহৰৰ চাহিদা অকলে তাইৰ পক্ষে মিটোৱা টান হৈ পৰিছে। পিছে তাইৰ কাৰ্য্যভাৰ লাঘব কৰিবলৈ আৰু ছুজনী ছোৱালী আগবাঢ়ি আহিছে। চৰকাৰী হাচপাতালৰ জমাদাৰ হীৰাৰ ছোৱালী মুনীয়া আৰু পাৰ্ব্বতী।

কাশীবাবু আৰু মাটিয়া বাগান লৈ বাস্তৱ। তেওঁৰ ঘৰৰ চৌহদৰ চাৰিওপিনে লগোৱা কৃষ্ণচূড়া গছবোৰত থোপাথুপি ফুল ফুলিছে। বঙা বঙা যেন এটা বিস্ফোৰণ।

প্ৰথমতে কাশীবাবুৰ কাণ্ড দেখি মাটিয়াই অসীম কোঁতুক বোধ কৰিছিল। আলু নহয়, বেঙেনা নহয়, জিকা আৰু জলকীয়াও নহয়। কেৱল ফুল আৰু ফুল। কত বঙা, কত ৰূপৰ। কিয় লাগে ইমান ফুল? মনত প্ৰশ্ন উদয় হ'লে মাটিয়াক উত্তৰ লাগে। কাশীবাবুক নোসোধাকৈ থাকিব নোৱাৰিলে।

“বাবু, অত ফুল দিয়া কি কৰেন?”

পূজাপানী কৰাও তো না দেখং দেখোন তোমাক।”

আজিকালি মাটিয়াই কাশীবাবুক এই প্ৰশ্ন নকৰে। প্ৰয়োজন নাই। স্তবকে স্তবকে ফুলি থকা কৃষ্ণচূড়া ফুলৰ সমাবোহৰ ফালে মাটিয়াই মুগ্ধ নেত্ৰে চাই থাকে।

আঁহতগুৰিৰ আগৰ সেই গোটবন্ধা অৱস্থা আৰু নাই। বহুধৰণৰ মানুহ আহিছে। কচি ভিন্ন, আশা আকাজক্ষা ভিন্ন। কোনো ষটনাই আগৰ দৰে সমানে সকলোৰে মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিব নোৱাৰে। কিবা কথালৈ এক অংশত চাকল্যৰ সৃষ্টি হলেও অইন অংশৰ মানুহে গমেই নাপায়।

গোবিন্দ দাস মানুহজন শান্তিতে ক'তো তিষ্ঠিব নোৱাৰে। সাত বছৰ হ'ল বিয়া হবৰ, তিনিটা ল'ৰাছোৱালীও হ'ল কিন্তু পৰিবাৰকলৈ মানুহ জনৰ অশান্তিৰ সীমা নাই। অতিশয় শান্ত স্বভাৱৰ মানুহ, দেখিলে মায়া ওপজে। গেলা পচা মঙহে যেনেকৈ মাখিক আকৰ্ষণ কৰে তেওঁৰ পৰিবাৰেও তেনেকৈ একশ্ৰেণীৰ মতা মানুহক আকৃষ্ট কৰি আনে। দেখাত যে ধুনীয়া তেনে নহয়। চেহেৰাত কিছুমান জন্তুৰ দৰে এটা জৈবিক আকৰ্ষণ আছে।

দাস বিয়াৰ পিছত নলবাৰীত আছিল। তাত তেওঁৰ পৰিবাৰে ঠিকাদাৰ এজনৰ লগত অত্যন্ত বাঢ়াবাঢ়ি আবস্ত কৰি দিলে। মাত্ৰা পাৰ হৈ গ'ল। গধূলিতে ছুৱাৰ বন্ধ কৰি ঠিকাদাৰজনৰ লগত কোঠাত সোমাই আছিল। দাসে কিবা কোৱাত তেওঁৰ পৰিবাৰে জক্জকাই উঠিল আৰু তাইৰ উচটনিত ঠিকাদাৰজনেও দাসক মৰিয়ালে। কান্দিকাটি দাসে অফিচৰ হেডক্লৰ্ক মহন্তক নালিচ দিলে। শুনিয়েই মহন্তৰ গাটো ঘিণ ঘিণ লাগি গ'ল। অত্যন্ত বিৰক্ত হৈ তেওঁ দাসক কলে—“ঘৰৰ এইবোৰ কেলেঙ্কাৰী আপুনি মানুহক কৈ ফুৰে কিয়? নিজৰ তিৰীক যদি নিজে চম্ভালি ৰাখিব নোৱাৰে কোনে গৈ আপোনাৰ তিৰীক ৰখি থাকিব? এইবোৰ মানুহক কৈ ফুৰা কথা নেকি? ছিঃ বৰ লেভেৰা কথা।”

মহন্তই বিশ্বয়ো প্ৰকাশ কৰিলে।

“এনেকুৱা তিৰী এৰি নিদিয়ে কিয়? মাৰি-ধৰি বাহিব কৰি দয়ক।”

দাসে আকৌ কান্দিবলৈ ধৰিলে।

মহন্তই শ্বাধিলে—“কি হ’ল?”

দাসে ক’লে—“তাইক এৰি দি মই থাকিব নোৱাৰিম। ল’ৰাটোক এৰি মই কেনেকৈ থাকিম?”

মহন্তৰ খং উঠি গ’ল। ল’ৰাটো বা কাৰ তাৰ কি ঠিক? পিছে একো নক’লে। এনেকুৱা মানুহৰ প্ৰতি পুৰ্তোহে জন্মে।

পৰিস্থিতি অত্যন্ত বেয়া হোৱাত দাসে বদলি হৈ নগাওঁলৈ গ’ল। কিছুদিন পিছত তাতো সেই একেই পৰিস্থিতি। তাতো মহা গণ্ডগোল, হুলস্থূল। মহা কেলেকাৰী। উপায় নাপাই দাস আকৌ বদলি হৈ আঁহতগুৰি ব্লকত আহিল।

কিছুদিন পিছত ইয়াতো সেই একেটা পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ হ’ল। পিছে ইয়াত মস্তকলৰ কথা হ’ল যে যহুবাবুৰ লগতে বলৰামেও তাইক লভিলে। গোবিন্দ দাসৰ স্বৰূপেই ছয়োবো মাজত কাজিয়া। মাৰপিট, হুলস্থূল। চুবুৰিৰ মানুহ অতিষ্ঠ হৈ উঠিল। ভদ্ৰলোকৰ পাবাত ই কি কাণ্ড? সকলোৱে দাসক খং কৰে, গালাগালি কৰে, ভাবুকি দিয়ে। দাসে ভেৰাব দৰে তলমূৰকৈ থাকে।

এদিন বাতিপুৰা ব্লকে খন্দা পুখুৰীটোৰ পাৰত যহুবাবুৰ মৃতদেহ পৰি থকা দেখা গ’ল। বীভৎস হত্যাকাণ্ড। যহুবাবুৰ গোটেই শৰীৰত অসংখ্য চোকা অস্ত্ৰাঘাতৰ চিন।

মানুহে ঘটনাৰ কথা শুনিলে, এই লৈ বহুধৰণৰ আলোচনাও কৰিলে কিন্তু ইমান ডাঙৰ ঘটনা এটাতে আঁহতগুৰিত খুব বেচি এটা চাপ্ৰল্যৰ সৃষ্টি নহল। আঁহতগুৰি ইতিমধ্যে এখন চহৰত পৰিণত হৈছে।

চহৰৰ সকলোখিনি আঁহতগুৰিতো আছে। জাকে জাকে ভিক্কাৰী আছে। বাতিপুৰা মানুহ বিছনাৰ পৰা উঠাৰ আগতেই দুৱাৰমুখত থিয় দি বিভিন্ন ধৰণে টিঞাৰিব আৰম্ভ কৰে। বিক্কাৱালা আছে, চানচুৰালা আছে, ধোবা নাপিত, মুচী আছে। ভদ্ৰলোক আছে, পকেটমাৰো আছে। আঁহতগুৰি অসমৰ বহু চহৰৰ দৰে এখন চহৰ। চহৰৰ মানুহৰ সংখ্যা যিমানেই বাঢ়ে, ভিৰৰ হাত সাৰিবলৈ মানুহে নিজকে যিমানেই সঙ্কুচিত কৰি আনে, সিমানেই অকলশৰীয়া হৈ পৰে। পৰস্পৰৰ লগত কথা পাতে কুশলপ্ৰশ্নাদি বিনিময় কৰে কিন্তু কোনেও কাকো চিনি নাপায়। প্ৰত্যেকজন মানুহ একোটা একোটা খোলাৰ ভিতৰত বন্দী। নিজৰ গাত নালাগিলে কোনেও কোনো কথাত জড়িত হব নোখোজে। প্ৰত্যেকে একোটা বৃত্তৰ মাজত পাক খাই থাকে। নিজৰ নিজৰ ধান্দা লৈ ব্যস্ত।

হেডমাষ্টৰ ববীন বায় নিজৰ ধান্দা লৈ ব্যস্ত। তেওঁ অহা সাধাৰণ নিৰ্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰাৰ কথা ভাবি আছে। বুদ্ধিমান মানুহ। কোনো ৰাজনৈতিক বিশ্বাস তেওঁৰ নাই। তথাপিও এতিয়াৰ পৰাই তেওঁ এটা বিশেষ ৰাজনৈতিক দলৰ মনোনয়ন পত্ৰ পোৱাৰ কাৰণে চেষ্টা আৰম্ভ কৰি দিছে। ক্ষমতাশালী মানুহৰ পিছে পিছে ঘূৰি ফুৰা আৰম্ভ কৰি দিছে।

স্কুলৰ ছাত্ৰ সংখ্যা বাঢ়ি গৈ আছে। ছোৱালীৰ বেলেগ স্কুল নাই। ছোৱালীবোৰেও একেখন স্কুলতে পঢ়ে।

সদানন্দ মহাজনৰ ল’ৰা নবকুমাৰ ক’তো লাগি নধৰাটক ক্লাচ টেন পাইছিল কিন্তু এইচ., এচ., এল, চি পৰীক্ষাত বেয়াকৈ ফেল কৰিছে। ইতিমধ্যে বেচ মস্তান হৈ উঠিছে। স্কুলত আকৌ নাম লগাইছে

যদিও প্ৰায়েই ক্লাচত নাহে। শিক্কবোৰেও তাক একো নকয়। দীঘল দীঘল চুলি ৰাখিছে। বেল বটম পেণ্ট পিন্ধি চিগাৰেট ছপি বিশেষ ভঙ্গীৰে নিসঙ্কোচে বাটত ঘূৰি ফুৰে। তাৰ অনুগত এটা দল আছে। এই দলৰ ল'ৰাবোৰক নবকুমাৰে মহেন্দ্ৰৰ দোকানত চাহ খুৱায়। এই লৰাবোৰে নবকুমাৰক খুব খাতিৰ কৰে। দল বান্ধি গুণ্ণোল কৰি ফুৰে। চানচুৰালাৰ পৰা বস্ত্ৰ খাই হিচাব লৈ কাজিয়া লগায়। চানচুৰালাক মাৰধৰ কৰি বস্ত্ৰবাহানি নষ্ট কৰে। মন গলে মিছা কথাতে বিক্ৰাত উঠি ইচ্ছামতে ঘূৰাঘূৰি কৰি ভাৰা নিদিয়ে। মিছাতে কাজিয়া লগাই বিক্ৰাৰালাক মাৰপিট কৰে। সকলোৱে এই দলটোক ভয় কৰে।

ছোৱালীবোৰেও এই দলটোক ভয় কৰে। ঘৰৰ পৰা স্কুললৈ যোৱা এই বাটচোৱা পাৰ হোৱাৰ কথা ভাবিলেই প্ৰত্যেকজনী ছোৱালীৰ শঙ্কা আৰু অস্থিত বুকু টিপটিপাই উঠে। আদিম অৰণ্যৰ হিংস্ৰ জন্তুৰ মাজেৰে বিপদসঙ্কুল বাটেৰে যোৱা যেন বোধ হয়। ইফালে সিকালে নোচোৱাকৈ সমুখৰ ফালে দৃষ্টি ৰাখি বেগাবেগি কৈ ছোৱালী-বোৰে বাট পাৰ হৈ যায়।

নবকুমাৰ আৰু তাৰ লগৰ লৰাবোৰে বাটৰ কাষত থিয় হৈ তীক্ষ্ণদৰে সূত্ৰি মাৰে, অশ্লীল ভাষাত ছোৱালীবোৰক জোকায়, অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গৰ ঠগগঢ় লৈ সবসমন্তব্য কৰে, আনকি যৌনসঙ্গমৰ কাৰণে আহ্বান জনায়।

কোনেও এই মন্তানৰ দলৰ উদ্ভাঙালিৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ সাহস নকৰে। অবাঞ্ছিত পৰিস্থিতিৰ লগত নিজকে জড়িত কৰিবলৈ নিবিচাৰে। হাচপাতালৰ কম্পাউণ্ডাৰ বৃদ্ধ নবহৰি কলিতাই এদিন প্ৰতিবাদ কৰাত ইহঁতে বুঢ়ামানুহজনক বেয়া ধৰণে অপমান কৰিলে।

নবকুমাৰ অলপ দূৰত আছিল। বিশেষ ভঙ্গীত কামিজৰ কলাৰ ঠিক কৰি কৰি বুকু ফিন্দাই নবহৰি কলিতাৰ সমুখত থিয় হল।

“কি? কি? হৈছে কি?”

“এইবোৰ কি অসভ্যালি কৰি থাকাহে তোমালোকে? কাম-কাজ নাই তোমালোকৰ? লিখাপঢ়া নাই? পোচাকৰ কি বাহাৰ।”

“আপোনাৰ ফাদাৰৰ পইচাত পোচাক কৰিছো নেকি? যাওঁক যাওঁক, যত যাব ওলাইছে ভাল ল'ৰাৰ দৰে তাতেই যাওঁক। বেচি ফুটনি মাৰিবলৈ নাহিব। কথা ভাল নহব।”

কথা শুনি বৃদ্ধ নবহৰি কলিতা হতবুদ্ধি। গোটেইবোৰ লৰাই আক্ৰমণাত্মক ভঙ্গীৰে তেওঁক বেৰি ধৰিলে। অধিক বাক্যব্যয় নকৰি মুখৰ ভিতৰতে ভোৰভোৰাই তেওঁ গুচি গল। পিছফালৰ পৰা আটাইয়ে বিং মাৰি দিলে। কোনোবা এজনে চিঞৰিলে।

“ঐ নৰো, নৰো ঐ। শেনটো হৈ আহিছিলি দেখোন, কেঁচাটো হৈ উভতিলি কিয়?”

নবকুমাৰ ক্লাচলৈ নাহেই। নাহাই মঙ্গল। ক্লাচত থাকিলে নানা-বকমৰ উৎপাত কৰি থাকে। বিশেষকৈ ক্লাচৰ ছোৱালী কেইজনীৰ জীৱন অতিষ্ঠ কৰি তোলে। কাগজৰ টোপোলা কৰি গাত দলি মাৰি দিয়ে। জোকায়।

অনিমা প্ৰধানী ছোৱালীজনী পঢ়াত ভাল। আগ্ৰহ আছে। মাজে সময়ে তাই বীৰেণ মাষ্টৰৰ পৰা অঙ্ক শিকি লয়। বীৰেণ মাষ্টৰে কি বিশেষ প্ৰক্ৰিয়াৰে তাইক অঙ্ক বুজায় সেই সম্বন্ধে অশ্লীল ইঙ্গিত কৰি নবকুমাৰে তাৰ বসন্তানৰ পৰিচয় দিয়ে। ফাউণ্টেনপেন জোকাৰি এদিন অনিমাৰ কাপোৰকানিত বঙা চিয়াহী ছটিয়াই দিলে।

সিদিনাও ক্লাচত আহি নবকুমাৰে ছোৱালী কেইজনীৰ ঠিক কাষৰ বেঞ্চত বহিল। বীৰেণ মাষ্টৰে তাক অইন ফালে বহিবলৈ কলে। সি ছুটিল। অইনফালে কিয় যাব লাগে তাৰ কাৰণহে জানিব বিচাৰিলে। বীৰেণ মাষ্টৰৰ খং উঠি গল কিন্তু নিজকে সংযত কৰি তেওঁ অঙ্ক কৰাই গল। বোৰ্ডৰ পৰা চকু ফিৰাই লক্ষ্য কৰিলে যে বোৰ্ডৰ ফালে অনিমাৰ চকু নাই। তাই যেন কাঁইটৰ ওপৰতহে বহি আছে। পিছৰ বাৰ বীৰেণ মাষ্টৰে মন কৰি দেখিলে যে নবকুমাৰে ভৰি এখন

মেলি দি জোতাৰ জোঙা আগটোৰে অনিমাৰ পশ্চাদ্বেগত খোঁচ এটা মাৰি দিলে।

ইমান বিদ্যুতগতিত কামটো হৈ গ'ল যে নবকুমাৰে তত ধৰিব নোৱাৰিলে। বীৰেণ মাঠৰে ছিটিকি আহি ভোবোৰা চুলিকোছাত ধৰি নবকুমাৰক চোঁচবাই আনি উধাই মুখাই চৰিয়াৰ ধৰিলে। অতৰ্কিত আক্ৰমণত নবকুমাৰ কিংকৰ্তব্যবিমূঢ় হৈ গ'ল।

পিছদিনাহে ছলঙ্গুল লাগিল। অঁহতগুৰি স্কুলত ধৰ্ম্মঘট। ধৰ্ম্মঘটৰ নেতা হ'ল নবকুমাৰ আৰু নবকুমাৰৰ লগৰ ল'ৰা কেইজন। কিছুমান শিক্ষকেও পৰোক্ষভাৱে ল'ৰাবোৰক উচটাই দিলে। বীৰেণ মাঠৰ বৰ বেচি কৰ্ত্তব্যপৰায়ণ। এনেকুৱা মানুহৰ উপস্থিতি অইনৰ মানসিক শান্তিৰ সহায়ক নহয়। অগ্ৰীতিকাৰ ঘটনা হব পাৰে বুলি ভয় কৰি অভিভাৱকবোৰে ছোৱালীবোৰৰ স্কুললৈ যোৱা বন্ধ কৰি দিলে। স্কুলৰ সবহভাগ ল'ৰাও ভাল ল'ৰা। ভাল মানে কোনোবাকম গণ্ডগোলত নাই। গতিকে ছাত্ৰ ধৰ্ম্মঘট কৃতকাৰ্য্য হ'ল।

ছাত্ৰ সকলৰ প্ৰধান দাবী হ'ল যে বীৰেণ মাঠৰক স্কুলৰ পৰা খেদিব লাগিব। বীৰেণ মাঠৰ বহুতো অপৰাধ। প্ৰথম কাৰণ হ'ল বিনাদোষে তেওঁ ছাত্ৰক অমানুষিক ভাৱে শাৰীৰিক শাস্তি দিয়ে। দ্বিতীয় কথা হ'ল যে তেওঁৰ দৰে চৰিত্ৰহীন শিক্ষক এজন স্কুলত থাকিলে ছাত্ৰসকলৰ নৈতিক চৰিত্ৰৰ ভয়ানক অৱনতি ঘটাৰ আশংকা। দশম শ্ৰেণীৰ বিশেষ ছাত্ৰী এজনীৰ প্ৰতি বীৰেণ মাঠৰ অশোভন আসক্তি ছাত্ৰ সকলৰ পক্ষে সহ্য কৰি থকা অসম্ভৱ হৈ উঠিছে।

স্কুল কৰ্ত্তৃপক্ষই উপায় নাপাই বীৰেণ মাঠৰক পদত্যাগ পত্ৰ দিবলৈ পৰামৰ্শ দিয়ালে। ছাত্ৰসকলৰ দাবী অনুসাবে বীৰেণ মাঠৰক খেদি দিয়াটো উচিত নহব। ছাত্ৰসকলে যিহকে বিচাৰে তাকেই মানি ললে ছাত্ৰই লাই পাই যাব। অৱশ্যে বীৰেণ মাঠৰে যদি অঁকোৰগোজ ভাৱ লৈ নিজৰ পৰা পদত্যাগ পত্ৰ দাখিল নকৰে তেনেহ'লে কৰ্ত্তৃপক্ষই অনিচ্ছাকৃতভাৱে অইন ব্যৱস্থা লবলৈ বাধ্য হব।

এই হ'ল অঁহতগুৰিৰ পৰা বীৰেণ মাঠৰ প্ৰস্থানৰ ইতিবৃত্ত। অঁহতগুৰি এখন চহৰলৈ পৰিণত হৈছে, অসমৰ বহুতো চহৰৰ এখন।

২৫

বহাগ মাহ। বতৰ ভালেই আছিল। কাশীবাবু বজাবত থাকোঁতেই হঠাতে পছিম ফালে ক'লাকৈ মেঘ কৰি আহিল। লগেলগে আন্ধাৰ হৈ গ'ল। ধূলি আৰু খেৰকুটা উকুৱাই লৈ অতৰ্কিতে এজাক বতাহ পাৰ হৈ গ'ল। উৰি যোৱা কাউৰীবোৰকো এই জাক বতাহে পাক খুৱাই দিলে। হঠাতে যেন বতাহজাক থমকি ব'ল। চাই থাকোঁতে থাকোঁতে আকাশৰ ইফালৰ পৰা সিকাললৈ প্ৰসাৰিত বিজুলীৰ উজ্জল পোহৰৰ বেখা এডালে চকুত ছাট মাৰি ধৰিলে। সামান্য পিছতে কাণ তালমাৰি যোৱা প্ৰচণ্ড মেঘৰ গাজনি। তৎক্ষণাত গোটেই আকাশখন মেঘে আগুৰি ধৰিলে। ইমানপৰে বিশৃঙ্খল ভাৱে বৈ যোৱা বিভিন্ন বতাহৰ জাকবোৰ একে লগ হৈ বলিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। শব্দৰ একোটো চউ পাৰ হৈ দূৰত মিলি যোৱাৰ আগতে আন এটা চউ আছাৰ খাই পৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। হঠাতে এটা ফালে বতাহৰ শব্দ কমাৰ লগেলগে অইন এটা ফালে শব্দটো উদ্দাম হৈ উঠিল।

কাশীবাবুয়ে এই বতাহৰ মাজেৰেও ল'ৰালবিকৈ ঘৰৰ ফালে খোজ ললে কিন্তু বতাহৰ কোবত আগবাঢ়িবলৈ টান পালে। সমুখৰ পৰা অহা বতাহজাকে তেওঁক যেন পিছফালে ঠেলি দিলে। পিছ মুহূৰ্ত্ততে কাষৰ পৰা এজাক বতাহ আহি তেওঁক একলীয়াকৈ বগবাই দিব খুজিলে।

কাশীবাবুই এই বতাহৰ মাজত কোনোবাকমে ঘৰ পালেহি। ইতিমধ্যে ধুমুহা আৰম্ভ হৈ গৈছিল। তেওঁ ঘৰ পোৱাৰ লগেলগে ধাৰাসাবে বৰষুণ আৰম্ভ হ'ল। ধুমুহাৰ প্ৰকোপ ক্ৰমে বাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে। লগেলগে প্ৰচণ্ড মেঘৰ গাজনি। বিজুলী স্কুলিঙ্গৰ বেখাবোৰে ইতস্ততঃ সঞ্চাৰিত হৈ গোটেই আকাশখন ছাটি ধৰিলে। এই চঞ্চল তীব্ৰ পোহৰত দৃষ্টি বিভ্ৰম ঘটে। উজ্জল পোহৰত উদ্ভাসিত দৃশ্যমান বস্তুৰ

ধাৰণাটো মগজুত ধৰি বাখিব পৰাৰ আগতেই বস্তুটো অদৃশ্য হৈ যায়। আলোক সম্পাতৰ কাৰচাজীত দৃষ্টি বিভ্ৰম ঘটে। মেঘৰ গাজনিৰ পুনৰাবৃত্তিতো কোনো শৃঙ্খলা নাই। অপ্ৰত্যাশিত ভাৱে অহা প্ৰচণ্ড শব্দবোৰে কাণৰ ভিতৰেদি গৈ বুকুত খুন্দা মাৰে।

প্ৰকৃতিৰ এই তাণ্ডব লীলাই মানুহৰ মনত প্ৰাগৈতিহাসিক যুগৰ স্মৃতি কঢ়িয়াই আনে। প্ৰকৃতিৰ নগ্ন ৰূপৰ সমুখত অসহায় ভাৱে কঁপি থকাৰ অনুভূতিটো পুনৰ মানুহৰ মনলৈ আহে।

কাশীবাবুৰ ভয় হ'ল যেন ঘৰছুৱাৰ ক'ববাত উৰি যাব। ধুমুহাই যেন ৰুদ্ধ আক্ৰাশত ভেটিবৈ সৈতে উঠাই লৈ ক'ববাত আছাৰ মাৰি পেলাই দিব।

হঠাতে ঘৰৰ খিড়িকী এখন খুলি গ'ল। পাল্লা দুখনে ধমধমকৈ মাৰিবলৈ ধৰিলে। বৰষুণৰ ছিটিকনিয়ৈ তৎক্ষণাত কোঠাটো ভিয়াই দিলে। ঘৰত ভিতৰতে কাপোৰ কানিবোৰ পাক খাই উৰি গ'ল। কাশীবাবুৰ পৰিবাৰে খিড়িকীখন বন্ধ কৰিবলৈ গ'ল। কাশীবাবুয়ে ব্যস্ত হৈ তেওঁক ছটিয়াৰ কৰি দিলে।

“চাবা, হাত যাব।”

গধূলিৰ আগে আগে কাশীবাবু বজাৰত থাকোঁতেই ধুমুহা আৰম্ভ হৈছিল। এই ধুমুহাৰ মাজতেই কোবাকুবিকৈ তেওঁ ঘৰ পালে।

কিছুদিনৰ পৰা কাশীবাবুৰ পৰিবাৰৰ মনত এক জটিলতাৰ সৃষ্টি হৈছে। তেওঁলোকৰ এজন ল'ৰা আৰু এজনী ছোৱালী। দুয়ো বিদেশত।

ল'ৰা সিদ্ধাৰ্থ চৌধুৰী নাম কৰা গাইনোকোলজিষ্ট। ইউ, কেত থাকে। তাৰেই ছোৱালী এজনী বিয়া কৰাইছে। বিয়াৰ পিছত ডাক্তাৰ সিদ্ধাৰ্থ চৌধুৰী ভাল কাম পাই ভাৰতলৈ উভতি আহিছিল। নিউ দিল্লীত আছিল কিন্তু তেওঁৰ পৰিবাৰ আইলীন ছদিনতে অস্থিৰ হৈ উঠিল। তেওঁ ভাৰতীয় একো এটাৰ লগতো নিজকে খাপ খুৱাই ল'ব নোৱাৰিলে। ইয়াৰ জলবায়ু, জীৱনধাৰা, সমাজব্যৱস্থা কোনো এটাকেই তেওঁ সহজভাৱে মানি ল'ব নোৱাৰিলে। যুক্তি বুদ্ধিৰে ঢুকি নোপোৱা বিৰাট এক প্ৰতিৰোধ

তেওঁৰ ভিতৰত মূৰ দাঙি উঠিল। এলাজ্জীৰ দৰে। কোনো কৈফিয়ৎ নাই। তেওঁ ভাৰতত থাকিবলৈ অমান্তি হ'ল। উভতি যোৱাৰ কাৰণে দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ হ'ল। প্ৰয়োজন হ'লে সিদ্ধাৰ্থ চৌধুৰীক এৰি যাবলৈ তেওঁ প্ৰস্তুত।

সিদ্ধাৰ্থ চৌধুৰী আইলীনক লৈ দুদিনৰ কাৰণে আঁহতগুৰিলৈও আহিছিল। আইলীনৰ অৱস্থা এটা ভয়খোৱা জন্তুৰ দৰে। তটস্থ ভাৱ, উদ্ভ্ৰান্ত দৃষ্টি। কাশীবাবু আৰু তেওঁৰ পৰিবাৰৰ মৰম চেনেহত আইলীনে কোনো সঁহাৰি নিদিলে। আঁহতগুৰিত প্ৰায় অনাহাৰে দুদিন তেওঁ গুম হৈ থাকিল।

বাতি খোৱা-বোৱাৰ পিছত সিদ্ধাৰ্থ চৌধুৰীয়ে দেউতাকৰ লগত বহুপৰ বাৰান্দাত মনে মনে বহি থাকিল। হঠাতে কোনোৰকম ভূমিকা নকৰাকৈ তেওঁ দেউতাকক ক'লে,

“মই কি কৰিম?”

কাশীবাবুয়ে শান্তভাৱে ক'লে—“এইবিধয়ে সিদ্ধান্ত তুমিয়েই ল'ব লাগিব।

অইন কোনেও এই বিষয়ে তোমাক উপদেশ দিব নোৱাৰে।”

ডাক্তাৰ সিদ্ধাৰ্থ চৌধুৰীয়ে আইলীনক লৈ আৰ্কো ইউ, কেলৈ গুচি গ'ল। বোধহয় চিৰদিনৰ কাৰণে। হয়তো সিদ্ধাৰ্থ চৌধুৰী কেতিয়াবা আহিব। দুদিনৰ কাৰণে, আলহীৰ দৰে। তেওঁলোকৰ ল'ৰা এজন হৈছে। সিদ্ধাৰ্থই ফটো এখন পঠিয়াইছে। বৰ ধুনীয়া হৈছে। কাশীবাবুৰ খুব স্তুতি, ফটোখন পৰিবাৰক দেখুৱালে, খুব ধুনীয়া হৈছে বুলি মন্তব্য কৰিলে। তেওঁৰ পৰিবাৰে ফটোখনৰ ফালে অলপ পৰ চাই থাকি হঠাতে হকচুকাই কান্দি দিলে। হিয়া ভগা কান্দোন। কাশীবাবুই একো নোকোৱাকৈ মুখখন ঘূৰাই কোঠাৰ পৰা ওলাই গ'ল।

মন্দিৰাও তেওঁৰ ছোৱালী দুজনীক লৈ দুদিনমানৰ কাৰণে আহিছিল। জোঁৱায়েক অহা নাছিল। এমাহমান পিছতে মন্দিৰা আৰ্কো আমেৰিকালৈ গুচি গ'ল। তেওঁলোকেও ঘূৰি নাহে।

ইচ্ছা নাথাকিলেও কাশীবাবুৰ পৰিবাৰে ক্ষোভত অভিযোগ কৰে—“তোমাৰ কাৰণেই এনেকুৱা হ’ল। সকলোপৰা সিহঁতক তুমিয়েই চাহাব আৰু মেমচাহাব কৰি তুলিছা। তুমিয়েই সিহঁতক পৰ কৰি দিছা।”

কাশীবাবুয়ে কোনো প্ৰতিবাদ নকৰে কিন্তু অলপ পিছতেই তেওঁৰ পৰিবাৰ অনুতপ্ত হৈ উঠে।

কিছুদিনৰ পৰা কাশীবাবুৰ পৰিবাৰৰ মনত এটা জটিলতাৰ সৃষ্টি হৈছে। তেওঁৰ মৃত্যু হলে এই বুঢ়া বয়সত কাশীবাবুক কোনে চাব? অথচ তেওঁৰ মৃত্যুৰ আগতে কাশীবাবুৰ মৃত্যু হয় এইটোৱেই বা তেওঁ কেনেকৈ কামনা কৰে? কাৰ মৃত্যু আগতে হব? এইটো যেন তেওঁৰ সিদ্ধান্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে। সিদ্ধান্ত এটা লব লাগে। গতিকে তেওঁৰ মনতো এক প্ৰচণ্ড ধুমুহা। দিগন্তৰ ফালে চাই চুপচাপকৈ বহি থাকে। হঠাতে চকুখাই উঠে, উদ্ভ্ৰান্তৰ দৰে চকু মেলি চায়। ক’ৰবাত গৈ কাশীবাবুৰ উভতি অহাত অলপ পলম হলে তেওঁ আশঙ্কাত অস্থিৰ হৈ উঠে।

সিদিনাও সেই কাৰণে ধুমুহা অহা দেখিও কাশীবাবুয়ে কোবাকুৰিকৈ স্বৰলৈ উভতি আহিলে।

ক্লান্তি, অপৰিসীম ক্লান্তি। ক্লান্তি শৰীৰৰ প্ৰতিটো বক্তকণিকাত, ক্লান্তি মনৰ কোঁহে কোঁহে। দোকানৰ সমুখৰ বেঞ্চত বহি নীলান্ধৰে ঘণ্টাৰ পিছত ঘণ্টা দিগন্তৰ পিনে চাই থাকে। এক বিৰাট শূন্যতাবোধে তাক আগুৰি ধৰি থাকে। নতুনকৈ কিবা খামোচ মাৰি ধৰাৰ শক্তিও নাই। মুষ্টি স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে শিথিল হৈ যায়।

মাটি নাই, ঘৰ নাই, আপোন বুলিবৰ কোনো নাই। আকৌ মনপুতি কামত লগাৰ বয়সো নাই উৎসাহো নাই। মানুহৰ লগ ভাল পায়। যেতিয়া প্ৰথম নেচনেল হাইওৱেৰ কাম আৰম্ভ হৈছিল তেতিয়া সি মিছা কথাতে দিনৰ দিনটো অঁহত গছজোপাৰ তলত বহি মানুহৰ কাম চাই আছিল। এই অঞ্চলৰ পক্ষে অলপ আচহুৱা অঁহতগুৰি নামটো একৰকম তাৰেই দিয়া। প্ৰেৰণাৰীয়া গাওঁ বুলি কলে আজি কোনেও চিনি নাপায়। হৰিৰামৰ বুদ্ধিত চাহৰ দোকান দিছিল। হৰিৰাম মানুহজনক ভাল বুলিয়েই জানিছিল। চালা, বেইমান।

দহজন মানুহ আহি নীলান্ধৰৰ দোকানত গোট খাইছিল। মনটো ভাল লাগিছিল। কিমান মানুহে চাহ খালে তাৰ দোকানত। সুবজ্জমলেও চাহ খাইছিল তাৰ দোকানত। চাহ খাই মুখখন বিকৃত কৰিলেও খাইছিলতো। আজি সুবজ্জমলৰ তিনিজন পুতেকে বেলেগ বেলেগ মটবত উঠি এই ইফালে যায়, এই সিফালে যায়। সিহঁতেও চাহ খায়। মহেন্দ্ৰৰ দোকানত বহি সিহঁতেও চাহ খায়। খুব ভাল ব্যৱস্থা মহেন্দ্ৰৰ দোকানত।

কত বকমৰ মানুহ যে কৰ পৰা আহিল ভাৱিলেই আচৰিত হব লাগে। মাৰোৱাৰী আহিল, পাঞ্জাৰী আহিল, বঙালী আহিল—অসমৰে ভিন্ন ভিন্ন ঠাইৰ পৰা অসমীয়া মানুহো আহিল। অঁহতগুৰি মানুহেৰে ভৰি গল।

কণীৰ দোকানী বহিমে প্ৰথম কেইদিনমান নীলান্ধৰৰ দোকানত দুইবেলা কেৱল চাহ আৰু খুৰ্মা খাই কটাই দিলে। কি কষ্ট কৰিব পাৰে ইহঁতে! কিয়, ৰূপাল সিঙ? কেইসাজমান নীলান্ধৰৰ দোকানত চাহ

খায়েই কটাই দিছিল। দূৰদৃষ্টি আছিল মানুহজনৰ। নেচনেল হাইওৱেৰ কাষত গেবেজ খুলিছে। বাটেৰে দিনে বাতি গাড়ী চলে। চকাৰ ফুটা বাতিয়েই চম্ভালিব নোৱাৰে কুপাল সিঙে।

কত নো ইমান মানুহ লুকাই আছিল? অঁহতগুৰি মানুহেৰে ভৰি গল। কিনিবলৈ এটুকুৰা মাটি পাবলৈ নাই। বজাৰৰ উত্তৰ ফালৰ মাটিডোখৰ ধৰ্মেশ্বৰ মহাজনে ললে। ছ হাজাৰ টকাত। আধা বিঘা হয় নে নহয়। চকুৰ আগত অঁহতগুৰি গঢ়ি উঠিল। নীলান্ধৰৰ দোকানক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি উঠিল বুলি কলে বঢ়াই কোৱা হ'ব কিন্তু আবস্তগিত এই দোকানখনেই আছিল চহৰৰ কেন্দ্ৰস্থান। বজাৰখনেই আছিল চহৰৰ মূল আবস্তগি আৰু নীলান্ধৰৰ দোকানখনেই আছিল বজাৰৰ একমাত্ৰ চাহৰ দোকান। এতিয়া কিমান চাহৰ দোকান হল হিচাব নাই।

দোকানৰ সমুখৰ বেঞ্চত বহি নীলান্ধৰে উদাস ভাৱে চাই থাকে। আখাৰ জুই নুমাই যায়। মানুহ আহিলেও কেতিয়াবা চাহ একাপো দিব নোৱাৰে। নতুনকৈ পানী গৰম কৰি চাহ দিবলৈ সময় লাগে। মানুহৰ বৈ থকাৰ সময় নাই। দৰকাৰো নাই। চাহৰ দোকান কিবা এইখনেই নে? নীলান্ধৰে বেঞ্চৰ পৰা উঠাৰ চেষ্টাও নকৰে। ক্লান্তি দেহত, ক্লান্তি মনতো। পেরপেৰীয়া গাঁৱৰ একমাত্ৰ প্ৰতিনিধি নীলান্ধৰ ৰায়। পিছে সিয়ো যে কিমান দিন থাকিব পাৰিব ঠিক নাই। মাটি তাৰ নিজা নহয়। বাটৰ কাষত পি, ডব্লু, ডিৰ মাটিত তাৰ দোকান স্বৰ। পি, ডব্লু, ডিয়ে উচ্ছেদৰ নোটিচ দিছে। কেতিয়া স্বৰ ভাঙি দিয়ে ঠিক নাই।

চেকচনাল অফিচাৰে নীলান্ধৰক ধমকি দি গল। নিজৰ পৰা উঠি নগলে স্বৰ ভাঙি দিব বুলি ভাবুকি দি গল। পিছে যায় কত? আপোন বুলিবৰ কোনো নাই। তাৰা? তাৰাক আপোন মানুহ বুলি ভৱাৰ কোনো কৈফিয়ৎ নাই। চেনিমাই নো কত কেনেকৈ আছে? হে ভগৱান, তাই যেন জীয়াই থকা নাই, তাই যেন জীয়াই থকা নাই।

বেঞ্চত বহি নীলান্ধৰে ক্লান্ত ভাৱে চাই থাকে। কিমান দালান কোঠা উঠিল। যাহুমন্ত্ৰত স্বৰ দুৱাৰ উঠিল। লালমোহনৰ অৰ্দ্ধসমাপ্ত মন্দিৰটো পিছে নিজৰ দৈন্ত্যতা লৈ তেনেকৈ থিয় হৈ আছে। ভাঙি পৰি মাটিৰ লগত মিহলি হৈ যে নিজৰ দৈন্ত্যতা লুকুৱাব তাৰো উপায় নাই। লালমোহনে বৰ যত্নকৈ কাম কৰিছে।

২৭

দাড়িয়ে চুলিয়ে ভোবোকাৰ মানুহজনক নীলান্ধৰে চিনি পোৱা নাছিল। চিনি পোৱাৰ কথাও নহয়।

“কায় বাও? নীলান্ধৰ?”

নীলান্ধৰৰ নিশ্চিন্ত চকুটো উজ্জল হৈ উঠিল।

“নটবৰ?”

নটবৰৰ হাতত দোতোৰা নাই, এনেকুৱা কথা নীলান্ধৰে চিন্তা কৰিব পৰা নাছিল।

“আস্তু। শৰীল গতক ভাল নাহয়।”

জন্ম অঘৰী নটবৰ। টো টো কৰি ঘূৰি ফুৰিছিল, ইফালে মধুপুৰ আৰু সিফালে কোচবিহাৰ। দোতোৰা বজাই গান গোৱাটো উপলক্ষ্য মাত্ৰ। আচল উদ্দেশ্য হল ঘূৰি ফুৰা। একে ঠাইতে দুদিন থাকিলে নটবৰৰ উশাহ বন্ধ হৈ যোৱা যেন হৈছিল। ঘূৰি ঘূৰি হঠাতে নীলান্ধৰৰ দোকানত ওলাইছিল আহি। বয়স হৈছে, আৰু এনেকৈ ফুৰিব নোৱাৰি, ইত্যাদি কথাও কৈছিল। দুদিন পিছতেই তাৰ ভৰিহুখন আকৌ চঞ্চল হৈ উঠিছিল। সঙ্কুচিত ভাৱে নীলান্ধৰক কৈছিল যে এই শেষ বাৰৰ কাৰণে একপাক ঘূৰি আহিব।

লালমোহন মিস্ত্ৰী নিশ্চয় পগলা হৈছিল। মানুহক মাৰপিট কৰিলেই পগলা হয় নে? ঢেলখোৱা ঠাকুৰৰ থানত মহাদেৱৰ মন্দিৰ সাজিবলৈ যোৱাৰ তাৰ কি কাৰণ আছিল? পগলা নহয় কি? সামান্য বিচাৰ বিবেচনা থকা মানুহ এজনে তাৰ এই কাৰ্য্যক সমৰ্থন কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু যুক্তি বুদ্ধিৰে ঢুকি নোপোৱা কিবা এক কাৰণত তাৰ জীয়াই থকা আৰু মন্দিৰ সজা, এই দুয়োটা কাম জট পকাই গৈছিল।

অশেষ কষ্ট কৰি তিলতিলকৈ পইচা জমাই লালমোহনে মন্দিৰটো

কবিলে লৈছিল। হৈছিলো প্ৰায় শেষ। পিছে লালমোহনে কামটো শেষ কৰি যাব নোৱাৰিলে। শৰীৰৰ ফালে চকু নিদিয়াত শৰীৰ ভাগি গ'ল। মৃত্যু শয্যাত সান্ত্বনা দিয়াৰ কাৰণে নটবৰে তাক আশ্বাস দিছিল যে তাৰ চিন্তাৰ কাৰণ নাই, মন্দিৰৰ কাম শেষ হ'ব। অতি শাস্তিৰে লালমোহনে শেষ নিশ্বাস ত্যাগ কৰিছিল।

নটবৰৰ এই প্ৰতিশ্ৰুতি আছিল সংবেদনশীল মনৰ সহজাত সহানুভূতি আৰু কৰুণাৰ প্ৰকাশ। মৃত্যুপথযাত্ৰী দুৰ্বল মানুহ এজনক জীৱনৰ শেষ সময়ত শান্তি দিয়াৰ কাৰণে দিয়া মিছা সান্ত্বনা।

কিন্তু কোনোবাকমে নটবৰে তাৰ এই প্ৰতিশ্ৰুতিৰ কথা পাহৰিব নোৱাৰিলে। লালমোহনৰ দৃষ্টিত ফুটি উঠা পৰম নিৰ্ভৰতাৰ ছবি মনৰ পৰা মটি পেলাব নোৱাৰিলে। মৃত অনুপস্থিত মানুহ এজনক দিয়া এক গুৰুহীন প্ৰতিশ্ৰুতিৰ কোনো মূল্য নাই, কোনো অৰ্থও নাই। এই লৈ চিন্তা কৰা হ'ল সন্তীয়া ভাবপ্ৰৱণতা। তথাপিও।

প্ৰথমে নটবৰেও কথাটোত গুৰু দিয়া নাছিল কিন্তু লাহে লাহে সিও ভূতগ্ৰস্তৰ দৰে হৈ পৰিল।

জীৰ্ণ হ'ল দেহ, দুৰ্বল হ'ল কণ্ঠস্বৰ, দোতোৰাৰ তাঁৰ গ'ল ছিঙি, নটবৰে এক ঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ ঘূৰি ফুৰিলে গান গাই গাই, পইচা গোটাই গোটাই। কেৱল মনৰ জোৰত জীয়াই থাকিল। শৰীৰ যিমানেই দুৰ্বল হ'ল সিমানেই এক অস্থিৰ প্ৰেৰণাই তাক এক ঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ লৈ গৈ থাকিল। এখন নতুন ঠাই, আৰু এখন, আৰু আৰু এখন। নাই, সময় যে নাই।

আশ্ৰয় নাই? গছৰ তলত আছিল। খাবৰ নাই, অনাহাৰে দিন কটাইছিল। অস্থি হৈ অকলে বাটত পৰি মৰিব ওলাইছিল। বিপদতো পৰিছিল। মাৰো খাইছিল। সোপাধৰা বুলি বিহাৰৰ এক চহৰত তাক নিৰ্মম ভাৱে প্ৰহাৰ কৰিছিল। পুলিচে কোনোবাকমে বক্তৃতিপাসী উন্নত জনতাৰ হাতৰ পৰা তাৰ প্ৰাণটো বক্ষা কৰিছিল। বহুদিন হাচপাতালত আছিল। একদল সাধুৰ লগত নটবৰে হৰিদ্বাৰত কুন্তমে-

লালৈও গৈছিল। বহুদিন ধৰি গোটাই থোৱা পইচাপাতি কাঢ়ি লৈ সিহঁতে মাৰিপটি নটবৰক আধামৰা অৱস্থাত বাটৰ কাষত পেলাই থৈ পলাই গৈছিল।

নটবৰে আকৌ নতুনকৈ আৰম্ভ কৰিছিল। পিছে কিছুদিনৰ পৰা নটবৰে মৃত্যুৰ অস্পষ্ট পদক্ষেপ শুনি আছে। অতি নিশব্দে চোৰৰ দৰে গোপন পদসঞ্চাৰে তাক অনুসৰণ কৰি আছে। নাই, আৰু সময় নাই। সেই কাৰণে সি আকৌ নীলাম্বৰৰ ওচৰত আহিছে। সিয়েই একমাত্ৰ মানুহ শেষ সময়ত যাৰ কথা নটবৰৰ মনত পৰিছে। নটবৰে জুমুনিয়াহ কাঢ়িলে।

“নাইল। টেকাপইচা গোটেৰ নাপানু। লালমোহন ভাইক কথা দিছিল, বাথিৰ নাপানু। যিখিনি টেকা আইনছং বাখ। মুই কি কৰিম?”

টকাৰ পৰিমাণ দেখি হঠাতে নীলাম্বৰ উৎসাহিত হৈ উঠিল।

“হব। এই টকাৰেই হব।”

“হব?”

“হব।”

নীলাম্বৰৰ মাততো কিবা এটা আছিল। নটবৰ তৎক্ষণাত নিশ্চিত হ'ল।

নীলাম্বৰৰ দুৰ্বল দেহতো উত্তেজনাৰ সঞ্চাৰ হল। শুকান মনত হঠাতে আকৌ পোখা মেলি উঠিল।

কিয় নহব? সোণেশ্বৰী অহাৰ ঠিক পিছতেই খুব ভাল উপাৰ্জন হৈছিল নীলাম্বৰৰ। হাতত যথেষ্ট টকা আছিল। সি তেতিয়া সোণেশ্বৰীক এঘোৰ খাক আৰু জোনবিবিৰ সৈতে সোণৰ কোতমনি এঘাৰ কৰাই দিছিল। ইমান অভাৱতো সেইবোৰ বস্তুত হাত দিয়া নাই। নটবৰে অনা টকা আৰু এইবোৰ বিক্ৰী কৰি পোৱা টকাৰে লালমোহনৰ মন্দিৰৰ কাম হৈ যাব।

নীলাম্বৰে উল্লাসিত হৈ চিঞৰি উঠিল।

“হব।”

“হব?”

“হব।”

নেচনেল হাইওৱে, কট নং ৩২। অবিবাহিত সোঁতত গাড়ী চলে। গোটেই দিনটো তেঁ চলে বাতিও বিবাহ নাই। গোটেই বাতি ট্রাক চলে। মালবোজাই প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড লিলেণ্ড ট্রাক, টাটা ট্রাক। চলন্ত ট্রাকৰ অনবচ্ছিন্ন শব্দ। এফালে দূৰত এটা শব্দ মাৰ যোৱাৰ লগেলগে আকৌ আন ফালৰ পৰা অহা ট্রাকৰ শব্দ উঠে। অবিবাহিত সোঁতত ট্রাক চলে। এখনৰ পিছত এখন। তাৰো পিছত এখন। বাটৰ কাষৰ ঘৰদুৱাৰ ভূঁইকঁপত কঁপা দি "পি কঁপি উঠে। আঁহতগুৰি বজাৰত থকা মানুহ অভ্যস্ত হৈ উঠিছে। ট্রাকৰ শব্দত বজাৰৰ মানুহৰ টোপনিৰ ব্যাঘাত নহয়।

ভগৱান দাস বোলা সিদ্ধী মানুহ এজনে আঁহতগুৰিৰ কাষত ইটাৰ ভাটা খুলিছে। নীলাম্বৰে লালমোহনৰ মন্দিৰৰ কাৰণে ইটা কিনিবলৈ তালৈ গৈছিল। আহোঁতে দেখিলে বজাৰৰ মাজত বাটৰ কাষত প্ৰকাণ্ড ট্রাক এখন বৈ আছে। কিমান ট্রাক বৈ থাকে। ড্ৰাই-ভাবে নামি চাহ খায়, টায়াৰ গৰম হৈছে নেকি হাতেৰে চুই পৰীক্ষা কৰে, বেডিঙটোৰত পানী দিয়ে।

ইটাৰ ভাটাৰ পৰা আহোঁতে নীলাম্বৰে দেখিলে ট্রাক এখন বৈ আছে। আক লক্ষ্য কৰিলে যে ড্ৰাইভাৰজন বৰ ল'ৰামানুহ। কিমান নো বয়স হ'ব? বিশ নহয় বাইশ। এই বয়সতে ইমান প্ৰকাণ্ড ট্রাক এখন চলাই আছে। ভাল পইচা আৰ্জে এই ড্ৰাইভাৰবোৰে। দূৰ যাত্ৰাৰ গাড়ী। যাত্ৰী কঢ়িয়াইও বেচ পইচা পায়। মানুহো যে হৈছে। এখোজ বাট খোজকাটি যাব নোখোজে। এই আদহীয়া মাইকীমানুহজনীকে চোৱাচোন। তাইনো ট্রাকত উঠি যাব পায় নে? কি হ'ল ট্রাকখনৰ, বখাইছে কিয়? বেয়াও হ'ব পাৰে। হয়, বেয়া হয়। চকা ফুটে, ইঞ্জিন

গৰম হয়, মালবস্তু বন্ধা জৰী টিলা হয়। এইবোৰ তো সামান্য কথা। নেচনেল হাইওৱেত কিমান ট্রাক বাগৰি পৰি থাকে ঠিক নাই।

নীলাম্বৰে মন কৰা নাছিল। ড্ৰাইভাৰজনৰ কথা কাণত পৰাত কাণ থিয় কৰি বৈ গ'ল।

ল'ৰাজনে ক'লে— "মা, পেৰপেৰীয়া গাওঁ কাহা কিচিকা মালুম নেহি হয়।"

কাষৰ পান দোকানৰ পৰা বাবুলালেও তাক সমৰ্থন কৰিলে।

"নাই, পেৰপেৰীয়া গাওঁ বুলি ইয়াত কোনো গাওঁ নাই। মই সাত বছৰ ধৰি ইয়াতে আছোঁ। ওচৰে পাজৰে পেৰপেৰীয়া গাওঁ বুলি কোনো গাওঁ নাই।"

ট্রাকত বহি থকা মাইকী মানুহজনীও বিভ্রান্ত হৈ পৰিছে। ক'ত পেৰপেৰীয়া গাঁৱৰ শান্ত মন্ত্ৰতা আক ক'ত আঁহতগুৰি বজাৰৰ কৰ্মব্যস্ততা।

চেনিমাই ব্যাকুল হৈ পৰিছিল। পেৰপেৰীয়া গাওঁখনে সকলো শক্তিকে তাইৰ হৃদয় তন্ত্ৰীক টান মাৰি ধৰিছিল। লাজ সঙ্কোচ কাটি কৰি থৈ জোৰ কৰি ল'ৰাৰ লগত ট্রাকত উঠি তাই এইখিনি পাইছেহি। পেৰপেৰীয়া গাওঁখন আকৌ এবাৰ চাবলৈ তাইৰ বৰ হেপাহ। দাদাই মুখেৰে নামাতিব? নামাতক, চকুৰে তো এবাৰ দেখিম। নবৌক একাষাৰ মাত দিম। দাদাৰ ল'ৰা ছোৱালীবোৰৰ গাত হাত ফুৰাই অলপ মৰম কৰিম।

ইমান কষ্ট, ইমান দীৰ্ঘ পথ যাত্ৰা কি অথলে গ'ল? চেনিমাইৰ ল'ৰাজনো অধৈৰ্য্য হৈ উঠিছে। অনুযোগ কৰিলে। পিতাকে কিমান দিন মাকক লৈ এবাৰ ইফালে অহাৰ কথা কৈছিল। মাকে সেই কথাত কাণ দিয়া নাছিল। পেৰপেৰীয়া গাওঁ ক'ত মাকে নিশ্চয় পাহৰি গৈছে। ইয়াত আক মিছাকৈ বৈ থাকি সময় নষ্ট কৰি লাভ কি?

নীলাম্বৰ বৈ গ'ল।

ড্ৰাইভাৰজনে ক'লে— "পেৰপেৰীয়া গাওঁ কাহা কিচিকা মালুম নেহি হয়।"

মিছা কথা। নীলাম্বৰ ট্রাকখনৰ কাষত বৈ গ'ল।

“দাদা।”

ইমান ওখ ট্রাকখনৰ পৰা তিবোতা মানুহজনীক জাপমাৰি নমাৰ উপক্ৰম কৰা দেখি নীলাম্বৰ শঙ্কিত হৈ উঠিল। ওপৰ ফালে চাই চিঞৰি উঠিল।

“চেনিমাই, চাবি চাবি। কি কৰ? কি কৰ? হাতভৰি ভাঙিব।”

হামখুৰি খাই পৰাৰ আগমূহূৰ্ত্তত নীলাম্বৰে কোনোমতে চেনিমাইক ধৰি পেলালে।

কি কৰ কি কৰিব, চেনিমাইৰ চৰ গোলমাল হৈ গ'ল। ছয়োহাতৰ মূঠিৰে নীলাম্বৰৰ বুকুৰ নোমবোৰত খামোচ মাৰি ধৰি তাই কোনোৰকমে থিয় হৈ নীলাম্বৰৰ বুকুত মূৰটো গোঁজা মাৰি দিলে।

নীলাম্বৰে প্ৰথমেই লক্ষ্য কৰিলে যে চেনিমাইৰ চুলিবোৰ পকিছে। আচৰিত কথা। তাৰ চুলিবোৰ এতিয়াও পকা নাই।

“তোৰ চুলিখিনি দেখোন পকিল অ’।”

অলপ শান্ত হৈ মুখ তুলি চাই চেনিমাইয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে কিন্তু ওঁঠযোৰ তাইৰ থৰথৰকৈ কঁপি উঠিল। তাই কান্দি দিলে। আৱেগত তাইৰ আত্ম-সংযম নোহোৱা হৈ গ'ল। অসমীয়া কথা কবলৈ হ'লেও যিখিনি প্ৰয়াসৰ প্ৰয়োজন সিখিনি চেষ্টা কৰাৰো তাইৰ ক্ষমতা নোহোৱা হ'ল।

“দাদা, তোমকো ই কেয়া হাল ছৰা? ভাবী তোৰ যত্ন নেহি কৰতা হয় কেয়া?”

বহু নাটকীয় ঘটনাৰ বহুমঞ্চ নীলাম্বৰৰ এই দোকান ঘৰ। শেষবাৰৰ কাৰণে তাত আক এটা নাটকীয় দৃশ্যৰ অৱতাৰণা হ'ল।

২৯

জীৱনত নীলাম্বৰে বহুতো দুখ পাইছে। তাৰাই তাৰ ঘৰ নকৰিলে, সোণেশ্বৰী আপোনঘাতী হ'ল। পিছে এইবোৰ দুখৰ চৰিত্ৰ বেলেগ। আক হৰিৰামে চেনিমাইক পলুৱাই লৈ যোৱাত সি যি দুখ পাইছে তাৰ চেহেৰা ভিন্ন। চেনিমাইৰ মৃত্যু হোৱা হ'লে সেই দুখ নীলাম্বৰে কাহানি-বাই পাহৰি গ'ল হয়।

চেনিমাই কিবাকৈ জীয়াই আছে এই সম্ভাৱনাৰ কথা ভাবিলেই নীলাম্বৰ অস্থিৰ হৈ উঠিছিল। অসহায় অৱস্থাত ক'ত কোন নবকত পৰি আছে অৱচেতন মনৰ এই ছশ্চিন্তাই চিৰদিন তাক অতিষ্ঠ কৰি আছিল। চহৰৰ বাটত কোনোবা নিঠকুৱা ভিক্ষাবিণীক দেখিলেই হঠাতে তাৰ মনটো বেদনাৰ্ত্ত হৈ উঠিছিল।

চেনিমাইক দেখি নীলাম্বৰৰ মনত আনন্দ নধৰা হল। উহ্ এটাৰ কন্ধ মুখ হঠাতে খুলি গ'ল। আনন্দই নীলাম্বৰৰ মনৰ পৰা উপচি পৰি গোটেই পৃথিৱীতে বিয়পি পৰিল। নীলাম্বৰে হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

হৰিৰামে নাৰী আক পুৰুষৰ মাজৰ সম্বন্ধৰ এটা ৰূপ দেখি আহিছিল। নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰাও তাকেই জানিছিল। কিঞ্চিৎ মূল্যৰ বিনিময়ে কিছু সময়ৰ কাৰণে বিশেষ এক দৈহিক প্ৰক্ৰিয়া। কিন্তু চেনিমাইৰ লগত চিনাকি হোৱাৰ পিছত হৰিৰামৰ ইমান দিনৰ ধাৰণা ওলট পালট হৈ গ'ল। অনুভূতিৰ তীব্ৰতা যে ইমান তীক্ষ্ণ হব পাৰে সি আগতে ভাবিবই পৰা নাছিল। হৰিৰামে নিভূঁল ভাৱে উপলব্ধি কৰিলে যে চেনিমাইক নাপালে তাৰ পক্ষে জীয়াই থকা অসম্ভৱ। এই উপলব্ধিয়ে তাক আতঙ্কিত কৰি তুলিলে। নীলাম্বৰ তাৰ বন্ধু। একান্ত নিৰ্ভৰশীল এই সবলমতি ল'ৰাজনক সঁচাকৈ সি মৰম কৰিছিল। মস্কিল হল এই।

হৰিৰামে নিজৰ লগত বহুতো যুঁজ কৰিলে। তাৰ মেজাজ বেয়া হৈ গ'ল। বাৰে বাৰে নিজেই পলাই যাব বুলি ঠিক কৰিলে

কিন্তু অকলে যোৱাৰ কথা চিন্তা কৰিলেই তাৰ হৃৎপিণ্ড ছিঙি যোৱাৰ দৰে হ'ল। হৰিৰামে নিজৰ লগত যুঁজ কৰা বাদ দিলে।

জাতি ভিন্ন, সমাজ ভিন্ন, ভাষা ভিন্ন। সামাজিক ভাৱে বিয়া হব নোৱাৰে। নিয়তি, নিয়তি নহয় কি? অসমৰ এক অখ্যাত গাঁৱৰ ছোৱালীক নাপালে বিহাৰৰ এক অখ্যাত গাঁৱৰ ল'ৰাৰ জীয়াই থকাৰ কোনো অৰ্থ নোহোৱা হ'ল। নিয়তি নহয় কি?

হৰিৰামে চেনিমাৰ জীৱন অসার্থক কৰি তোলা নাই। কলিকতাৰ উপকণ্ঠৰ এক শিল্পাঞ্চলত সি আগতেও আছিল। স্বভাৱ হ'ল তাৰ বহিমুখী। মানুহে তাক ভাল পায়। চেনিমাৰ লৈ হৰিৰামে এই শিল্পাঞ্চলত তাৰ পুৰণি বন্ধু মঙ্গলৰ আশ্ৰয়ত উঠিল।

হৰিৰামে তাতেই এক তীখাৰ কাৰখানাত কাম কৰিবলৈ ল'লে। সি যি সমাজত আছিল তাত হৰিৰামৰ অতীত লৈ কোনেও মূৰ ঘমোৱাৰ প্ৰয়োজন বোধকৰা নাছিল। হৰিৰামে যে কিবা নাভূত নাশ্ৰুত কাম কৰিছিল এনে নহয়। তাৰ পদ্ধতিৰে জীৱনসঙ্গিনী জোঁটাই লোৱা মানুহ তাত বহুতো আছিল। বিয়াৰ বহুতো প্ৰথা আছে। সমাজ ভেদে, দেশ ভেদে এই প্ৰথাবোৰৰ উৎপত্তি হৈছে। হৰিৰামে চেনিমাৰ স্ত্ৰীৰ মৰ্যাদা দিছে। তেনেহলেই হ'ল। আক নো কাৰ কি কৰা আছে?

হৰিৰাম আছিল দক্ষ কৰ্মী, দায়িত্বশীল স্বামী, দৰদী পিতৃ। কাৰখানাৰ মজুতবোৰৰ মাজত তাৰ এটা সন্মান আছিল।

হৰিৰাম ঢুকাইছে। পিছে ল'ৰাবোৰ সক্ষম হৈ উঠিছে। ডাঙৰ ল'ৰা সবজুপ্ৰসাদ। ইষ্ট ইণ্ডিয়া বোড কৰ্পোৰেশ্বনৰ ট্ৰাক চলায়। মাকে তাৰ এই কামটো পচন্দ কৰা নাছিল কিন্তু সবজুয়ে কামটো ভাল পায়। কলিকতাৰ পৰা গুৱাহাটীলৈ অহাযোৱা কৰে। নেচনেল হাইওৱেৰে ট্ৰাক চলে। জোৰে আক জোৰে।

জানে। হৰিৰামে যে চেনিমাৰ পলুৱাই লৈ গৈছিল সেই কথা ল'ৰাবোৰেও জানে। পিছে এই লৈ সিহঁতৰ মনত কোনো

জটিলতা নাই। হৰিৰামে গৰ্ব কৰি নিজেই কৈছিল—“আৰে বেটা, এনেকুৱা মাক কেইজনৰ আছে? তহঁতৰ কথা ভাৱিয়েই তো এওঁক মই পলুৱাই লৈ আনিছো।”

চেনিমায়ে বান্ধিলে। বহুদিনৰ মূৰত নীলাস্বৰে তৃপ্তি কৰি ভাত কেইটা খালে। চেনিমায়ে নীলাস্বৰক লগত লৈ যোৱাৰ কাৰণে জোৰজুলুম লগালে। নীলাস্বৰে লালমোহনৰ মন্দিৰৰ কথা ক'লে। তাৰ যে যোৱাৰ উপায় নাই সেই কথা বুজাই দিলে।

“যাম। কামখিনি শেষ কৰিয়েই মই যাম।

ভাগিনহঁতৰ বাহিৰে মোৰ নো আছে কোন?”

আঁহতগুৰি আছে। থাকিব। অসমৰ আৰু দহখন চহৰৰ দৰে
এখন চহৰ। ইয়াত সদানন্দ মহাজনৰ দৰে স্বাৰ্থপৰ মানুহ আছে,
ববীন বায়ৰ দৰে কুচক্ৰী মানুহো আছে।

কিন্তু ইয়াত লালমোহন, নটবৰ আৰু নীলান্বৰৰ দৰে মানুহো
থাকে। এইবোৰ মানুহে নতুন কিবা সৃষ্টি কৰাৰ নিচাত মন্তলীয়া
হৈ উঠে। তাৰ কাৰণে এওঁলোকে সকলো ধৰণৰ ত্যাগ স্বীকাৰ
কৰিবলৈ প্ৰস্তুত, সকলো ধৰণৰ কষ্ট কৰিবলৈ সাজু।

নীলান্বৰহঁতে অইন কথা ভাবিব পৰা নাছিল কাৰণে মন্দিৰটো
সাজিলে। আচলতে এওঁলোক হ'ল এনেকুৱা উপাদানেৰে গঢ়া মানুহ
যাৰ সমুখত আদৰ্শ এটা দাঙি ধৰিলে সেই আদৰ্শ ৰূপায়িত কৰাৰ
কাৰণে যিসকলে সকলো ত্যাগ স্বীকাৰ কৰিব পাৰে।

আপুনি যদি কেতিয়াবা আঁহতগুৰিৰ মাজেৰে যায় মোৰটো ঘূৰি-
লেই প্ৰথমেই আপোনাৰ চকুত পৰিব লালমোহনৰ, মানে মহাদেৱৰ
মন্দিৰৰ চূড়াত থকা ত্ৰিশূলপাত। অভভেদী ত্ৰিশূলপাত ধৰ্ম্মৰ প্ৰতীক
সন্দেহ নাই। পিছে ধৰ্ম্মত বিশ্বাস নাথাকিলেও আপুনি সেৱা কৰিব
পাৰে। আচলতে এই ত্ৰিশূলপাতক আপুনি মানুহৰ জীৱনৰ পূৰ্ণতালাভৰ
প্ৰয়াসৰ প্ৰতীক হিচাবেও লব পাৰে। হয়তো অপ্ৰয়োজনীয়, হয়তো
অৰ্থহীন কিন্তু গানৰ দৰে, ফুলৰ দৰে অপ্ৰয়োজনীয় হ'লেও অসামৰ্থক
নহয়।

—X—
25.2.14